

Τ.Ε.Ι ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**«Η εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά
πρώτης σχολικής ηλικίας»**

ΛΕΚΚΑ ΦΩΤΕΙΝΗ
ΛΙΟΛΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΝΗΣΙΔΗ ΜΑΡΙΑ

ΠΑΤΡΑ, 2007

ΤΕΙ ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ : Σ.Ε.Υ.Π.

ΤΜΗΜΑ : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ :

**«Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ
ΠΡΩΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ»**

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ:

ΛΕΚΚΑ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΛΙΟΛΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΝΗΣΙΔΗ ΜΑΡΙΖΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΓΡΟΣΔΑΝΗ ΧΑΡΑ

Πτυχιακή εργασία για την λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Α.Τ.Ε.Ι) Πάτρας.

Μάιος, 2008

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ- ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας την πτυχιακή μας εργασία, νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε όλους όσους μας βοήθησαν.

Αρχικά θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την κα. Γροσδάνη Χαρά, κοινωνική λειτουργό και εποπτεύουσα καθηγήτρια της μελέτης μας, για την πολύτιμη βοήθειά της και τις κατευθύνσεις που μας πρόσφερε ώστε να πραγματοποιηθεί η πτυχιακή εργασία.

Επίσης θέλουμε να ευχαριστήσουμε τα άτομα που εργάζονται στην βιβλιοθήκη των Α.Τ.Ε.Ι που μας βοήθησαν στην αναζήτηση της βιβλιογραφίας.

Τέλος, θέλουμε να αφιερώσουμε την πτυχιακή μας εργασία στις οικογένειές μας, που όλο αυτό το διάστημα μας συμπαραστάθηκαν και μας ενθάρρυναν και να τους ευχαριστήσουμε για την υπομονή, την ηθική και υλική τους υποστήριξη.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η εργασία αυτή έχει βασικό σκοπό, μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση να μελετήσει το φαινόμενο της εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας.

Για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός, αρχικά προσδιορίζεται η παιδική ηλικία και τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά αυτής καθώς επίσης αναφέρονται οι θεωρίες που αφορούν στην εξέλιξη της παιδικής ηλικίας.

Στην συνέχεια, πραγματοποιείται μια προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της επιθετικότητας στην παιδική ηλικία και αναλύονται τα είδη και οι μορφές εκδήλωσης της. Παράλληλα αναφέρονται οι βασικές ψυχολογικές θεωρίες σχετικά με την επιθετικότητα και την προέλευσή της και επισημαίνονται τα αίτια που οδηγούν στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον ρόλο της οικογένειας και του σχολείου.

Καταλήγοντας αναφέρονται τα μέτρα πρόληψης και οι τρόποι αντιμετώπισης του φαινομένου καθώς επίσης αναπτύσσεται και ο ρόλος της κοινωνικής εργασίας στα παραπάνω πεδία.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των συμπερασμάτων που προκύπτουν απ' την μελέτη και την διατύπωση προτάσεων, που στόχο έχουν την ευαισθητοποίηση όλων των μέσων, έτσι ώστε να αμβλυνθεί το φαινόμενο της παιδικής επιθετικότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ- ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Το πρόβλημα.....	12
1.2 Σκοπός μελέτης.....	13
1.3 Ορισμοί εννοιών.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Α. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ.....16

Β. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ

ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ.....20

B.2.1 περιγραφική - γενετική κατεύθυνση20

B.2.2 Συμπεριφοριστική κατεύθυνση.....21

B.2.3 Ψυχαναλυτική κατεύθυνση.....24

B.2.4 Γνωστική – κατεύθυνση.....30

B.2.5 Κοινωνικο – πολιτιστική κατεύθυνση.....32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

A. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	33
A.3.1 Ψυχαναλυτική θεωρία του Freud.....	33
A.3.2 Θεωρία ψυχολογίας του βάθους.....	34
A.3.3 Η νεοενστικτική θεωρία και επιθετικότητα.....	36
B. ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.....	40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

A. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ.....	42
B. ΕΙΔΗ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	46
Γ. ΜΟΡΦΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.....	48
Δ. ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΜΕ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ.....	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

A. ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	55
A.5.1 Αίτια εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στην οικογένεια.....	56
A.5.2 Αίτια εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στο σχολείο.....	66
A.5.3 Επιπλέον αίτια που συμβάλλουν στην εκδήλωση παιδικής επιθετικότητας.....	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

A. ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	73
A.6.1 Οι γονείς επιθετικών παιδιών.....	79
A.6.2 Η επιθετική συμπεριφορά του παιδιού μέσα στην οικογένεια	80

B. ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ.....	83
B.6.1 Μορφές επιθετικής συμπεριφοράς στο σχολείο.....	84
B.6.2 Bullying.....	88
B.6.2.1 Το προφίλ του παιδιού θύμα.....	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

A. ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	94
---	-----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΠΡΟΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

A. ΠΡΟΛΗΨΗ.....	98
B. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ.....	105
B.8.1 Πως μπορούμε να χειριστούμε τις εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς.....	106
B.8.2 Βοηθώντας ένα παιδί με επιθετική συμπεριφορά να την αντιμετωπίσει και να την αλλάξει.....	110
B.8.3 Αντιμετωπίζοντας το φαινόμενο της επιθετικότητας στο σχολικό πλαίσιο.....	113
B.8.4 Βοηθώντας τα παιδιά πολύ νεαρής ηλικίας	115
B.8.5 Παρεμβαίνοντας όταν εμφανίζεται το φαινόμενο της επιθετικότητας στο πλαίσιο της οικογένειας.....	117
B.8.6 Βοηθώντας τα παιδιά και τους εφήβους να δημιουργήσουν υγιείς σχέσεις.....	123

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	126
---	------------

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	131
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	134
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ.....</u>	136
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'.....</u>	142
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'.....</u>	188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιθετικότητα αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο με πολλαπλές όψεις που εντοπίζονται τόσο στον ατομικό όσο και στον κοινωνικό βίο, το οποίο έχει αναγκάσει πολλούς διαπρεπείς επιστήμονες να αναρωτηθούν ως προς με τον ορισμό, την προέλευση και την αιτιολογία του.

Στο λεξικό εννοιών γενικής παιδείας (Σωκράτης Γκίκας) αναφέρεται ως επιθετικότητα «Η τάση να απειλούμε τη σωματική ακεραιότητα και τη ζωή του άλλου με βίαιες πράξεις. Η επιθετική ορμή υπάρχει σε όλα τα ζώα και στον άνθρωπο και ποικίλλει σε μορφές και ένταση από το ένα άτομο στο άλλο. Ορισμένα άτομα είναι ιδιαίτερα ευερέθιστα και πιο επιθετικά από άλλα, νοιώθουν την παρόρμηση να εκδικούνται άμεσα ή να απειλούν τη σωματική ακεραιότητα των άλλων».

Οι πρώτες εκφάνσεις του προβλήματος της επιθετικότητας παρουσιάζονται στην προσχολική ηλικία, όπου για πρώτη φορά το άτομο καλείται να ενταχθεί σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο απ' αυτό της οικογένειας. Όσο κι αν φαίνεται παράλογο, η επιθετικότητα αποτελεί μια ορμή που ενυπήρχε ανέκαθεν στον οντολογικό οπλοστάσιο του ανθρώπου η οποία καταδεικνύει την προέλευσή μας από το ζωικό βασίλειο και αποσκοπεί στην διαίωνιση του είδους μας.

(Ενώ όμως η υπαγωγή της λογικής στο άρμα της επιθετικότητας δημιούργησε ένα εκρηκτικό μείγμα το οποίο

εν πολλοίς διασφάλισε την παντοκρατορία του ανθρώπου πάνω στη γη, εν τούτοις αποδείχθηκε τελικά ότι μπορεί να επιφέρει την απόλυτη καταστροφή. Στα πλαίσια της προβληματικής αυτής ο E.Eibesfeid (Βουϊδάσκης,Β,1983,σελ 37) αναφέρει : «Δαμάσαμε τα στοιχεία της φύσης, κατανικήσαμε και εξοντώσαμε τα αρπακτικά θηρία που κάποτε μας απειλούσαν. Τώρα είμαστε οι ίδιοι για τους εαυτούς μας οι πιο μεγάλοι εχθροί, αν δεν κατορθώσουμε να χαλιναγωγήσουμε την επιθετικότητά μας».

Καθίσταται όμως πρόδηλο ότι για να ελέγξουμε την επιθετικότητά μας, έχει μεγάλη σημασία να γνωρίζουμε όσο το δυνατόν περισσότερα γι' αυτήν.

1.1 Το πρόβλημα

Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών πρώτης σχολικής ηλικίας, είναι ένα φαινόμενο για το οποίο γίνεται όλο και πιο συχνά λόγος και στα πλαίσια της ελληνική κοινωνία.

Οι περισσότεροι επιστήμονες (κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί) αποδέχονται σήμερα ότι η επιθετικότητα αποτελεί ένα ευρύτατο φάσμα συμπεριφορών καταστρεπτικού χαρακτήρα που εκδηλώνεται με λόγια, πράξεις ή ακόμα και με την σιωπή, οι οποίες δύναται να κατευθυνθούν – συνειδητά ή ασυνείδητα - εναντίον ανθρώπων, ζώων, πραγμάτων, ή ακόμα και εναντίον του ίδιου μας του εαυτού.

Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις τους με την οικογένεια, την εκπαιδευτική κοινότητα και τους συνομηλίκους τους. Επιπλέον δημιουργεί προβλήματα και σ' αυτά τα ίδια, γιατί δεν τους δίνει την δυνατότητα να μάθουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές που αποτελέσουν αργότερα την βάση για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο.

Στη βάση της πολλαπλής αυτής προβληματικής καθίσταται εμφανές ότι οι συμπεριφορές αυτές – όταν εμφανίζονται – θα πρέπει να τυγχάνουν της άμεσης αντιμετώπισης από τους ειδικούς, οι οποίοι για το σκοπό αυτό πρέπει να είναι εφοδιασμένοι με τις κατάλληλες γνώσεις.

1.2 Σκοπός Μελέτης

Η επιθετικότητα συναντάται καθημερινά τόσο στα πλαίσια της οικογένειας όσο και στα πλαίσια του σχολείου.

Ο σκοπός της μελέτης μας είναι να εμβαθύνουμε στο φαινόμενο της επιθετικότητας που εμφανίζεται στα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας, να προσεγγίσουμε εννοιολογικά την επιθετικότητα, να ανιχνεύσουμε τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς και τον ρόλο της οικογένειας και του σχολείου και τέλος να αναφέρουμε τους τρόπους πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου αυτού.

Για την καλύτερη κατανόηση, γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά των παιδιών της σχολικής ηλικίας και στην συμπεριφορά αυτών. Επίσης αναφέρονται βασικές ψυχολογικές θεωρίες σχετικά με την επιθετικότητα και την προέλευσή της.

1.3 Ορισμοί Εννοιών

Επιθετικότητα: Η τάση να απειλούμε τη σωματική ακεραιότητα και τη ζωή του άλλου με βίαιες πράξεις.

Παιδική ηλικία (childhood): Η χρονική περίοδος της ζωής από τη γέννηση (ή συνηθέστερα τη βρεφική ηλικία) μέχρι την εφηβεία.

Παιδική ηλικία: Είναι η περίοδος ανάμεσα στο 7^ο και 12^ο έτος ανάπτυξης ενός ατόμου (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 3, 1985, σελ. 11).

Συμπεριφορά : Το σύνολο των εξωτερικών ψυχικών εκδηλώσεων των ανθρώπων ή των ζώων.

Κοινωνική συμπεριφορά: Η συμπεριφορά που εκδηλώνεται μέσα σ' ένα περιβάλλον και απέναντι σε άλλους ζωντανούς οργανισμούς, έχει κοινωνικό χαρακτήρα και αντίκτυπο.

Οικογένεια : Ομάδα ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς αίματος, γάμου ή υιοθεσίας και διαμένουν κάτω από την ίδια στέγη.

Παιδί: Μικρής ηλικίας άτομο, κυρίως το άτομο που βρίσκεται μεταξύ βρεφικής και εφηβικής ηλικίας.

Βία : Χρήση δύναμης – φυσικής ή τεχνητής πάνω σε άλλους για να τους υποτάξουμε στην θέλησή μας, στα συμφέροντά μας ή για να τους εξοντώσαμε. Η βία μπορεί να εκδηλωθεί όχι μόνο από ένα άτομο, αλλά και συλλογικά.

Bully: Τρομοκρατώ, εκφοβίζω, εκβιάζω, κακομεταχειρίζομαι, τυραννώ, δυναστεύω.

Bullying: Ο όρος bullying χρησιμοποιείται για να περιγράψει την χρήση βίας και επιθετικότητας από συνομήλικο άτομο θύτη με πρόθεση να πληγωθεί το παιδί θύμα ψυχοσωματικά

Σχολείο : Είναι ο κοινωνικός θεσμός στον οποίο επίσημα και αποκλειστικά έχει αναθέσει το κράτος τη μετάδοση (αναπαραγωγή) της γνώσης,. Επίσης το σχολείο είναι ο σημαντικότερος θεσμός για την κοινωνικοποίηση και την κοινωνική ενσωμάτωση των μελών της κοινωνίας. Μεταδίδει επιλεγμένες γνώσεις που στοχεύουν στην γλωσσική, πολιτισμική, κοινωνική, ηθική συγκρότηση του ατόμου στη βάση συγκεκριμένων αξιακών προτύπων. Ως θεσμός διαμορφώνει τις νεότερες γενιές ώστε να ενταχθούν στην κοινωνία, δηλαδή να αποκτήσουν την συναίσθηση της συμμετοχής στο εθνικό σύνολο. (Φραγκουδάκη Α., «Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Α) ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Σύμφωνα με τον Ι. Παρασκευόπουλο (τόμος 3, 1985, σελ. 11), η παιδική ηλικία εκτείνεται από το 6^ο έτος ως την ηλικία που το άτομο γίνεται σεξουαλικά ώριμο, δηλ ως το 11^ο έτος για τα κορίτσια και το 13^ο για τα αγόρια. Αρχίζει με την εμφάνιση των πρώτων μόνιμων δοντιών και την είσοδο του παιδιού στο σχολείο και τελειώνει με την έναρξη της εφηβείας (την πρώτη έμμηνο ρύση στα κορίτσια και την εκσπερμάτωση στα αγόρια).

Όσον αφορά την ανάπτυξη, η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται ως μία περίοδος βιωματικής σταθερότητας και υγείας, γνώσης και λογικής μέσα στις ομάδες των συνομηλίκων, δράσης και φιλοπονίας.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά - κατά τομέα ανάπτυξης - της περιόδου αυτής - θα αναφερθούν στη συνέχεια.

1) Σωματικός-κινητικός τομέας

Στο σωματικό και κινητικό τομέα, πραγματοποιείται περισσότερο ποιοτική παρά ποσοτική μεταβολή.

Παρατηρείται μια αισθητή μεταβολή στην τελειοποίηση της ραγδαίας αύξησης που πραγματοποιήθηκε στην

προηγούμενη ηλικιακή περίοδο. Μειώνεται ο ρυθμός της σωματικής ανάπτυξης προκειμένου να πραγματοποιηθεί εκτενέστερος έλεγχος και προσδιορισμός στις βιοσωματικές και ψυχοκινητικές διεργασίες. Για το λόγω αυτό, οι ψυχοκινητικές δεξιότητες ,στην περίοδο αυτή, αποκτούν μεγαλύτερη ισχύ.

2) Νοητικός τομέας

Κατά την παιδική ηλικία, στο νοητικό τομέα πραγματοποιούνται σημαντικές αλλαγές καθώς το παιδί εγκαταλείπει τον εγωκεντρισμό και τη διαισθητική λογική της νηπιακής ηλικίας και αποκτά μια πιο συνεπή και σταθερή λογική. Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η αποκέντρωση της αντίληψης και η κατάκτηση γνωστικών λογικών σχημάτων (π.χ. σχέσεις ανισότητας, έννοια αριθμού, βάρους, όγκου κ.α.)

Η Σκέψη όμως δεν έχει ακόμα τελειοποιηθεί καθώς παραμένει «δέσμια της συγκεκριμένης πραγματικότητας», δηλαδή το παιδί μπορεί να επεξεργαστεί λογικά ότι βρίσκεται στα πλαίσια της καθημερινότητας του και όχι αφηρημένες έννοιες.

Στην ηλικία αυτή παρατηρούμε και τις μεγαλύτερες διαφορές στο επίπεδο νοημοσύνης ανάμεσα στα παιδιά, οι οποίες αντικατοπτρίζονται στις σχολικές τους επιδόσεις.

3) Συναισθηματικός-κοινωνικός τομέας

Κατά την περίοδο αυτή γίνεται η μεταβίβαση από το Εγώ στο Εμείς. Με την είσοδο στο σχολείο το παιδί μετατοπίζει το ενδιαφέρον του από τον εαυτό του στους συνομιλήκους του και, καθώς ο θεσμός αυτός αποτελεί μικρογραφία της κοινωνίας, συντελεί και στην κοινωνικοποίηση του.

Η μεροληπτική αντιμετώπιση των γονέων εξισορροπείται με την αντικειμενική πραγματικότητα του σχολείου.

Το παιδί μαθαίνει να συνεργάζεται, να κάνει φιλίες (κυρίως με το ίδιο φύλο), να τηρεί τις υποχρεώσεις του και να εντάσσεται σε ομάδες, προσπαθώντας όχι μόνο για τη μονάδα (εαυτός) αλλά και για το σύνολο.

Στον τομέα της ανάπτυξης της προσωπικότητας το ψυχικά υγιές παιδί έχει μέχρι στιγμής επιτύχει ικανοποιητική βασική εμπιστοσύνη, αυτονομία και πρωτοβουλία και τώρα είναι έτοιμο να αφηθεί στη φιλοπονία και τη παραγωγικότητα. Αρχίζει να συνειδητοποιεί την έννοια του καθήκοντος, την ανάγκη για επιτεύγματα και νιώθει χαρά μόνο όταν τα ολοκληρώνει. Βιώνει την ευχαρίστηση που συνεπάγεται η απόκτηση μιας δεξιότητας και χαίρεται όταν είναι παραγωγικό. Αν όμως δεν κατορθώνει να ικανοποιήσει την ανάγκη του αυτή για φιλοπονία και παραγωγικότητα, θα δημιουργήσει συναισθήματα κατωτερότητας και ανεπάρκειας.

4)Γλωσσική ανάπτυξη

Στον τομέα της γλωσσικής ανάπτυξης παρατηρείται μια εντυπωσιακή βελτίωση τόσο στο στον αριθμό και την ποικιλία των λέξεων όσο και στην ακρίβεια της σημασίας τους. Με την φοίτηση του στο σχολείο το λεξιλόγιο του συνεχώς βελτιώνεται κ εμπλουτίζεται (Ηλιόπουλος 1998).

5)Ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη

Στον τομέα της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης το παιδί της σχολικής ηλικίας διέρχεται στο στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας - μια περίοδο ηρεμίας και γαλήνης πριν από την καταιγίδα της ήβης.

Στον τομέα τώρα της ηθικότητας εγκαταλείπει το ηθικό ρεαλισμό των προηγούμενων ηλικιών όπου οι ηθικοί κανόνες θεωρούνται αμετάβλητοι και μόνιμοι όπως οι φυσικοί νόμοι, και εισέρχεται στο στάδιο της ηθικής σχετικότητας, όπου δίνει έμφαση στην πρόθεση της πράξης και όχι στα αποτελέσματα της, στο κίνητρο της πράξης και στο ποσό της ζημιάς που προκαλείται (Παρασκευόπουλος 1985).

B) ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Σημαντική ώθηση στην μελέτη του αναπτυσσόμενου ανθρώπου έδωσαν οι θεωρητικές απόψεις και οι μελέτες κορυφαίων επιστημόνων της συμπεριφοράς του ανθρώπου (Piager, S.Freud, Erikson, Adler κ.α.). Αυτές οι επιστημονικές θεωρίες επηρέασαν τους σκοπούς και την μεθοδολογία της εξελικτικής ψυχολογίας, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν διάφορες κατευθύνσεις. Οι κυριότερες είναι οι εξής:

- ü Περιγραφική-Γενετική
- ü Συμπεριφοριστική
- ü Ψυχαναλυτική
- ü Γνωστική-Γενετική
- ü Κοινωνική-Πολιτισμική κατεύθυνση

B.2.1. Περιγραφική- Γενετική κατεύθυνση

Η περιγραφική-γενετική κατεύθυνση με κύριο εκπρόσωπο τον Gessel (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 1,1985, σελ. 40) βασίζεται στην άποψη ότι το πρώτο βήμα για να κατανοήσουμε την ανθρώπινη εξέλιξη είναι η μελέτη και η περιγραφική των μορφών της «τυπικής» συμπεριφοράς του παιδιού για κάθε ηλικία. Ο Gessel χρησιμοποιώντας την σινεμασκόπηση καθόρισε τα αναπτυξιακά χρονοδιαγράμματα με τις μορφές συμπεριφοράς που

αναμένεται να παρουσιάσει το παιδί σε όλους τους βασικούς τομείς της ανάπτυξής του. Έτσι κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ανάπτυξη είναι αυτογενής και καθορίζεται από εγγενής διακανονιστικούς μηχανισμούς.

Οι εξωτερικές επιδράσεις παίζουν δευτερεύοντα ρόλο, δηλαδή η ανάπτυξη είναι αποτέλεσμα της ωρίμανσης και συνάρτηση της χρονολογικής ηλικίας. Το περιβάλλον απλώς προμηθεύει τα μέσα για να εκδηλωθούν οι διάφορες μορφές συμπεριφοράς.

Επίσης ο Gessel (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 1, 1985, σελ. 41), παρατήρησε ότι στη πορεία ανάπτυξης υπάρχει μια περιοδικότητα. Δηλαδή, ενώ σε ορισμένες περιόδους το παιδί βρίσκεται σε κατάσταση ισοροπίας και ηρεμίας, επέρχεται στη συνέχεια μια περίοδος αναταραχών και ανακατατάξεων, για να καταλήξει και πάλι σε μία νέα μορφή ισοροπίας και ομοιόστασης.

Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της κατεύθυνσης είναι η έμφαση στα στάδια ωριμότητας. Το παιδί σε κάθε στάδιο έχει ιδιαίτερα ψυχοπνευματικά γνωρίσματα και ιδιαίτερη χαρακτηριστική ετοιμότητα να επωφεληθεί από τις νέες εμπειρίες και την καθοδήγηση των ενηλίκων. Η έμφαση των σταδίων αυτών γίνεται με μία ορισμένη σειρά και ακολουθία, η οποία είναι για όλα τα άτομα τα ίδια

B.2.2. Συμπεριφοριστική κατεύθυνση

Η συμπεριφοριστική κατεύθυνση, με κύριους εκπροσώπους τον Watson k Skinner, έχει τις ρίζες της στην άποψη του Locke (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 1, σελ. 43),

ότι το παιδί γεννιέται *tabula rasa* – με αποτέλεσμα η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα εμπειρίας. Τα αναπτυσσόμενα άτομα υφίστανται αλλαγές, γιατί μαθαίνουν νέες μορφές συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων εμπειριών.

Οι συμπεριφοριστές έχουν περιγράψει τρία είδη μάθησης : την κλασσική εξαρτημένη, τη συντελεστική μάθηση και την κοινωνική μάθηση.

ο Κλασσική εξαρτημένη μάθηση

Σύμφωνα με τη κλασσική εξαρτημένη μάθηση τα παιδιά, μέσω μιας τοποχρονικής συνεξάρτησης, μαθαίνουν να αντιδρούν με μια παλιά συμπεριφορά σε ένα νέο ερέθισμα. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει την ταυτόχρονη επαναληπτική παρουσίαση δύο ερεθισμάτων. Το ένα ερέθισμα, το φυσικό, προκαλεί μια αντανάκλαστική αντίδραση, τη φυσική αντίδραση. Το άλλο ερέθισμα ενώ αρχικά είναι ουδέτερο, αν παρουσιαστεί πολλές φορές ταυτόχρονα με το φυσικό ερέθισμα, μπορεί να το υποκαταστήσει και να προκαλεί πλέον μόνο του τη φυσική αντίδραση.

Το πρότυπο της εξαρτημένης αντανάκλαστικής μάθησης το εισήγαγε ο J. Watson, ο οποίος καθιέρωσε μια θεωρητική ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς· το συμπεριφορισμό. Κεντρική ιδέα αυτής της ερμηνείας αποτέλεσε η άποψη «ότι η συμπεριφορά των ατόμων είναι επίκτητη ». Χωρίς να παραγνωρίζει τη σπουδαιότητα των βιολογικών λειτουργιών στη διαμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας, ο συμπεριφορισμός εκκινεί από την άποψη ότι

όλη η ψυχική ζωή του ανθρώπου, ακόμη και τα συναισθήματα και οι σκέψεις, είναι αντιδράσεις του οργανισμού σε ανεξάρτητα και εξαρτημένα ερεθίσματα κατά τον τύπο «Ερέθισμα → Αντίδραση».

- ο Συντελεστική μάθηση

Κατά τη συντελεστική μάθηση τα παιδιά μαθαίνουν νέες μορφές συμπεριφοράς μέσω της επιλεκτικής ενίσχυσης. Εδώ δεν πρόκειται για απόκτηση νέων μορφών συμπεριφοράς, αλλά για πολλαπλή χρήση παλιών. Την άποψη αυτή εισήγαγε ο Skinner ο οποίος ξεκίνησε από την άποψη ότι κύριο χαρακτηριστικό κάθε ζώντος οργανισμού, επομένως και των παιδιών, είναι η επιδίωξη της ικανοποίησης διαφόρων αναγκών και της μείωσης της αρχικής έντασης που αυτές προκαλούν. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, τα άτομα επενεργούν επάνω στο περιβάλλον τους.

Η συντελεστική μάθηση αφορά συνεξαρτήσεις ανάμεσα στις αντιδράσεις των ατόμων και στα γεγονότα που συμβαίνουν στο περιβάλλον, αμέσως μετά από κάθε ενέργεια των ατόμων. Μερικά από τα γεγονότα αυτά είναι ενισχυτικά, δηλαδή συμβάλλουν στη μείωση της ψυχικής έντασης κι έχουν σαν αποτέλεσμα να αυξήσουν την πιθανότητα να επανεμφανιστεί η συμπεριφορά που προηγήθηκε και το προκάλεσε.

- ο Κοινωνική μάθηση

Η κοινωνική μάθηση μελετήθηκε αρχικά από τον J. Dollard και N. Miller και αργότερα από τους A. Bandura και R. Walters. Στην κοινωνική μάθηση, τα παιδιά μαθαίνουν νέες μορφές συμπεριφοράς μέσω μίμησης προτύπων. Οι συμπεριφοριστές εδώ δίνουν έμφαση στην ορθολογική οργάνωση των εμπειριών των παιδιών και στην απόκτηση συνηθειών. Τα παιδιά αποκτούν συμπεριφορές απλά παρατηρώντας και μιμούμενα άλλα πρότυπα, χωρίς τα ίδια να ενεργούν ή να γίνονται αποδεκτές κάποιας αμοιβής.

B.2.3. Ψυχαναλυτική κατεύθυνση.

Η ψυχαναλυτική θεώρηση της κατεύθυνσης θεμελιώθηκε από το Βιεννέζο νευροψυχίατρο Sigmund Freud, ο οποίος, στην προσπάθειά του να διαγνώσει τα αίτια της νευρωσικής συμπεριφοράς και να εξεύρει τρόπους θεραπείας της, διαπίστωσε ότι πολλές μορφές παθολογικής συμπεριφοράς στους ενηλίκους έχουν τις ρίζες τους στις πρώτες εμπειρίες του ατόμου κατά την παιδική ηλικία.

Επίσης διαπίστωσε ότι υπάρχουν και ασυνείδητα κίνητρα συμπεριφοράς, δηλ ότι το άτομο δεν έχει επίγνωση κάθε φορά του γιατί συμπεριφέρεται όπως συμπεριφέρεται. Οι διαπιστώσεις αυτές έδωσαν ώθηση ώστε να στραφεί το ενδιαφέρον πολλών θεωρητικών και ερευνητών προς το εξελικτικό ιστορικό του ατόμου και προς το ρόλο που διαδραματίζουν οι πρώτες εμπειρίες στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του. Αυτό οδήγησε στην διατύπωση

διαφόρων παραλλαγών ψυχαναλυτικής θεώρησης της ανάπτυξης. Παρακάτω θα παρουσιαστούν βασικά στοιχεία από τρεις θεωρίες : **Τη ψυχαναλυτική θεωρία του S. Freud, Τη θεωρία της ατομικής ψυχολογίας του A. Adler, Τη βιοκοινωνική θεωρία του Erikson.**

ο **Ψυχαναλυτική θεωρία του Freud**

Ο S, Freud υποστηρίζει πως όλη η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι σκόπιμη και αποβλέπει στην ικανοποίηση βιολογικών ορμών και κυρίως της ορμής για ηδονή της libido. Η όλη πορεία της ζωής του ανθρώπου είναι μια προσπάθεια να εξεύρει αποδεκτούς τρόπους να ικανοποιήσει την libido, ένας συνεχής αγώνας να διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ των εσωτερικών παρορμήσεων και της κοινωνικής πραγματικότητας . Η διαρκής αυτή πάλη απεικονίζεται στη δυναμική σχέση ανάμεσα στα τρία μέρη της ψυχικής συσκευής: **το Εκείνο, το Εγώ και το Υπερεγώ.**

Το Εκείνο

Το «εκείνο» είναι μια συλλογική ονομασία για τις βιολογικές ανάγκες και ενορμήσεις του ατόμου. Αποτελεί την εγγενή πλευρά της προσωπικότητας και περιλαμβάνει βασικά τις ενστικτώδεις ανάγκες για αέρα, τροφή, νερό και λοιπά στοιχεία, για διατήρηση της θερμοκρασίας του σώματος καθώς και για αναπαραγωγή.

Το Εγώ

Το «εγώ» είναι το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών που διαμορφώνουν τη σχέση μας με το περιβάλλον. Περιλαμβάνει βασικές λειτουργίες όπως η εκτίμηση των διαφόρων καταστάσεων, ο έλεγχος της πραγματικότητας, η κρίση, η συμβιβαστικότητα, η ανεύρεση λύσεων στα διάφορα προβλήματα, η δημιουργία αμυντικών μηχανισμών κ.α και έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον, με τις λειτουργίες της αντίληψης, της σκέψης του συναισθήματος και της πράξης.

Το Υπερεγώ

Στην αρχή το «υπερεγώ» αποτελείται από δύο υποθετικά τμήματα: το «καθαυτό υπερεγώ» ή συνείδηση που αποτελεί τον κριτικό έλεγχο του ατόμου και το «ιδεώδες του εγώ» που περιλαμβάνει τις φυσικές, θρησκευτικές και λοιπές αξίες του ατόμου, τα ιδεώδη, τα ιδανικά και τις φιλοδοξίες του.

Το υπερεγώ αρχίζει να σχηματίζεται στον πρώτο χρόνο της ζωής του ατόμου παρουσιάζει την βασική του ανάπτυξη στην οιδιπόδεια περίοδο (3-6 χρόνια) και συνεχίζοντας να αναπτύσσεται αποκτά την τελική του διαμόρφωση στην ώριμη ηλικία.

Ο S. Freud (Παρασκευόπουλος I., τόμος 1, 1985, σελ. 51) υποστηρίζει ότι το Εκείνο, το Εγώ και το Υπερεγώ κατά τη διάρκεια της εξέλιξη τους, ακολουθούν μια σειρά από προκαθορισμένα στάδια :

- Το στοματικό στάδιο (1^ο έτος)
- Το πρωκτικό στάδιο (2^ο – 3^ο έτος)
- Το φαλλικό στάδιο (3^ο – 7^ο έτος)
- Το στάδιο λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο – 11^ο έτος)
- Το στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας

Το στάδιο που αναφέρεται στην περίοδο της παιδικής ηλικίας, όπως έχει προσδιοριστεί στην μελέτη, είναι της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο-11^ο έτος), κατά το οποίο το άτομο στρέφεται προς τα πρόσωπα και τα πράγματα του ευρύτερου περιβάλλοντος, αποκτά ποικίλλες γνώσεις και δεξιότητες και ενισχύει το Υπερεγώ. Το στάδιο αυτό είναι μια περίοδος εσωτερικής γαλήνης πριν τη καταιγίδα της ήβης.

Στις περιπτώσεις που η ορμή δεν έχει ικανοποιηθεί επαρκώς σε ένα στάδιο, το παιδί αφήνει το στάδιο αυτό με ένα βαθμό καθήλωσης. Αν στα επόμενα στάδια η ικανοποίηση της ορμής είναι ανεπαρκής, το άτομο παλινδρομεί σε μορφές συμπεριφοράς παιδικών σταδίων. Οι δύο αυτές λειτουργίες, η καθήλωση και η παλινδρόμηση, προκαλούν μόνιμες αλλοιώσεις στην προσωπικότητα του ατόμου. Ο Freud θεωρεί ότι οι πρώτες εμπειρίες της παιδικής ηλικίας είναι καθοριστικές για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

ο **Ατομική ψυχολογία του Adler**

Ο Adler (Παρασκευόπουλος Ι. τόμος 1, 1985, σελ. 53), υποστηρίζει ότι το άτομο είναι κοινωνικό ον. Οι σκέψεις και οι ενέργειες του έχουν κοινωνική προοπτική, και αποβλέπουν σε κάποιο σκοπό. Η ψυχολογική τους ανάπτυξη μπορεί να ερμηνευθεί μόνο στα πλαίσια του κοινωνικού τους περιγύρου, στο οποίο ζουν και ενεργούν τα άτομα. Βασικό κίνητρο των πράξεων τους είναι η ορμή για κοινωνική αναγνώριση και αποδοχή, καθώς η αποτυχία στη προσπάθεια ικανοποίησης της ορμής καταλήγει στο συναίσθημα της μειωμένης αυτοεκτίμησης, δηλ στο σύμπλεγμα κατωτερότητας.

Ο A. Adler δεν εισάγει στάδια ανάπτυξης και θεωρεί τη συμπεριφορά ως το αποτέλεσμα του ιδιαίτερου τρόπου ζωής (life style) που υιοθετούν τα άτομα. Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος συμπεριφοράς αντανακλάται στις αξιολογήσεις που κάνουν τα άτομα για τον εαυτό τους, για τα σημαντικά πρόσωπα, το περιβάλλον τους, για τον γύρω κόσμο και για τη θέση τους μέσα σε αυτόν.

Έτσι για τη κατανόηση της συμπεριφοράς των παιδιών ο A. Adler (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 1, 1985, σελ. 53), υποστηρίζει ότι πρέπει να καθοριστούν οι σκοποί που επιδιώκουν τα παιδιά, πώς προσλαμβάνουν και βιώνουν την κατάσταση μέσα στην οποία πρέπει να δράσουν καθώς επίσης τον τρόπο ζωής που έχουν υιοθετήσει. Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος ζωής διαμορφώνεται κατά την παιδική ηλικία και είναι δύσκολο να αλλάξει. Επίσης έμφαση δίνεται στις επιδράσεις που ασκούν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα

των παιδιών το ψυχολογικό κλίμα της οικογένειας (ενδοοικογενειακές σχέσεις, συμπεριφορά γονέων κ.α.) και η σύνθεση της (σειρά γέννησης, πολυμελής κ.α.).

ο **Βιοκοινωνική θεωρία του Erikson**

Ο Erikson προσπάθησε να συνδυάσει τη βιολογική και κοινωνική εμπειρία της συμπεριφοράς με μια βιοκοινωνική θεωρία της προσωπικότητας. Μέσα στο πλαίσιο αυτό (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 3, 1985, σελ. 54), υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα δεν διαμορφώνεται τελεσίδικα από την παιδική ηλικία αλλά εξελίσσεται και διαφοροποιείται με το τέλος της εφηβείας. Η διαφοροποίηση και διαμόρφωση της προσωπικότητας συνεχίζεται σε όλη μας τη ζωή. Σε κάθε περίοδο της ζωής τα άτομα αντιμετωπίζουν μια αναπτυξιακή κρίση, η οποία επιλύεται ανάλογα με το είδος της αλληλεπίδρασης του Εγώ με τον κοινωνικό περίγυρο.

Ο ίδιος περιγράφει οκτώ βασικές αναπτυξιακές κρίσεις που καλύπτουν όλη την πορεία της ζωής, από την γέννηση ως την γεροντική ηλικία, και είναι οι εξής:

- Εμπιστοσύνη - Δυσπιστία (βρεφική ηλικία)
- Αυτονομία – Αμφιβολία (2^ο-3^ο έτος)
- Πρωτοβουλία – Ενοχή (3^ο-6^ο έτος)
- Φιλοπονία – Κατωτερότητα (6^ο-11^ο έτος)
- Ταυτότητα – Σύγχυση πόλων (12^ο-20^ο έτος)
- Οικειότητα – Απομόνωση (νεανική ηλικία)

- Παναθρώπινο ενδιαφέρον – Αυτοαπορρόφηση (μέση ώριμη ηλικία)
- Καταξίωση – Απόγνωση (γηρατειά)

Στην πρώτη σχολική ηλικία με την οποία ασχολούμαστε, ο Erikson αναφέρεται στο στάδιο της Φιλοπονίας –Κατωτερότητας από το 6^ο ως 11^ο έτος της ηλικίας, τότε που το παιδί πρέπει να αποκτήσει τις σχολικές γνώσεις και δεξιότητες και να μάθει να συνεργάζεται με τους συνομήλικούς τους. Αν το περιβάλλον του παιδιού (οικογένεια – σχολείο) ενθαρρύνει το ενδιαφέρον και τον ενθουσιασμό του να γνωρίσει τον κόσμο γύρω του, θα αναπτύξει το συναίσθημα της εργατικότητας και της φιλοπονίας.

Αντίθετα, αν το περιβάλλον του θεωρεί τις προσπάθειες αυτές ως «αταξίες» ή «ακαταστασίες», το παιδί θα δημιουργήσει το συναίσθημα της κατωτερότητας.

B.2.4 Γνωστική – Γενετική κατεύθυνση

Κύριος εκπρόσωπος της γνωστικής γενετικής κατεύθυνσης είναι ο Piaget (Παρασκευόπουλος Ι., τόμος 1, 1985, σελ. 67) ο οποίος υποστηρίζει ότι η νοημοσύνη είναι μια λειτουργία που βοηθάει το άτομο να διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στα εξωτερικά ερεθίσματα και στις εσωτερικές γνωστικές δομές.

Η προσαρμογή αυτή πραγματοποιείται με δύο αντισταθμιζόμενες διεργασίες, α) την **αφομοίωση** η οποία

αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα ενσωματώνουν τις κατ' αίσθηση αντιλήψεις σε προϋπάρχουσες νοητικές δομές, β) την **συμμόρφωση** η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα τροποποιούν τις υπάρχουσες γνωστικές δομές ώστε να μπορέσουν να κατανοήσουν τα δεδομένα της εμπειρίας

Η ανάπτυξη είναι μια σειρά από διαδοχικές μορφές ισορροπίας της περιόδου νοητικής ανάπτυξης. Ο Piaget αναφέρει 4 μεγάλες περιόδους νοητικής ανάπτυξης:

- Αισθησιοκινητική περίοδος (0 – 2 ετών)
- Προσυλλογιστική περίοδος (3 – 6 ετών)
- Περίοδος της συγκεκριμένης σκέψης (7 – 11 ετών)
- Περίοδος αφαιρετικής σκέψης (12 – 16 ετών)

Στην περίοδο της συγκεκριμένης σκέψης (7^ο – 11^ο έτος), η οποία μας ενδιαφέρει, η γνωστική λειτουργία στηρίζεται σε νοητικές πράξεις και συλλογισμούς που ανταποκρίνονται στους κανόνες της καθαρής λογικής (κατηγοριοποιήσεις, σειροθετήσεις, αρίθμηση). Οι νοητικές αυτές πράξεις είναι δυνατόν να γίνουν μόνο σε συγκεκριμένα πράγματα και στο άμεσο παρόν. Οι συλλογισμοί είναι εμπειρικοί – επαγωγικοί και δεν αποτελούν οργανικό και ενιαίο σύστημα, αλλά παραμένουν απομονωμένοι και ασύνδετοι. Η σκέψη δηλαδή στην περίοδο αυτή είναι προσκολλημένη στο άμεσο και το συγκεκριμένο και δεν μπορεί να προσεγγίσει την καθαρή αφαίρεση.

B.2.5. Κοινωνικό- πολιτισμική κατεύθυνση

Η κοινωνικό- πολιτισμική κατεύθυνση δίνει έμφαση στους κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες (ήθη, έθιμα, κοινωνική ζωή) για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Οι απαιτήσεις του κοινωνικού συνόλου για συμμόρφωση προς ορισμένα κοινωνικά πρότυπα φαίνονται και στα εξελικτικά επιτεύγματα που καθορίζει κάθε κοινωνία για κάθε φάση της ζωής του ατόμου, τα οποία θα πρέπει το άτομο να πραγματώσει αν θέλει να νιώσει ευτυχισμένο και να προχωρήσει στα επόμενα εξελικτικά στάδια απρόσμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Α) ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Α.3.1. Ψυχαναλυτική θεωρία του Freud .

Στην ψυχαναλυτική θεωρία του Freud οι απόψεις για τα αίτια της επιθετικότητας παρουσιάζουν μια σημαντική αλλαγή κατά την διάρκεια δύο περίπου δεκαετιών. Αρχικά ο Freud θεώρησε την επιθετικότητα ως ένα συστατικό στοιχείο των ορμών του Εγώ (1905), ως μια αντίδραση στις ματαιώσεις της επιδιωκόμενης ευχαρίστησης κατά την ικανοποίηση των σεξουαλικών ορμών (1915). Η άποψη αυτή έδωσε την αποφασιστική ώθηση για το σχηματισμό της υπόθεσης "ματαίωση - επιθετικότητα" (Dollard και άλλοι 1939).

Μετά το 1920 και υπό την επίδραση των εγκλημάτων κατά το πρώτο παγκόσμιο πόλεμο κατάληξε στην άποψη ότι στον άνθρωπο υπάρχει μια ιδιαίτερη επιθετική ορμή, "η ορμή του θανάτου", αντίθετη του "έρωτα" δηλαδή του αξιώματος της ευχαρίστησης. Η "ορμή του θανάτου" έχει ως στόχο να κατευθύνει τη συμπεριφορά του ανθρώπου στο να θανατώνει τη ζωντανή ύπαρξη, δηλαδή να την οδηγεί στην κατάσταση της ανόργανης ακινησίας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η επιθετικότητα δεν είναι ένα ακόλουθο ή παραπροϊόν της ματαίωσης (frustration) σεξουαλικών -στην

ευρεία έννοια- επιδιώξεων (ευχαρίστησης γενικώς), αλλά μια ιδιαίτερη, ανεξάρτητη ορμή στο άτομο, η οποία, ανάλογα με τη γενική ορμική κατάσταση, μπορεί να κατευθύνεται προς τα έξω εναντίον άλλων προσώπων ή αντικειμένων ή προς το εσωτερικό, εναντίον του ίδιου του προσώπου. Ο πυρήνας της θεωρίας της ορμής της καταστροφής (δηλαδή της ορμής του θανάτου) είναι ότι οι επιθετικές αντιδράσεις είναι αναπόφευκτες, γιατί η ορμική ενέργεια που οδηγεί, αν τύχει, σε αυθόρμητες επιθετικές πράξεις, δηλαδή σ' αυτές που δεν προκαλούνται από συνθήκες του περιβάλλοντος, "φορτώνεται" εκ νέου στον οργανισμό (αναπαράγεται).

Η θεωρία της "ορμής της καταστροφής ή του θανάτου" εναντίον του ίδιου του προσώπου δεν γίνεται αποδεκτή σήμερα. Όμως η θεωρία ότι η επιθετικότητα είναι μια ιδιαίτερη ορμή εκπροσωπείται από ερευνητές της επιθετικότητας, οι οποίοι έχουν ψυχαναλυτικό προσανατολισμό (Loewenstein 1940, Mitscherlich 1969 a και b, Ammon 1969 και 1972, Gillespie 1971).

A.3.2. Θεωρία της ψυχολογίας του βάθους.

Ο Adler ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε στην «ψυχολογία του βάθους», μέσα από το άρθρο του "Η επιθετική ορμή στη ζωή και στην νεύρωση" το 1908. Ο Adler υποστηρίζει πως τα στοιχεία του χαρακτήρα ενός ανθρώπου όπως και η επιθετική συμπεριφορά που αυτός πιθανόν να εμφανίζει ενυπάρχουν μέσα του, λόγω της

κληρονομικότητας. Αναλυτικότερα πιστεύει ότι στα 5 πρώτα χρόνια της ζωής του διαμορφώνονται οι ιδιότητες του χαρακτήρα ενός ανθρώπου και σύμφωνα μ' αυτές εξελίσσεται και στην υπόλοιπη ζωή του. Αυτό ο Adler το ονομάζει, το «ασυνείδητο σχέδιο ζωής», το οποίο θεμελιώνεται πάνω στην γνώμη του ατόμου για τον εαυτό του και το περιβάλλον του. Σ' αυτά τα πρώτα 5 χρόνια της ζωής του το άτομο πειραματίζεται μέσα στο περιβάλλον του και διαμορφώνει την στάση του απέναντι στα προβλήματα της ζωής. Αυτή η στάση λοιπόν απέναντι στα προβλήματα διακρίνεται πάντα από επιθετικότητα, από μια προσπάθεια για την επιβολή και την κατάκτηση.

Αμέσως μετά την γέννησή του, το άτομο προσπαθεί με κλάματα, δαγκώματα, φωνές και αργότερα με την πτώση του στο έδαφος να ικανοποιήσει τις ορμές του. Η στάση αυτή χαρακτηρίζεται από τον Adler ως εχθρική και τον οδήγησε στο συμπέρασμα περί της ύπαρξης της επιθετικής ορμής στο παιδί και στον άνθρωπο γενικότερα. Αυτή η επιθετική ορμή μπορεί να αυξηθεί εάν υπάρξει επίδραση οργανικών και περιβαντολογικών αιτιών με αποτέλεσμα το άτομο να οδηγηθεί σε παθολογικές καταστάσεις.

Σύμφωνα με τον Adler οι άνθρωποι που παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά έχουν βιώσει στο παρελθόν τραυματικές εμπειρίες στην παιδική τους ηλικία, οι οποίες δεν συνέβησαν απλά μια φορά, αλλά προκλήθηκαν από μόνιμες συμπεριφορές, κυρίως εντός της οικογενειακής εστίας. Τέτοιες τραυματικές εμπειρίες μπορεί να αποκτήθηκαν εξαιτίας της σύγκρουσης των γονιών μεταξύ τους.

Οι σημαντικότεροι παράγοντες για την διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού είναι: η σκληρότητα, η υπερπροστασία, η άνιση μεταχείριση των γονιών προς αυτά, η σχέση μεταξύ των αδελφών. Σύμφωνα με τον Adler οι μορφές επιθετικής ορμής είναι οι εξής τρεις:

1) Η Καθαρή μορφή που εμφανίζεται με αντιδράσεις, όπως χτυπήματα, διαπληκτισμούς, αλλά και με αθλητικό ανταγωνισμό, επιθυμία για κυριαρχία σε φυλετικούς και κοινωνικούς αγώνες.

2) Η Επιστροφή εναντίον του ίδιου του ατόμου με χαρακτηριστικά όπως υποταγή, ταπεινοφροσύνη και μαζοχισμό που φθάνει μέχρι την αυτοκτονία.

3) Η Διαστροφή στο αντίθετο με χαρακτηριστικά όπως συμπάθεια, αλτρουϊσμό, συμπόνια για την δυστυχία των άλλων. (Βουϊδάσκη Β. 1983)

A.3.3. Η νεοενστικτική θεωρία και επιθετικότητα.

α) Ψυχολογία ενστίκτων

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα πολλοί ψυχολόγοι προσπάθησαν να ερμηνεύσουν και την πιο πολύπλοκη ανθρώπινη συμπεριφορά, βάση των έμφυτων ενστίκτων. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Άγγλος ψυχολόγος W.M.C. Dougall που υποστήριξε ότι το ένστικτο είναι μια

κληρονομική έμφυτη ψυχολογική τάση, η οποία ωθεί τον οργανισμό να προσέξει ένα αντικείμενο, να βρεθεί στην κατάλληλη συναισθηματική κατάσταση και στην συνέχεια να δράσει. Σύμφωνα με τον Dougall υπάρχουν 19 διαφορετικά ένστικτα τα οποία ενεργοποιούνται ύστερα από την εμφάνιση περιβαντολλογικών ερεθισμών. Το ένστικτο όμως της επιθετικότητας δεν προέρχεται από περιβαντολλογικούς ερεθισμούς, αλλά από την ματαίωση, η οποία σύμφωνα με τον Dougall ορίζεται ως παρεμπόδιση δραστηριοτήτων που προκαλείται από άλλα ένστικτα. (Στορ 1979)

β) Ηθολογία και ανθρώπινη συμπεριφορά

Ηθολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος, ο οποίος ερευνά την έμφυτη τάση ανθρώπων και ζώων. Κυριότεροι εκπρόσωποι της ηθολογίας που ασχολήθηκαν με την επιθετικότητα, ήταν ο Lorenz. Κ και ο Eibi - Eibesfeid.

Ο Eibesfeid, χαρακτηρίζοντας ως επιθετική τη συμπεριφορά εκείνη που σε μια σύγκρουση οδηγεί σε παραίτηση από τον αγώνα και ορισμένες φορές σε τραυματισμό σωματικό - φυσικό σε μέλος του ίδιου είδους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η επιθετικότητα υπάρχει παντού αφού είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη φύση. (Βουϊδάσκης Β. 1983)

γ) Η νεοενστικτική θεωρία του Lorenz

Ο Lorenz ορίζει την επιθετικότητα ως το αγωνιστικό

ένστικτο το οποίο υπάρχει στα άγρια ζώα και στον άνθρωπο και εκδηλώνεται κατά μέλους του ίδιου είδους. Σκοπός της επιθετικότητας, όπως και των άλλων ενστίκτων, είναι η επιβίωση του ατόμου ή του είδους. Ο Lorenz καταλήγει στο συμπέρασμα πως υπάρχουν 4 είδη "μεγάλων ενστίκτων" : το σεξουαλικό, η επιθετικότητα, το ένστικτο της φυγής, και το ένστικτο της πείνας.

δ) Επιθετικότητα και ματαίωση

Δίνοντας έναν ορισμό στην ματαίωση, σημαίνει απάρνηση, άρνηση, αποποίηση, αλλά και επιβράδυνση ή απογοήτευση. Σε σχέση με την επιθετικότητα σημαίνει παρεμπόδιση ικανοποίησης πρωταρχικών ορμών. (Βουϊδάσκη Β. 1983)

Σύμφωνα με τον Freud, η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα της άρνησης, της ηδονής και ο ίδιος διαπιστώνει καθολική σχέση στις ενδοανθρώπινες σχέσεις μεταξύ επιθετικότητας και ματαίωσης. Αυτό το υποστηρίζει στηριζόμενος στο ότι η επιθετικότητα είναι μια άμεση αντίδραση σε μια ματαίωση που έχει βιωθεί.

Ο Dollard και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι όταν ο άνθρωπος εμποδίζεται να επιτύχει τους σκοπούς του και τους στόχους του, συμπεριφέρεται επιθετικά. Αν δε με κάποιο τρόπο ανασταλεί η εμφάνιση αυτής της επιθετικής συμπεριφοράς, το άτομο τότε εσωτερικεύει την επιθετικότητα και βρίσκεται ανά πάσα στιγμή σε επιθετική ετοιμότητα, η οποία δεν χρειάζεται παρά μόνο μια εξωτερική πυροδότηση για να εκδηλωθεί.

Σύμφωνα με την θέση αυτή λοιπόν, η ματαίωση των προσπαθειών ενός ατόμου, είναι η θεμελιώδης αιτία για την επιθετική συμπεριφορά που παρουσιάζει. Η επιθετικότητά του "θεωρείται σαν αποτέλεσμα και συνέπεια μιας άμεσης ματαίωσης, αλλά αποδίδεται και στο σύνολο των ιστορικών ματαιοτήτων της ζωής του". (Χατζηδήμου 1983)

ε) Επιθετικότητα και μάθηση

Ένας άλλος σπουδαίος Αμερικάνος ψυχολόγος, ο Bandura A., έδειξε ότι εάν στην πραγματικότητα ή σε κάποια παραστατική συμβολική μορφή (πχ τηλεόραση), το παιδί δεχθεί απλώς το επιθετικό πρότυπο, τότε θα εμφανιστεί επιθετικότητα, άσχετα από την επιβράβευση.

Ο Bandura και ο συνεργάτης του Walters R., πιστεύουν ότι "η γέννηση του μεγαλύτερου τμήματος της επιθετικής συμπεριφοράς μπορεί να εκδηλωθεί κατά την χρησιμοποίηση σχημάτων τα οποία ενισχύουν απαντήσεις μεγάλης έντασης". (Βαγενά 1993)

Μια σειρά πειραμάτων που έκανε ο Bandura και οι συνεργάτες του απέδειξαν ότι μια επιθετική συμπεριφορά μπορεί να μαθευτεί με την μίμηση κάποιου επιθετικού προτύπου. Επιθετικά μοντέλα λοιπόν παρέχουν επιθετικά πρότυπα συμπεριφοράς. Οποσδήποτε "τα πρότυπα που δίνουν την εντύπωση ότι πετυχαίνουν κάτι εύκολα και χωρίς τιμωρία έχουν μεγαλύτερη επίδραση στα μιμητικά άτομα, τα οποία προσπαθούν να μιμηθούν με κάθε τρόπο την συμπεριφορά τους".

B) ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Οι κυριότερες μορφές ανθρώπινης επιθετικότητας είναι οι ακόλουθες:

Έκδηλη - Λανθάνουσα: Έκδηλη μορφή επιθετικότητας είναι εκείνη που μετατρέπεται σε συμπεριφορά και είναι δυνατόν να παρατηρηθεί. Αντίθετα, λανθάνουσα είναι εκείνη η μορφή που εμφανίζεται μόνο στη περιοχή του συνειδητού και του ασυνειδητού. Μπορεί, δηλαδή, η επιθετικότητα να είναι "ορατή", "έκδηλη" αλλά και "αόρατη", "λανθάνουσα".

Άμεση - Έμμεση: Η διαφορά μεταξύ άμεσης και έμμεσης μορφής επιθετικότητας βρίσκεται στο αντικείμενο προς το οποίο κατευθύνεται η επιθετική ενέργεια. Η Άμεση επιθετικότητα στρέφεται κατευθείαν εναντίον του αντικειμένου που σκοπεύει να βλάψει, ενώ η Έμμεση μορφή μετατοπίζεται από το αρχικό της αντικείμενο σε ένα υποκατάστατο.

Εξωστρεφής - Εσωστρεφής: Η Εξωστρεφής κατευθύνεται προς τον έξω κόσμο, προς το περιβάλλον, ενώ η Εσωστρεφής στρέφεται εναντίον του ίδιου προσώπου από το οποίο προέρχεται σαν "αυτοεπιθετικότητα" ή "ενδοποινική".

Φυσική - Ψυχική: Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο αναφέρεται στη μορφή εκδήλωσης της επιθετικότητας στη συμπεριφορά. Η Φυσική επιθετικότητα εκδηλώνεται σε πράξη που βασίζεται στην πρόθεση να προξενήσει σωματική βλάβη σε ένα πρόσωπο ή ζώο, ενώ η Ψυχική εμφανίζεται σε συμβολική και μεσολαβητική μορφή, δηλαδή έχει κυρίως προβληματικό χαρακτήρα.

Εκφραστική - Συντελεστική: Η Εκφραστική επιθετική πράξη γίνεται η ίδια αυτοσκοπός (επιθετικότητα για την επιθετικότητα) και συνοδεύεται άμεσα με οξυθιμικές διεγέρσεις. Αντίθετα η Συντελεστική μορφή επιθετικότητας υπηρετεί μόνο σαν μέσο για την πραγματοποίηση ενός συγκεκριμένου σκοπού έξω από την πραγματική ενέργεια.

Κοινωνική - Αντικοινωνική: Κοινωνικές επιθέσεις είναι οι μορφές εχθρικών πράξεων που γίνονται αποδεκτές μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμό, στο πλαίσιο των κοινωνικών κανόνων και αξιών. Στις Αντικοινωνικές επιθετικότητες συμπεριλαμβάνονται όλες εκείνες οι πράξεις που γίνονται ταμπού και καθιερώνονται αρνητικά με νομικούς και ηθικούς κανόνες του κοινωνικού συστήματος. (Βουϊδάσκηs Β.1983)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

A) Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Οι έννοιες "επίθεση" και "επιθετικότητα" προέρχονται από τη λατινική λέξη "Aggredi", που σημαίνει αρχικά "πλησιάζω κάποιο πρόσωπο ή πράγμα με ορισμένο σκοπό". (Τσαρδάκης, 1983, σελ. 17).

Με τον όρο επιθετικότητα "χαρακτηρίζεται κάθε συμπεριφορά που φαίνεται να αποσκοπεί στη μείωση της ευεξίας ενός άλλου ατόμου είτε καταστρέφοντας τις βιοτικές ή κοινωνικές προϋποθέσεις που την εξασφαλίζουν είτε αδιαφορώντας γι' αυτές". (Krebs - Miller, 1986)

Ο θυμός και η οργή είναι οι πιο κοινές συναισθηματικές αντιδράσεις της παιδικής ηλικίας. Από νωρίς στη ζωή του το άτομο αρχίζει να αντιδρά βίαια σε καταστάσεις που του προκαλούν δυσαρέσκεια. Ήδη από τον 5ο ή 6ο μήνα της ζωής του η τάση αυτή αρχίζει να διαφοροποιείται και να αποτελεί ειδική και εξειδικευμένη αρνητική θυμική κατάσταση.

Το συναίσθημα αυτό και οι αντιδράσεις που το συνοδεύουν υφίστανται με την πάροδο του χρόνου αλλαγές. Αλλαγές παρατηρούνται στις συνθήκες και τα ερεθίσματα που το προκαλούν, στο είδος των αντιδράσεων με τις οποίες

εκφράζεται, στη συχνότητα και την ένταση με την οποία εμφανίζεται, στη διάρκειά του κ.α.

Όπως είναι φυσικό, το παιδί, για να εκφράσει το θυμό του, χρησιμοποιεί τα μέσα που του είναι κάθε φορά πρόσφορα. Έτσι, στην αρχή χρησιμοποιεί συνήθως το κλάμα και τα ξεφωνητά. Στο τέλος του 1ου έτους επιδίδεται σε τυχαίες έντονες ενέργειες, αυτοκαταστροφικής κυρίως μορφής, τις λεγόμενες **εκρήξεις οργής** (κλαίει έντονα, ξεφωνίζει, χτυπιέται στο δάπεδο, πηδάει πάνω - κάτω, κρατάει την αναπνοή του, "κοκαλώνει" το σώμα του, τραβάει τα μαλλιά του, δαγκώνει τα δάχτυλά του κ.τ.ο.). Σύντομα όμως διαπιστώνει ότι μπορεί να στρέψει τις ενέργειές του εναντίον εξωτερικών αντικειμένων και προσώπων, και κυρίως αυτών που παρεμβαίνουν και το παρεμποδίζουν στην εκπλήρωση των σχεδίων του. Έτσι, εμφανίζεται η **επιθετικότητα**.

Κύριο χαρακτηριστικό της επιθετικής συμπεριφοράς είναι η πρόθεση, η επιθυμία να προκαλέσει ζημιά στον άλλον. Όσο καταστροφική και επικίνδυνη και αν είναι για τον άλλον μια ενέργεια δεν χαρακτηρίζεται ως επιθετική, αν γίνει άθελά μας. Επιθετικότητα έχουμε μόνο όταν υπάρχει εχθρική διάθεση και πρόθεση να προκαλέσουμε ζημιά, όταν υπάρχει εμπρόθετη ενέργεια, σκόπιμη εχθρική πράξη.

Εκτός της «εχθρικής επιθετικότητας» (hostile aggression), που κατευθύνεται προς πρόσωπα και συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα, υπάρχει και ένα δεύτερο είδος επιθετικότητας, η λεγόμενη «συντελεστική επιθετικότητα» (instrumental aggression), που αποσκοπεί στην απόκτηση ή διατήρηση κάποιου αντικειμένου, στην

κυριαρχία περιοχής ή στην εξασφάλιση δικαιώματος. Η μορφή αυτή επιθετικότητας είναι απρόσωπη. Προκαλείται βέβαια ζημιά στους άλλους από μια τέτοια επιθετική ενέργεια, αλλά μόνο εμμέσως.

Κατά την προσχολική ηλικία, η επιθετικότητα είναι κυρίως συντελεστικής μορφής (διεκδίκηση αθυρμάτων). Με την πάροδο της ηλικίας μειώνεται το είδος αυτό και αυξάνει η εχθρική επιθετικότητα, η οποία στρέφεται αρχικά προς τους γονείς και αργότερα προς τους συνομηλίκους.

Κάτω από τον όρο επιθετική συμπεριφορά συμπεριλαμβάνουμε όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το επιθετικό παιδί. Κατά κύριο όμως λόγο πρόκειται για μια έντονη εσωτερική διάθεση που αποσκοπεί να προκαλέσει βλάβες σε πρόσωπα ή πράγματα. Πρόκειται για ένα δυναμικό καταστροφής που παρουσιάζει το παιδί με ποικίλους τρόπους και κλιμακώνεται σε διάφορα στάδια, από ανεπαίσθητα ή ακόμα και «κρυφά» μέχρι έντονα επιθετικά έως και ακραία επιθετικά.

Η πρώτη στάθμη της επιθετικής συμπεριφοράς είναι κατά κύριο λόγο η εμφάνιση του πείσματος. Εδώ το παιδί παρουσιάζει μια γενικευμένη αντίσταση σε οποιαδήποτε συμβουλή ή ακόμα και μια πεισματική αντίθεση ως προς τους γονείς, εκφραζόμενη τόσο λεκτικά όσο και με πράξεις, η οποία σιγά - σιγά επεκτείνεται και στους υπόλοιπους ενήλικες. Πολύ συχνά η φάση αυτή του πείσματος μπορεί να χαρακτηρίζεται και από μια προκλητική ή εχθρική συμπεριφορά.

Τέτοιου είδους παιδιά είναι θυμωμένα, επιθετικά, αντιδρούν άσχημα, αισθάνονται προσβεβλημένα και κατά

κύριο λόγο, εμφανίζουν μια μόνιμη άρνηση συμβιβασμού με οτιδήποτε. Το επιθετικό παιδί σ' αυτή τη φάση ερεθίζει σκόπιμα ενηλίκους, συμμαθητές του, άλλα παιδιά ή και ομάδες ολόκληρες και δεν ανταποκρίνεται σε καμία πειθαρχία και κανόνα. Αυτά τα παιδιά κατά κανόνα δε μπορούν να αναγνωρίζουν το λάθος της συμπεριφοράς τους, παρά τις παραινήσεις που δέχονται. Μια κλιμάκωση της επιθετικής συμπεριφοράς, με την πρόοδο του χρόνου, είναι η φανερή επιθετικότητα με πράξεις βίας εναντίον ανθρώπων, αντικειμένων ή και ζώων. Τέτοια παιδιά αρχίζουν πλέον να απειλούν ή και να χτυπούνε με αντικείμενα που χρησιμοποιούν εναντίον συνομηλίκων ή αδύναμων γηραιότερων, να τραυματίζουν ή να σκοτώνουν ζώα ή ακόμα να επιδίδονται σε σεξουαλικές πράξεις. Αυτά τα παιδιά δείχνουν μια ιδιαίτερη προσοχή και έλξη σε ό,τι έχει σχέση με βία, π.χ. μαχαίρια, άλλου είδους όπλα ή αιχμηρά αντικείμενα, πέτρες, και κατά κύριο λόγο είναι πάντα «οπλισμένα» με τέτοιου είδους αντικείμενα.

Γενικά, το επιθετικό παιδί χαρακτηρίζεται από αντιπολιτευτική, αντικοινωνική συμπεριφορά που προκαλεί αρνητικές συνέπειες και καταστροφές για την κοινωνία, την οικογένεια και το σχολείο.

B) ΕΙΔΗ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η βίαη, επιθετική συμπεριφορά ενός παιδιού, εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές, οι οποίες είναι :

- **Σωματική επίθεση:** σπρώξιμο, κλοτσιές, μπουνιές, χτυπήματα, τράβηγμα μαλλιών ή άλλη μορφή άσκησης απειλούμενης σωματικής βίας.

- **Λεκτική επίθεση:** κοροϊδία, εξύβριση με χρήση υποτιμητικών ονομάτων, σαρκασμός, διάδοση κακόβουλων και ανυπόστατων φημών, κακόβουλα πειράγματα, ρατσιστικά ή ομοφυλοφιλικά σχόλια, χειρονομίες, συκοφαντικά γκράφιτι, απειλές.

- **Συναισθηματική επίθεση:** σκόπιμη απομόνωση / αποκλεισμός, απόρριψη, κακή πρόθεση, μη φιλική έως εχθρική στάση, τρομοκράτηση, ρατσιστικά πειράγματα, αγενής έως και απειλητικές χειρονομίες.

- **Σεξουαλικός εκφοβισμός:** ανεπιθύμητο άγγιγμα, απειλές, προσβλητικά μηνύματα / γράμματα / εικόνες, λεκτική παρενόχληση.

- **Ηλεκτρονικός εκφοβισμός:** χρήση internet - email - chat room - κλήσεις κινητών - sms με κακοποιητικό / απειλητικό περιεχόμενο, χρήση κάμερας με σκοπό την απειλή και ταπείνωση του παιδιού.

•**Απειλητική συμπεριφορά:** απαίτηση καταβολής χρηματικού ποσού ή παράδοσης προσωπικών αντικειμένων ή ολοκλήρωσης σχολικών εργασιών από το παιδί - θύμα καθώς και απαίτηση απόλυτης συμμόρφωσης και αποσιώπησης από το θύμα ή τους "μάρτυρες" του, όσον αφορά τέτοια περιστατικά.

•**Βία έναντι αντικειμένων:** γράψιμο, μουτζούρωμα τοίχων, καταστροφή αντικειμένων (καθρέφτες, νιπτήρες, καρέκλες, θρανία), καταστροφή οπτικοαουστικών μέσων (τηλεόραση, κασετόφωνο, Η/Υ).

Αγόρια και κορίτσια εκδηλώνουν συχνά διαφορετικές μορφές βίαιης συμπεριφοράς.

Οι προσβολές, τα πειράγματα και τα κοροϊδευτικά παρατσούκλια αποτελούν τις συνηθέστερες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς.

Πολλά αγόρια χρησιμοποιούν επίσης τη σωματική τους δύναμη για να εκφοβίσουν τα θύματά τους.

Τα κορίτσια καταφεύγουν συνήθως σε άλλες λύσεις - για παράδειγμα, μπορεί να αποκλείουν κάποια κορίτσια από την παρέα τους ή να διαδίδουν προσβλητικές ιστορίες για άλλα κορίτσια. Αυτές οι μορφές επιθετικής συμπεριφοράς είναι εξίσου τραυματικές για το θύμα.

Γ) ΜΟΡΦΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

Οι κυριότερες μορφές εκδήλωσης της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών, είναι οι ακόλουθες:

Εκρήξεις θυμού : αυτές είναι πολύ εύκολο να αναγνωριστούν από τις πρώτες μέρες της εμφάνισής τους και από πολύ μικρή ηλικία. Κατά κανόνα το παιδί αυτό, χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο και πάρα πολύ γρήγορα, πέφτει σε μια κρίση θυμού. Η κρίση αυτή διαρκεί περίπου τρεις ώρες και διακατέχεται από ένα ακατανόητο πείσμα και με μια ακραία τάση επιθετικότητας. Το παιδί αυτό κατά κανόνα δεν έχει συνείδηση αυτής της κρίσης του θυμού και οπωσδήποτε κανένα είδος ελέγχου.

Συχνές συγκρούσεις με ενήλικες : και σε αυτή την περίπτωση το παιδί, χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο, διακατέχεται από μια έντονη συγκρουσιακή διάθεση, η οποία κατά κανόνα κλιμακώνεται. Αυτό μπορεί να επαναλαμβάνεται καθ όλη την διάρκεια της ημέρας ή ακόμα και κατά την διάρκεια του ύπνου, όπου μετά από ένα απότομο ξύπνημα υπάρχει έντονη επιθυμία σύγκρουσης. .

Προκαλεί και μεταφέρει την ευθύνη : είναι μια από τις αγαπημένες συνήθειες του επιθετικού παιδιού είναι να προκαλεί τελείως αναίτια τα πρόσωπα του οικογενειακού ή σχολικού περιβάλλοντός του και να τα προκαλεί με πράξεις

που είτε ανεβάζουν το δυναμικό έντασης ή τον θυμό κάποιων ανθρώπων, είτε κλέβοντας ή χτυπώντας ή υιοθετώντας οποιοδήποτε άλλο ύπουλο τρόπο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό ο στόχος παραμένει η δημιουργία ενός πνεύματος έντασης, για το οποίο φυσικά ποτέ δεν αναγνωρίζει πως φέρει ευθύνη.

Γέλιο και πρόκληση : πολύ τακτικά και χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο γελά έντονα και με τρόπο προκλητικό και επιθετικό προκειμένου να προκαλέσει το θυμό ή την αντίδραση κάποιων άλλων με τελικό σκοπό τη σύγκρουση, για την οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δε δέχεται ότι φέρει ευθύνη.

Θυμός, ευερεθιστότητα : ο θυμός είναι ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που συνοδεύεται πολλές φορές από την ευερεθιστότητα η οποία μάλιστα αρκετά συχνά κάνει την εμφάνισή της χωρίς να υφίσταται κάποια ιδιαίτερη πρόκληση. Πολλές φορές μάλιστα σε συνδυασμό με το θυμό, το επιθετικό παιδί φαντάζεται απλές ενέργειες του περιβάλλοντος ως πρόκληση και επιτίθεται.

Εκδίκηση και κακοήθεια : αποτελούν δύο από τα κύρια χαρακτηριστικά που διακρίνουν το επιθετικό παιδί σε κάθε ενέργεια της ημέρας και της συναναστροφής του, και τα οποία δεν χρειάζεται να έχουν κάποιο ιδιαίτερο μοτίβο ή οποιαδήποτε άλλη πρόκληση. Υποστηρίζεται πως η εκδικητικότητα του παιδιού βρίσκεται και αυτή μέσα στο πλαίσιο του επιθετικού παιδιού.

Πραγματικά το εκδικητικό παιδί είναι κατά βάση και αυτό ένα επιθετικό παιδί. Όμως οι συνέπειες που μπορεί να έχει μια τέτοια πλευρά της επιθετικότητας είναι πολύ μεγάλη και καμιά φορά φτάνει να συμπαρασύρει μικρούς και μεγάλους σε βαθμό βεντέτας. Με λίγα λόγια ξεκινάει από τους γονείς, το περιβάλλον, τους συγγενείς και φτάνει στο παιδί. Το παιδί μαθαίνει μέσα από το περιβάλλον που ζει πως η εκδικητικότητα είναι μέρος της ζωής και ότι μπορεί κάποια μέρα να πάρει μέρος ενεργό σε κάποια περίπτωση που η οικογένεια το θεωρήσει απαραίτητο.

Η κλίση προς την εκδίκηση μπορεί να θεωρηθεί πως είναι μια από τις εκδηλώσεις του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης. Το παιδί εκδικείται για κάτι που έγινε και θεωρεί ότι ήταν άδικο. Τότε θέλει να προστατευθεί. Έτσι φτάνει στο σημείο να γιγαντώνεται μέσα του η ιδέα της εκδίκησης με στόχο να καταστρέψει αυτό που το αδίκησε.

Ακόμα ζητάει να τρομοκρατήσει αυτόν που τον τρομοκράτησε αδικώντας το, προκειμένου να μην υποστεί τις αδικαιολόγητες ενέργειες που έλαβαν χώρα εις βάρος του.

Καβγάδες με τα άλλα παιδιά : αυτό αποτελεί το πιο συχνό σύμπτωμα του επιθετικού παιδιού και αποτελεί τον βασικό λόγο για τον οποίο χαρακτηρίζεται ως το «μαύρο πρόβατο» του σχολείου. Κατά κανόνα, ανά μια ώρα προκαλεί έναν καβγά τον οποίο θα τον τελειώσει με διάφορους τρόπους , προκειμένου να αρχίσει πάλι από την αρχή. Η ίδια η συμπεριφορά επιδεικνύεται και προς τα αδέρφια, τους συγγενείς του, ή και προς άλλα παιδιά γνωστού του

περιβάλλοντος.

Εκφοβισμός, εκβιασμός : τα δύο αυτά στοιχεία αποτελούν ένα ακόμα κομμάτι από το παζλ της συμπτωματολογίας του επιθετικού παιδιού, και εμφανίζονται κυρίως κατά την διάρκεια της μέρας, με ιδιαίτερη ένταση κατά τις πρωινές ώρες που ξυπνά με αυξημένη ενέργεια.

Βασανισμοί ζώων : το κατεξοχήν αναγνωριστικό σύμπτωμα της επιθετικότητας και της διαταραγμένης προσωπικότητας του επιθετικού παιδιού. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για ζώα που μπορεί να πιάσει εύκολα και χωρίς αντίσταση.

Ψέμα : το επιθετικό παιδί λέει συνεχώς ψέματα προκειμένου να εξασφαλίσει – χωρίς κόπο- αγαθά ή προνόμια και χωρίς βέβαια να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της ζωής ή των άλλων απέναντί του. Το ψέμα του συνήθως είναι απλοϊκό και χονδροκατασκευασμένο, χωρίς όμως να λείπουν και οι περιπτώσεις που προσλαμβάνει μια πιο εκλεπτυσμένη μορφή, η οποία εξαρτάται από την ευφυΐα του επιθετικού παιδιού.

Βρισιά, κλεψιά : αυτό κυρίως προχωρά στη σχολική ηλικία και εξελίσσεται από απλή συνήθεια σε επαγγελματική, παραβατική συμπεριφορά που δεν διακόπτεται μέχρι το τέλος της ζωής, χρωματίζοντας το κοινωνικά, ανάλογα με την συμπεριφορά, και περιθωριοποιώντας το παιδί.

Αποφυγή μάθησης και αποφυγή οικογενειακής ζωής :

δύο από τα χαρακτηριστικά συμπτώματα τα οποία δύναται να εμφανιστούν είτε κατά μόνας είτε σε συνδυασμό. Αρχίζουν κυρίως από την μέση σχολική ηλικία και φτάνουν μέχρι και τέλος της γυμνασιακής ηλικιακής καριέρας.

Συνδυάζονται πολύ τακτικά με όλα τα παραπάνω συμπτώματα, και επιπλέον με τη λήψη ουσιών ή οποιαδήποτε άλλη εγκληματική ενέργεια.

Δ) ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΜΕ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Τα παιδιά που εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά, συχνά παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά τα οποία ταξινομούνται ως εξής:

- 1 Αισθάνονται ανεπάρκεια και μειονεξία ως προς την αντιμετώπιση γεγονότων της καθημερινής ζωής.
- 2 Πιθανότατα έχουν υποστεί ανάλογη συμπεριφορά τα ίδια μέσα στο οικογενειακό ή το ευρύτερο περιβάλλον τους.
- 3 Προέρχονται από οικογένειες οι οποίες «εκθειάζουν» τις «αρετές» και τα «οφέλη» τέτοιων συμπεριφορών.
- 4 Είναι τα ίδια «θύματα» κάποιας μορφής κακοποίησης.
- 5 Δεν ξέρουν πως να εξωτερικεύσουν / εκφράσουν τα

συναισθήματά τους, ή δεν τους «επιτρέπουν» να το κάνουν.

6 Δεν επιτυγχάνουν «επιθυμητές» σχολικές επιδόσεις.

7 Δεν έχουν συναίσθηση της αυτο-εκτίμησής τους, ή της αξίας για τον εαυτό τους.

8 Είναι ίσως άτομα που έχουν μάθει «να γίνεται πάντα το δικό τους», θεωρούν τα πάντα αυτονόητο δικαίωμά τους, ενώ κάθε τι και καθένας που δεν ανταποκρίνεται ανάλογα, θα υποστεί τις οδυνηρές συνέπειες.

9 Κάποια άλλα, απλά ικανοποιούνται να είναι οι «αρχηγοί» και εδραιώνουν το «status» τους μέσω τέτοιων εκφοβιστικών / παραβατικών συμπεριφορών προς τους «ανυπάκουους». Είναι άτομα με «αυτοπεποίθηση», αλλά έντονα ενοχλητικά και αντιπαθητικά για τους συνομηλίκους τους, που δεν τους θεωρούν «ισότιμους».

10 Επίσης, υπάρχουν οι ανήλικοι «περιστασιακοί» θύτες, αυτοί δηλαδή που εκδηλώνουν τέτοιες συμπεριφορές μόνο εάν ή όταν κάποιο στρεσογόνο ή τραυματικό γεγονός συμβαίνει στους ίδιους ή στο οικείο περιβάλλον τους. Προβλήματα λοιπόν που ο περιστασιακός θύτης αδυνατεί να τα αντιμετωπίσει εποικοδομητικά, τον οδηγούν καμιά φορά σε οδυνηρές «εκρήξεις» λεκτικής, συναισθηματικής ή και σωματικής επιθετικότητας προς κάποιους συνομηλίκους τους.

Τα παιδιά που χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα είναι συνήθως ανυπάκουα, αρνητικά, δείχνουν απάθεια και παρουσιάζουν αντιδραστική και προκλητική συμπεριφορά προς τα μέλη της οικογένειάς τους, το διδακτικό προσωπικό του σχολείου, και γενικά προς τα άτομα που κατέχουν εξουσία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

A) ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Πριν εξεταστεί ειδικότερα ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται και αναπτύσσεται η επιθετικότητα των παιδιών, ηλικίας 7-12 ετών, μέσα στην οικογένεια και στο σχολείο, θα αναφερθεί ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν οι δύο αυτές πρωτογενείς ομάδες στην κοινωνικοποίηση του ατόμου και στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.

Ο CH. COULEY, εισηγητής της έννοιας των «πρωτογενών ομάδων», ορίζει σαν πρωτογενείς εκείνες τις ομάδες οι οποίες χαρακτηρίζονται για την πολύ στενή, άμεση προσωπική σχέση και συνεργασία.

Είναι πρωτογενείς κυρίως γιατί συμμετέχουν στην διαμόρφωση της κοινωνικής φύσης και των κοινωνικών ιδεωδών των ατόμων. (Βουϊδάσκης, 1987)

Στις πρωτογενείς ομάδες το άτομο έχει την δυνατότητα να κινείται μέσα σ' ένα πλατύτερο χώρο, πλούσιο σε αυθορμητισμό και αυτενέργεια, εμπιστοσύνη και παραδοχή, αναπτύσσοντας σ' αυτόν τις έμφυτες ατομικές του προδιαθέσεις, τάσεις και κλίσεις, και αποκτώντας την απαραίτητη εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση.

Μέσα όμως σ' αυτό τον οικείο και φιλικό χώρο των πρωτογενών ομάδων, όπου το άτομο εξοπλίζεται με ασφάλεια και αυτοπεποίθηση, γίνεται και μια άλλη πολύ

σημαντικότερη διαδικασία· η κοινωνικοποίηση του ατόμου. «Κοινωνικοποίηση» είναι η διαδικασία κατά την οποία τα άτομα αποκτούν τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις διαθέσεις που τα καθιστούν ικανά να συμμετέχουν, περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικά, ως μέλη της κοινωνίας.

Είναι λογικό λοιπόν μέσα σ' αυτές τις ομάδες να εμφανίζονται συγκρούσεις, αντιθέσεις και διαφορές.

Μετά την σύντομη αυτή αναφορά στον ρόλο που διαδραματίζουν οι πρωτογενείς ομάδες στην κοινωνικοποίηση του ατόμου, θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η επιθετική συμπεριφορά του παιδιού μέσα στην οικογένεια και μέσα στο σχολείο.

A.5.1 Αίτια εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στην οικογένεια.

Η οικογένεια, αυτός ο δυναμικός χώρος κοινωνικοποίησης και αγωγής, αποτελεί πρόσφορο έδαφος την εμφάνιση συγκρούσεων μεταξύ των μελών της. Παρακάτω θα εξεταστούν μερικά από τα αίτια επιθετικής συμπεριφοράς, που εκδηλώνουν τα παιδιά της σχολικής ηλικίας μέσα στην οικογένεια.

Η επιθετικότητα του παιδιού σχετίζεται οπωσδήποτε πρώτιστα με την διαπαιδαγώγηση που έχει λάβει είτε από τους γονείς είτε από τα πρόσωπα του ευρύτερου συγγενικού περιβάλλοντος. Βέβαια εδώ δεν πρέπει να λησμονούμε και τον σπουδαίο ρόλο που διαδραματίζουν τα στοιχεία εκείνα του χαρακτήρα που τα παιδιά φέρουν μαζί με τη γέννησή

τους.

Εξαιτίας του γεγονότος αυτού θα πρέπει να προστεθεί ότι η κληρονομικότητα σε αυτόν τον τομέα παίζει ένα πάρα πολύ μεγάλο ρόλο. Αρκετές έρευνες που έχουν γίνει κατά το παρελθόν βρήκαν την ίδια συμπεριφορά διαχρονικά σε γονείς του ίδιου περιβάλλοντος περίπου με συμπτωματολογία «καρμπόν».

Επιπλέον αφορμές για συγκρούσεις και επιθετικές εκδηλώσεις μέσα στην οικογένεια αποτελούν τόσο το μέγεθος όσο και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτήν. Πιο συγκεκριμένα σε μια πολυμελή οικογένεια, τα ψυχολογικά και κοινωνικά δεδομένα είναι διαφορετικά με εκείνα της ολιγομελούς οικογένειας. Αυτό σημαίνει ότι σε μια ολιγομελή οικογένεια οι γονείς μπορεί να έχουν περισσότερο χρόνο στην διάθεσή τους για κάθε παιδί, να συμμετέχουν περισσότερο στην αγωγή τους με αποτέλεσμα να κατανοούν πιο εύκολα τα προβλήματά τους και να γίνονται λιγότερο αυταρχικοί και επιθετικοί. Αντίθετα, μέσα σε μια πολυμελή οικογένεια, μπορεί να υπάρχει και να εκδηλώνεται ευκολότερα η επιθετικότητα των γονέων, καθώς η οικογενειακή ατμόσφαιρα έχει διαμορφωθεί με αρνητικές προϋποθέσεις, με λιγότερες αλληλεπιδράσεις και συνεπώς με μειωμένη επικοινωνία.

Το μέγεθος της κατοικίας και οι συνθήκες διαβίωσης επηρεάζουν σοβαρά την συχνότητα και τον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων της οικογένειας (Πυργιωτάκης, 1984, σ.74). Σε μια φτωχή πολυμελή οικογένεια, η στενότητα του χώρου σε συνδυασμό με την έλλειψη χρόνου και διάθεσης των γονέων να συμμετέχουν στα προβλήματα των παιδιών

τους, τους κάνει συχνά να συμπεριφέρονται απότομα και επιθετικά.

Επίσης, το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα και η αδυναμία των γονέων να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους επιδρούν αρνητικά στον τρόπο επικοινωνίας με τα παιδιά τους. Η προσπάθειά τους ακόμα να εξισορροπήσουν τη χαμηλή κοινωνική τους προέλευση, ακολουθώντας τις καταναλωτικές νόρμες των οικονομικά εύρωστων κοινωνικών τάξεων, τους οδηγούν σε οικονομικά άλματα με οικονομικά αδιέξοδα. Τα αδιέξοδα αυτά, όταν συσσωρεύονται μέσα στην οικογένεια, εγκλείουν μέσα τους ένα εκρηκτικό μείγμα επιθετικότητας και θυμού, το οποίο πολλές φορές καλούνται να υποστούν σηκώσουν τα παιδιά. Η αδυναμία των γονέων να πείσουν τα παιδιά να αναγνωρίσουν και να ενστερνιστούν τις παραδοσιακές αξίες, η ταύτιση των παιδιών με σύγχρονα, απαράδεκτα γι' αυτούς, πρότυπα μπορούν να δώσουν αφορμή για επιθετική συμπεριφορά εναντίον των παιδιών τους.

Η επιθετική συμπεριφορά των γονέων, η συνεχής προσπάθειά τους για κηδεμονία και εξάρτηση, καθώς και η ενοχλητική ανάμειξη στις υποθέσεις και την προσωπική ζωή των παιδιών τους (όπως η σχολική τους επίδοση) μπορούν να προκαλέσουν επιθετικότητα εναντίον τους.

Η πλουραλιστική δομή της σύγχρονης κοινωνίας η οποία δεν άφησε ανεπηρέαστη και την οικογένεια σχετίζεται άμεσα με την επιθετικότητα των παιδιών προς τους γονείς τους. Κι αυτό διότι μέσα σ' αυτήν δεν υπάρχει ενιαίος τρόπος ζωής και αντίληψης για την εργασία, τον κόσμο, τον άνθρωπο, αλλά αντίθετα, δίδεται και στα παιδιά

μεγάλη ελευθερία για προσωπικές τάσεις και αποφάσεις. (Tröger, 1969). Έτσι παρέχεται στα παιδιά η δυνατότητα να εκδηλώνονται επιθετικά προς τους γονείς τους, νομίζοντας πως έτσι διεκδικούν δυναμικά τα δικαιώματά τους.

Η διαφορά κοσμοθεωριακών αντιλήψεων και η διαφορά ηλικίας, δημιουργούν ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς ένα κενό διαπροσωπικής, πολιτισμικής και ιδεολογικής επικοινωνίας, με αποτέλεσμα την επιθετικότητα και την σύγκρουση.

Επίσης, ένα βασικό αίτιο που αρκετές φορές προκαλεί ξέσπασμα έντασης και επιθετικότητας στον οικογενειακό χώρο, είναι και η προσπάθεια του παιδιού να διεκδικήσει την θέση που νομίζει πως του αξίζει μεταξύ των αδερφών του. Η γέννηση ενός παιδιού, που για το προηγούμενο εκλαμβάνεται ως μείωση της γονεϊκής αγάπης και φροντίδας καθώς και ως μοίρασμα των παιχνιδιών και όποιου πράγματος νομίζει δικό του, του προκαλεί δυσφορία και ετοιμότητα για επιθετική συμπεριφορά προς τον αδελφό.

Πρόκειται, δηλαδή, και εδώ για διεκδίκηση κύρους και εξουσίας, που κερδίζεται μετά από αναμέτρηση και επιθετικότητα. Ο βασικός προβληματισμός με τα αδέλφια μέσα στην οικογένεια είναι ο ανταγωνισμός για την συμπάθεια και προτίμηση των γονέων, κάτι που δεν περνά χωρίς κρίση καθώς πρόκειται για αγώνα για την εξουσία (König, 1974, σ. 73). Η ανάληψη του ρόλου του πατέρα και της μητέρας από τα μεγαλύτερα παιδιά, ο συνδυασμός αυταρχικής αγωγής και διαπροσωπικών διενέξεων ανάμεσα τους, είναι αιτίες δημιουργίας επιθετικότητας τόσο των

μεγαλύτερων αδελφών όσο και των γονέων σε βάρος των μικρότερων παιδιών.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο γίνονται επιθετικά τα παιδιά είναι η **μίμηση**. Τα παιδιά έχουν την τάση να μιμούνται τη συμπεριφορά του ρόλου του ενήλικα προτύπου. Δηλαδή μιμούνται είτε την συμπεριφορά των γονέων τους, είτε πράγματα που είδαν στην τηλεόραση ή που διάβασαν σε βιβλία.

Συγχρόνως η συμπεριφορά του γονέα απέναντι στο παιδί μπορεί να συμβάλλει στην εκδήλωση επιθετικότητας.

1. Οι υπερβολικά αυστηροί γονείς οι οποίοι τιμωρούν συχνά το παιδί ανάλογα με τη δική τους συναισθηματική κατάσταση και δεν αφήνουν περιθώρια συναισθηματικής αντίδρασης και έκφρασης από μέρους του παιδιού. Τα συνεχή «μη» και «όχι» μπορεί να φέρουν ψυχική αναστάτωση και απογοήτευση στα παιδιά, ιδίως όταν νιώσουν ότι δεν μπορούν να εκπληρώσουν ένα όνειρο και μία επιθυμία τους. Με τη τυφλή πειθαρχία και τον άγρυπνο έλεγχο της συμπεριφοράς του το παιδί δεν έχει δική του προσωπική παιδική ζωή, καθώς δεν μπορεί να αποφασίζει μόνο του και να εκτελεί τις αποφάσεις του, να επιτρέπει ή να απαγορεύει κάτι στον εαυτό του. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μένει χωρίς πρωτοβουλία, αυτοπειθαρχία και αυτοοργάνωση. Όλες αυτές οι απογοητεύσεις φέρνουν την έκρηξη των παιδιών και τη βίαιη αντίδραση τους.

2. Οι υπερβολικά παραχωρητικοί γονείς που δεν θέτουν όρια στην συμπεριφορά του παιδιού. Η υπερβολική φροντίδα με την οποία οι υπερπροστατευτικοί γονείς

θεωρούν ότι τα παιδιά γεννήθηκαν για τη χαρά, την αγάπη, τα χάδια και την φροντίδα, ενώ τα υπόλοιπα θα τα μάθουν όταν μεγαλώσουν. Έτσι το παιδί μεγαλώνει χωρίς να καταβάλει προσπάθεια να ξεπεραστούν οι τυχόν δυσκολίες.

3. Οι αδιάφοροι γονείς που αγνοούν τελείως ή και απορρίπτουν το παιδί.

4. Όταν οι γονείς είναι οι ίδιοι βίαιοι στην ζωή τους, αυστηροί, επικριτικοί και χρησιμοποιούν τη σωματική τιμωρία για να λύσουν τα προβλήματα, συνήθως το μόνο που καταφέρνουν είναι να μάθουν στα παιδιά τους πώς να φέρονται βίαια.

Όταν ένα παιδί λαμβάνει υπερβολική ή λιγοστή στοργή ή όταν αυτό συμβαίνει εναλλακτικά, τότε έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται στο παιδί ένα αίσθημα ανασφάλειας και έλλειψης σταθερότητας. Τα ίδια αποτελέσματα μπορούν να προκαλέσουν στο παιδί και οι συχνές αλλαγές στην σύνθεση της οικογένειας.

Η αναγκαιότητα της στοργής αλλά και της σταθερότητας προστατών έχει αποδειχτεί μέσα από πολλά πειράματα. Πολλά ορφανά παιδιά τα οποία είχαν σταθερούς προστάτες, αναπτύχθηκαν πολύ πιο ομαλά από αυτά που δεν είχαν την ίδια τύχη.

Οι συνηθέστερες αντιδράσεις στην έλλειψη αγάπης και στην απόρριψη που βιώνει ένα άτομο κατά την παιδική ηλικία, μπορεί να είναι το μίσος, ο θυμός, η έλλειψη

ενδιαφέροντος για τους άλλους και η ανικανότητα να δημιουργήσει σχέσεις αμοιβαίας ικανοποίησης.

Όταν το παιδί μεγαλώνει σ' ένα οικογενειακό περιβάλλον όπου κυριαρχούν οι συγκρούσεις, οι διαμάχες και οι διαφωνίες, έχει την τάση να γίνεται αντικοινωνικό ή να παρουσιάζει συναισθηματικές διαταραχές.

Οι συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονέων αλλά και απέναντι στο παιδί είναι συμπεριφορές που επηρεάζουν τον ψυχισμό του τελευταίου. Αυτή η επιθετικότητα που βιώνει μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον του γίνεται τρόπος ζωής πρότυπο για αντίστοιχη συμπεριφορά.

Παράλληλα όταν οι γονείς επιτρέπουν την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών τους (ιδιαίτερα των αγοριών) και την ανταμείβουν χωρίς να προσπαθούν να την ελέγξουν, τότε τα παιδιά αυξάνουν την επιθετικότητά τους. Όταν σε μια οικογένεια ο ένας απ' τους δύο γονείς είναι αυστηρός και ο άλλος ελαστικός, τότε ασκούνται ιδιαίτερα αρνητικές επιδράσεις στα παιδιά.

Είναι περισσότερο πιθανόν ένα παιδί να μάθει να ελέγχει την επιθετικότητά του, όταν επικρατεί μια συνεπής πειθαρχία, συνδυασμένη με την ανάγκη και τη λογική και όταν οι γονείς δεν εκφράζουν θυμό προς τα παιδιά τους ή μεταξύ τους.

Ένα ακόμα βασικό αίτιο που συμβάλλει στην επιθετικότητα των παιδιών είναι η κακοποίηση – παραμέληση των γονέων απέναντι στο παιδί.

Η έννοια της κακοποίησης - παραμέλησης περιλαμβάνει τη :

- Ø σεξουαλική κακοποίηση
- Ø σωματική κακοποίηση
- Ø αποστέρηση τροφής
- Ø προμελετημένη δηλητηρίαση
- Ø παραμέληση ιατρικής φροντίδας
- Ø παραμέληση ασφάλειας
- Ø συναισθηματική παραμέληση
- Ø άλλες μορφές παραμέλησης.

Η στέρηση της αγάπης των γονιών γεννά σε ορισμένα παιδιά εσωτερική ανασφάλεια και δυστυχία. Έτσι, προσπαθώντας να ξανακερδίσουν την αγάπη και την προσοχή των αγαπημένων τους προσώπων, προβαίνουν σε βίαιες ενέργειες για μονοπωλήσουν το ενδιαφέρον τους. Οι γονείς αντιδρούν αμέσως στα βίαια ξεσπάσματα των παιδιών τους και τείνουν την προσοχή τους σ' αυτά, ανησυχώντας είτε για την εξέλιξη του φαινομένου είτε για το «τι θα πει ο κόσμος για τα παιδιά τους». Η αντίδραση όμως αυτή εκλαμβάνεται από τα παιδιά ως ένδειξη αγάπης και προσοχής, με αποτέλεσμα να υιοθετούν την τακτική αυτή της «έκρηξης» και την επαναλαμβάνουν.

Μια άλλη αιτία της επιθετικής συμπεριφοράς βρίσκεται στον περιορισμό και την παρεμπόδιση της παιδικής ενεργητικότητας (δηλ της φυσικής δραστηριότητας και της ορμής για κίνηση ενός παιδιού) οι οποίες δημιουργούν τις βάσεις για επιθετική συμπεριφορά.

Η σχέση μεταξύ επιθετικότητας και **τιμωρίας** είναι αρκετά περίπλοκη. Οι τιμωρίες μπορούν να συμβάλλουν στην αποτροπή οποιασδήποτε συμπεριφοράς. Από την άλλη πλευρά όμως οι ίδιες οι τιμωρίες είναι πράξεις επιθετικές και άρα μπορούν να αποτελέσουν πρότυπο επιθετικής συμπεριφοράς. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί, όχι μόνο να μην μειώσουν την επιθετικότητα, αλλά και να την ενισχύσουν. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε επιθετικό περιβάλλον όπου οι γονείς χρησιμοποιούν την τιμωρία ως μέθοδο διαπαιδαγώγησης, είναι πιθανό να εκδηλώσουν βίαιη συμπεριφορά μεγαλώνοντας (Vissing, Straus, Gells, Harrop, 1991).

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας στην εμφάνιση της παιδικής επιθετικότητας είναι το διαζύγιο. Το διαζύγιο είναι ένα ψυχοκοινωνικό φαινόμενο της εποχής μας, που φθάνει σε μεγάλα ποσοστά στις ανεπτυγμένες χώρες. Το διαζύγιο είναι ένα προσωπικό ζήτημα των δύο συζύγων, ως λύση των προβλημάτων τους ή αποτέλεσμα της μη συνεννόησης και έλλειψης επικοινωνίας μεταξύ τους. (Χριστοδούλου, Κονταξάκης, Οικονόμου, 2000).

Όμως τα παιδιά έχουν ανάγκη και τους δύο γονείς, σε όλα τα στάδια της ψυχοσυναισθηματικής και ψυχοσεξουαλικής τους εξέλιξη. Οι πιο συνηθισμένες εκδηλώσεις που παρουσιάζουν τα παιδιά μετά το διαζύγιο είναι: έντονες διαταραχές της συμπεριφοράς, αντικοινωνική συμπεριφορά, κατάθλιψη και επιθετικότητα, οι οποίες έχουν πάντα σχέση με την ηλικία και το στάδιο ανάπτυξής τους. Το κέντρο του κόσμου τους -η οικογένεια τους- κόβεται στα δύο.

Το βασικότερο είναι ότι το διαζύγιο ισοδυναμεί για το παιδί με διαδικασίες απώλειας. Το αποτέλεσμα της παραπάνω διαδικασίας είναι αυτό που αποκαλείται άγχος αποχωρισμού και οι αντιδράσεις του θρήνου μοιάζουν με αυτές της απώλειας - θανάτου γονέα.

Η επίδραση του διαζυγίου είναι εμφανής, ιδιαίτερα στα αγόρια, που ένα χρόνο μετά το χωρισμό των γονέων, παρουσιάζουν μεγαλύτερη φυσική επιθετικότητα και έλλειψη ελέγχου της συμπεριφοράς τους στο σπίτι και στο σχολείο, ενώ δύο χρόνια μετά το διαζύγιο, τα πιο πολλά δείχνουν πιο θηλυπρεπή συμπεριφορά και είναι λιγότερο ώριμα. Η φυσική τους επιθετικότητα μετατρέπεται σε εκφραστική. (Κακαβούλης, 1990).

Στα παιδιά σχολικής ηλικίας το διαζύγιο των γονέων μπορεί να επηρεάσει δυσμενώς την όρεξη για εργασία, την ανάπτυξη κοινωνικότητας και των σχέσεων με τα συνομήλικα παιδιά. Δεν ενοχοποιούν τον εαυτό τους για την απόφαση των γονέων τους να χωρίσουν, όπως τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, αλλά διακατέχονται από φόβο μήπως εγκαταλειφθούν από τους γονείς τους και νιώθουν οργή για την απόφαση αυτή.

Οι Mc Cords διαπίστωσαν ότι οι διαλυμένες οικογένειες προκαλούσαν σημαντικά λιγότερα προβλήματα από ότι οι αυτές που ενώ οι γονείς δεν είχαν χωρίσει, εν τούτοις επικρατούσαν η αδιαφορία και οι καυγάδες. Φαίνεται ότι αυτό που έχει περισσότερες καταστροφικές συνέπειες για το παιδί είναι η αλλοίωση και η παραμόρφωση των σχέσεων, παρά η διακοπή των συναισθηματικών σχέσεων. Άλλα διαζύγια, δυστυχώς,

συνοδεύονται από πολλές διαμάχες, έχθρες καθώς και βία. Τα παιδιά που είναι μάρτυρες σε σκηνές εχθρότητας μεταξύ των γονέων τους, υποφέρουν από άλυτες συγκρούσεις και απόλυτη απόγνωση. (Herbert, 1996).

A.5.2 Αίτια εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στο σχολείο.

Ανάλογα με τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς στην οικογένεια είναι και εκείνα της επιθετικότητας στο σχολείο. Οποιαδήποτε όμως και αν είναι τα φαινομενικά και τα πραγματικά αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των δασκάλων και των μαθητών, δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός κατά τους J. Gestermeier και F. Hamburger οι σχολικές συγκρούσεις επηρεάζονται επίσης από τον καθορισμό των σχολικών ρόλων, τις θεσμοθετημένες ανάγκες και τις εξωσχολικές προϋποθέσεις. Εκτός όμως από τη σύγκρουση στον καθορισμό των ρόλων, «ο κόσμος του σχολείου» (μαθητές, δάσκαλοι), δε στηρίζεται σ' ελεύθερη εκλογή· πρόκειται γι' αναγκαστική συνένωση και συνύπαρξη ομάδων με διαφορετικούς σκοπούς, και το γεγονός αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα σύγκρουσης». Το σχολείο σαν κοινωνική ομάδα δέχεται στο χώρο του μαθητές και δασκάλους χωρίς κοινωνικές διακρίσεις, από τα διάφορα κοινωνικά στρώματα, με διαφορετικές κοινωνικές τοποθετήσεις και διαφορετικό πνευματικό επίπεδο.

Πολλά παιδιά - ιδιαίτερα εκείνα που προέρχονται από οικογενειακά περιβάλλοντα όπου η βία, σε όλες της τις

μορφές, χρησιμοποιείται ως τρόπος επίλυσης των οικογενειακών προβλημάτων και διαφορών - μεταφέρουν στο σχολείο τις πρακτικές που διδάχθηκαν στο σπίτι, διαταράσσοντας με τον τρόπο αυτό την ομαλή λειτουργία της τάξης. Ακόμα υπάρχει μια κατηγορία μαθητών η οποία εμφανίζει μορφές επιθετικότητας και συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα μαθησιακών δυσκολιών και συχνών εμπειριών αποτυχίας. Οι μαθητές αυτοί βιώνουν έντονα συναισθήματα αδυναμίας και ανικανότητας με αποτέλεσμα να εκδηλώσουν φόβο για το σχολείο και –τελικά– επιθετικότητα (Τσακιράκης, 2004).

Συγχρόνως, ο παιδαγωγός παίζει μετά τους γονείς έναν πολύ καθοριστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Είναι εκείνος που εκπροσωπεί με την συμπεριφορά του στάσεις, αξίες και νόρμες του κοινωνικού συστήματος, τα οποία καλείται να μεταδώσει σε μια ομάδα μαθητών με διαφορετική κοινωνική προέλευση, τρόπους συμπεριφοράς και αξίες διαμορφωμένες στο πλαίσιο της οικογένειας. Ο ρόλος του αυτός συχνά τον φέρνει αντιμέτωπο με αντιπαραθέσεις και αντιστάσεις εκ μέρους των μαθητών. Άλλωστε η ίδια η μαθησιακή διαδικασία δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς αποτελεί το δίαυλο μέσα από τον οποίο οι μαθητές με τις ατομικές τους επιδόσεις αποκτούν τα μέσα για την κοινωνική τους πορεία και καταξίωση. Δεν είναι σπάνιο φαινόμενο να ανταγωνίζονται για καλύτερη θέση στην ιεραρχία της τάξης και την συνείδηση του δασκάλου. Ο παιδαγωγός είναι εκείνος που πρέπει να χειριστεί συγκρούσεις και εντάσεις με τέτοιον τρόπο, ώστε να καλλιεργήσει και να μεταβιβάσει στους μαθητές αξίες και

στάσεις που αποτρέπουν -και τελικά περιορίζουν- την εμφάνιση επιθετικών συμπεριφορών. Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι φορές, που με την στάση του μετατρέπεται ο ίδιος σε επιθετικό πρότυπο, περνώντας αρνητικά μηνύματα στα παιδιά. Λόγοι κοινωνικής ή ατομικής αιτιολογίας και προέλευσης είναι δυνατό να συντελούν στην υιοθέτηση εκ μέρους των παιδαγωγών αυταρχικής και βίαιης συμπεριφοράς, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να προκαλέσει επιθετικά αντανακλαστικά στους μαθητές του. (Βουϊδάσκης, 1987). Το παιδί υιοθετεί και οικειοποιείται πολλά χαρακτηριστικά από τη συμπεριφορά που παρατηρεί στους δασκάλους του.

Επιπλέον μία άλλη σοβαρή συνέπεια της επιθετικής συμπεριφοράς των δασκάλων είναι η απώλεια του συναισθηματικού δεσμού ανάμεσα σε αυτούς και τα παιδιά, που έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή εχθρικών διαθέσεων, συναισθημάτων μίσους και καταστάσεις εναντιώσεων. Είναι διαπιστωμένο ότι παιδιά που αντιμετωπίζονται από τους δασκάλους τους με αποστροφή, υποτίμηση, ψυχρότητα ή επιθετικότητα, μιμούνται το παράδειγμα τους (Καλλιώτης, 2002).

Το παιδί, αντικρίζοντας μέσα στο σχολικό περιβάλλον τον συναγωνισμό και ανταγωνισμό, συνειδητοποιεί πως η αποτυχία στο χώρο αυτό αποδοκιμάζεται. Νιώθει τον δάσκαλο σαν αίτιο αυτής της αποτυχίας και τους συμμαθητές του σαν αντιπάλους που πρέπει να νικήσει παίρνοντας καλύτερους βαθμούς.

Ωστόσο, πέρα από τον συναγωνισμό μεταξύ των μαθητών που εκδηλώνεται σ' επίπεδο επίδοσης στα

μαθήματα, μπορεί να εκδηλωθεί και σε επίπεδο σωματικής δύναμης και υπεροχής. Μια δυναμική αναμέτρηση είναι αρκετή για να τοποθετήσει τους αντιπάλους σε ανάλογη θέση στη συνείδηση της ομάδας. Χαρακτηριστικό περιστατικό αποτελούν οι τσακωμοί ανάμεσα στους μαθητές μετά το σχολείο και καθώς γυρνούν στο σπίτι τους. Με το τέλος αυτού του περιστατικού καθορίζεται συνήθως ο ανώτερος και κατώτερος μεταξύ των αντιπάλων, ο οποίος μπορεί να κυριαρχήσει καθ' όλη την διάρκεια της σχολικής ζωής.

Αν όμως δούμε το πρόβλημα αυτό σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, είναι φανερό ότι τα παιδιά ζουν σε μία κοινωνία στην οποία αναπτύσσεται μια «κουλτούρα βίας», η οποία διαπερνά πολλές πτυχές του κοινωνικού γίνεσθαι. Υπό αυτήν την έννοια η επιθετικότητα και η βίαιη συμπεριφορά είναι σύμπτωμα ενός ευρύτερου προβλήματος και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από το περιβάλλον και το πλαίσιο στο οποίο προκύπτει. Οι λόγοι και οι παράγοντες που προκαλούν έκρυθμες καταστάσεις στην σχολική ζωή και την οδηγούν σε αποδιοργάνωση, δεν εντοπίζονται απλά σε ατομικά χαρακτηριστικά και αιτίες, αλλά είναι μέρος του κοινωνικού περιγύρου στον οποίο εμφανίζονται (ΥΠΕΠΘ, Επιθετικότητα στο σχολείο, 2000). Πρόκειται λοιπόν για μια γενίκευση της κοινωνικής βίας στο σχολείο. Συναντούμε σε πολύ μικρή κλίμακα το συνηθισμένο φάσμα βίας κατά των προσώπων, κατά των αγαθών, κατά των θεσμών. Το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα ευνοεί την παραγωγή αντικοινωνικών

συμπεριφορών εφόσον στηρίζεται στη φιλοσοφία του ανταγωνισμού (Γαλάνης 1995).

A.5.3 Επιπλέον αίτια που συμβάλλουν στην εκδήλωση της παιδικής επιθετικότητας.

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) και ιδιαίτερα τα δελτία ειδήσεων προβάλλουν εκτενώς τα διάφορα είδη των βίαιων εγκλημάτων που λαμβάνουν χώρα στον πλανήτη και μάλιστα αφιερώνουν αρκετό χρόνο στην προβολή τους προκειμένου να αυξήσουν το ποσοστό τηλεθέασης (Felson, 1996). Η δυνατότητα προβολής της βίας για τη ψυχαγωγία του ανθρώπου διευκολύνεται ιδιαίτερα από την πρόοδο της τεχνολογίας (π.χ. βίντεο, διάφορα ηλεκτρονικά παιχνίδια). Επιπλέον σήμερα, ένα πλήθος τηλεοπτικών ταινιών που προβάλλουν σκηνές βίας είναι διαθέσιμο ακόμα και στα παιδιά και λαμβάνεται ως μέσο ψυχαγωγίας και διασκέδασης. Κατά αυτόν τον τρόπο οι πληροφορίες που διαχέονται από τα Μ.Μ.Ε δεν διασκευάζονται ειδικά για το παιδί, δεν διέπονται από καμιά θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού, δεν διαχωρίζουν το σημαντικό από το ασήμαντο, δεν ενδιαφέρονται για τη διανοητική και συναισθηματική ετοιμότητα του παιδιού και κυρίως επιτρέπουν να εκτεθεί το παιδί στην πιο ολοκληρωμένη και άγρια αποκάλυψη ασύστολης βίας (Postman, 1997).

Σε μια σειρά πειραμάτων ο Bandura και άλλοι πειραματικοί ψυχολόγοι επιβεβαίωσαν την υπόθεση ότι τα παιδιά συμπεριφέρονται συχνότερα επιθετικά, αν

προηγούμενως έχουν δει στην τηλεόραση επιθετικούς τρόπους συμπεριφοράς (Bandura/Walters, 1976, σ. 126 – 145). Ο Bandura επίσης αναφέρει ότι τα άτομα στα οποία προσφέρονται σκηνές βίας συμπεριφέρονται με μεγαλύτερη βεβαιότητα και εντατικότητα επιθετικά, από εκείνα που δεν είδαν τέτοιες σκηνές.

Επίσης ένας επιπλέον πολύ σημαντικός παράγοντας στην εμφάνιση παιδικής επιθετικότητας, είναι η έλλειψη ύπνου. Τα επιστημονικά δεδομένα δείχνουν ότι η ανεπάρκεια ύπνου δημιουργεί δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής, οδηγεί στην κούραση, προκαλεί δυσκολίες στον έλεγχο των συναισθημάτων και των παρορμήσεων, δυστροπία και συναισθηματική αστάθεια.

Σαν ενισχυτικοί παράγοντες επιθετικής συμπεριφοράς, μπορούν να αναφερθούν και μερικοί περιβαλλοντικοί παράγοντες τους οποίους οι γονείς έχουν την δυνατότητα ν' αλλάξουν, όπως η στενότητα του χώρου, η υπερβολική ζέστη και ο υπερβολικός θόρυβος. (Πιάνος, 1998).

Σε έρευνα που έγινε προσπαθώντας να εξεταστεί η επιθετικότητα των παιδιών με ένα πολύ ευρύ κύκλο διαγνωστικών παραμέτρων όπως είναι οι ψυχομετρικές εξετάσεις, η μαγνητική τομογραφία, ή ακόμα και η 24ωρη καταγραφή εγκεφαλικής δραστηριότητας και άλλα νευροφυσιολογικά τεστ, βρέθηκε ότι σε ποσοστό πάνω από 90%, στα παιδιά αυτά πιστοποιείται μια μικρή έως πάρα πολύ μεγάλη εγκεφαλική διαταραχή. Προχωρώντας όλο και περισσότερο το ιστορικό και ψάχνοντας την αληθινή αιτία της συμπτωματολογίας, προστέθηκαν ειδικές εξετάσεις που σχετίζονται με την αναζήτηση παλιών εγκεφαλιτίδων, την

δυσλειτουργία του θυρεοειδούς ή ακόμα και άλλων οργάνων. Με μεγάλη έκπληξη βρέθηκε ότι εκεί όπου οι νευροφυσιολογικές εξετάσεις, π.χ. του ηλεκτροεγκεφαλογραφήματος (ΗΕΓ), έδειχναν μέτριες έως βαριές εγκεφαλικές δυσλειτουργίες, ανάλογα ήταν τα βιοχημικά ευρήματα, και μάλιστα τέτοια που δε θα δικαιολογούνταν για την παιδική ηλικία.

Κατά κανόνα, πίσω από την επιθετική συμπεριφορά κρύβεται μια εγκεφαλική διαταραχή, η οποία αν εντοπιστεί έγκαιρα μπορεί να οδηγήσει το επιθετικό παιδί ξανά σε μια φυσιολογική ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

A) ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η οικογένεια και το σχολείο, οι πιο βασικές πρωτογενείς ομάδες που αποβλέπουν στον εξανθρωπισμό του νέου ατόμου και στην διάπλασή του σε «κοινωνικό – πολιτιστική προσωπικότητα», αναλαμβάνουν και την αποστολή, όχι μόνο να μειώσουν τις επιθετικές αντιδράσεις των μελών τους, αλλά και να δώσουν στο κοινωνικό σύνολο ανθρώπους πράους, ειρηνικούς και με λιγότερη επιθετικότητα.

Η ίδια η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού δημιουργεί σοβαρά προβλήματα και συγκρούσεις που εκδηλώνονται πολλές φορές με επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μελών της οικογένειας. Παρά τις αρκετές ομοιότητες που χαρακτηρίζουν τα μέλη της ίδιας της οικογένειας, υπάρχουν και αρκετές διαφορές που δημιουργούν συχνά τις επιθετικές τάσεις που προκαλούν συγκρούσεις και φιλονικίες μεταξύ των μελών της. Συνεπώς, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν είναι δυνατόν να παρέρθει χωρίς συγκρούσεις και δυσάρεστες εμπειρίες τόσο για το παιδί, όσο και για τους γονείς.

Το πρόβλημα της επιθετικότητας συνδέεται αναπόφευκτα με την διαπαιδαγώγηση του παιδιού στα πρώτα του χρόνια. Ο τρόπος με τον οποίο θα επιχειρηθεί αυτή η διαπαιδαγώγηση, μπορεί να αποβεί ο αποφασιστικός

παράγοντας για την κατεύθυνση που μπορούν να ακολουθήσουν οι επιθετικές τάσεις του παιδιού.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω και ξεκινώντας από τα πρώτα στάδια της ζωής του ανθρώπου, θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε και να κατανοήσουμε την εμφάνιση της παιδικής επιθετικότητας μέσα στην οικογένεια. Καταρχάς το άτομο, από την πρώτη στιγμή της γέννησης του υποβάλλεται σε μια διαδικασία εξαναγκαστικών περιορισμών. Αυτό συμβαίνει γιατί ως βρέφος είναι εγωκεντρικό, με αποτέλεσμα να είναι ολοκληρωτικά απορροφημένο από τις δικές του επιθυμίες και ορέξεις και συγχρόνως να ζητά να τις ικανοποιήσει όλες αμέσως. Προκειμένου, λοιπόν, αυτό το «εγωκεντρικό πλάσμα» να μεταμορφωθεί σ' ένα κοινωνικά προκαθορισμένο άτομο, ικανό να αντιμετωπίζει τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος που βρίσκονται σε αντίθεση με τις προσωπικές του επιθυμίες, πρέπει να υποβληθεί σε μια σειρά περιορισμούς.

Αυτοί οι περιορισμοί, οι οποίοι στοχεύουν στην κοινωνικοποίηση και ωρίμανση του ατόμου, επιβάλλονται σταδιακά. Αρχικά το βρέφος είναι ένας μικρός βασιλιάς που οτιδήποτε ζητήσει, το έχει. Σιγά – σιγά μεγαλώνοντας αρχίζουν οι πρώτοι περιορισμοί: πρέπει να σταματήσει να χτυπά και να πετά πράγματα, να μην παίρνει αυτά που ανήκουν σε άλλους, να μην δαγκώνει και γενικά ο κόσμος έχει γίνει για αυτό ένα μεγάλο «ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ».

Μέσα σ' ένα τέτοιο κόσμο, το παιδί νιώθει θυμό και δυσφορία εναντίων των γονιών που επιβάλλουν τέτοιους

περιορισμούς και γι' αυτό το λόγο κάτι μέσα του το ωθεί να επαναστατήσει.

Όταν το παιδί προβάλλει αντίσταση και ενεργήσει με αυτόν τον τρόπο, η μητέρα του θυμώνει και μπορεί να το τιμωρήσει, ενώ μπορεί να το απειλήσει κιόλας ότι θα το εγκαταλείψει. Έτσι το παιδί αισθάνεται θυμωμένο με την μητέρα του, ενώ δεν αποκλείεται να αισθάνεται τον ίδιο θυμό τόσο για τον πατέρα του, όσο και για το αδερφάκι του. Σε αυτή την φάση το παιδί βιώνει ανάμεικτα συναισθήματα και βρίσκεται σε δίλημμα. Από την μία νιώθει θυμωμένο με τους γονείς του και από την άλλη νιώθει απεγνωσμένα την ανάγκη τους, ενώ κυριαρχείται από άγχος και φόβο ότι θα το εγκαταλείψουν. Έτσι λοιπόν σταδιακά, προκειμένου να έχει πάντα την αγάπη και την επιδοκιμασία των γονιών του, αρχίζει να δέχεται τους περιορισμούς και να υιοθετεί τα διδάγματα τους.

Συνεπώς, οι πρώτες αυτές εμπειρίες που θα έχει το παιδί με τους γονείς του, θα στιγματίσουν και την υπόλοιπη ζωή του. Δηλαδή, το πώς θα νιώθει απέναντι στους ανθρώπους, κατά πόσο θα έχει φιλικές σχέσεις με τους άλλους ή και το αντίθετο, αν θα τείνει να γίνεται εύκολα καχύποπτος και έτοιμος να επιτεθεί ή αν θα αισθάνεται ότι του επιτίθενται - όλα αυτά θα εξαρτηθούν σε μεγάλο βαθμό απ' το αν ένιωσε στην πολύ νεαρή του ηλικία ότι ο κόσμος γύρω του ήταν φιλικός ή εχθρικός.

Το παιδί, στην αρχή της ζωής του έχει ανάγκη από αγάπη και προστασία. Αν αυτή η ανάγκη ικανοποιείται πλήρως από τους γονείς του και το περιβάλλον γενικότερα, τότε θα αναπτύξει σταδιακά την ικανότητα να δέχεται τους

κανονισμούς και τους περιορισμούς που του επιβάλλονται. Βιώνοντας το αίσθημα ότι το αγαπούν, θα γίνει ικανότερο να ανταποδώσει την αγάπη, ενώ παράλληλα θα παραιτείται σιγά – σιγά από τις εγωιστικές του απαιτήσεις, και μ' αυτό τον τρόπο θα αποφεύγει το βάρος μιας καταπιεσμένης εχθρότητας. Αν όμως το παιδί σ' αυτή την φάση της ζωής του, νιώσει ανασφάλεια και έλλειψη αγάπης, τότε θα εκλάβει τους περιορισμούς σαν μια επίθεση, με αποτέλεσμα τα εχθρικά συναισθήματα να ξυπνούν κάθε φορά που θα του αρνούνται κάτι.

Αυτή η διεργασία στην συμπεριφορά του παιδιού είναι δυνατό να ακολουθήσει διάφορα σχήματα. Μπορεί, δηλαδή, το παιδί να καταστεί ένα αντικοινωνικό πρόσωπο, επειδή θα αισθάνεται ότι δεν έχει κερδίσει τίποτα με το να εγκαταλείψει τις εγωιστικές του επιθυμίες. Επιπλέον, η επιθετικότητα ενός παιδιού μπορεί να βρει διέξοδο και με άλλους τρόπους. Είναι πιθανόν το παιδί να παρουσιάζεται ανικανοποίητο για το κάθε τι και να εκφράζει συνεχώς παράπονα, ενώ πιθανόν επίσης είναι τα εχθρικά του αυτά αισθήματα να στραφούν εναντίον του και να παρατηρηθεί ψυχοσωματική κατάρρευση στο παιδί όπως μελαγχολία, κατάθλιψη, νεύρα, πονοκέφαλοι κ.α.

Υπάρχει η αντίληψη, ότι τα παιδιά μπορεί να πεισθούν από πολύ νωρίς να ακολουθήσουν μια αυστηρή εκπαίδευση με την καθοδήγηση των γονιών τους για αν μάθουν να συμπεριφέρονται σωστά στο μέλλον - κάτι το οποίο πλέον αμφισβητείται. Στην πραγματικότητα, όλα τα παιδιά θέλουν να μεγαλώσουν, αλλά η ανάπτυξη τους αυτή εξαρτάται από κάποιο αίσθημα ότι βρίσκουν κατανόηση και ίση

μεταχείριση από τους γύρω τους. Αυτό σημαίνει ότι το παιδί δεν θα πεισθεί ότι οι γονείς του το αγαπούν, αν αυτοί δεν του το δείξουν έμπρακτα. Μόνο εάν το παιδί αισθανθεί και πιστέψει ότι το αγαπούν, οι παροδικοί εκνευρισμοί της μητέρας του δεν θα του προκαλέσουν ψυχικές βλάβες, σε αντίθεση με εκείνο που αισθάνεται με το παραμικρό ότι οι γονείς του δεν το καταλαβαίνουν.

Τα παιδιά επιπλέον, διαφέρουν και ως προς την ιδιοσυγκρασία και την δύναμη των εσωτερικών τους κινήτρων. Τόσο αυτά όσο και οι εμπειρίες της ζωής τους καθώς και οι εξωτερικές επιρροές που ασκούν οι άλλοι πάνω τους, επιδρούν βαθιά στον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν στο περιβάλλον τους. Επίσης, δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η ανάπτυξη των παιδιών δεν ακολουθεί ευθεία γραμμή. Υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών, που υπό την επίδραση ειδικών καταστάσεων, παλινδρόμησαν σε προηγούμενους τρόπους συμπεριφοράς, στους οποίους έβρισκαν ικανοποίηση. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι το κάθε είδος συμπεριφοράς του παιδιού έχει και ένα διαφορετικό εσωτερικό νόημα, ενώ δεν υπάρχει κάποια ορισμένη θεραπεία για καθένα από τα προβλήματα συμπεριφοράς που παρουσιάζει το κάθε παιδί.

Προκειμένου λοιπόν οι γονείς να βοηθήσουν τα παιδιά να φτάσουν σε μια σωστή ωριμότητα, χρειάζεται πολύ περισσότερο απ' το να υιοθετούν απλά κανόνες. Τα παιδιά εκφράζουν με διάφορες ενέργειες ή αντιδράσεις τις εσωτερικές τους ορμές, οι οποίες λαμβάνονται από τους γονείς ως πράξεις «άτακτες» και τίποτα παραπάνω. Στην πραγματικότητα, όμως, οι παιδικές αυτές ενέργειες

αποτελούν έκφραση του τρόπου που αντιδρούν τα παιδιά στις εξωτερικές πιέσεις που δέχονται. Συνεπώς, μόνο εάν οι γονείς καταλαβαίνουν τι προσπαθεί το παιδί τους να τους πει με τη συμπεριφορά του, θα έχουν κάνει το πρώτο βήμα για να το βοηθήσουν να αισθάνεται λιγότερο εχθρικό για τον κόσμο.

Τα παιδιά επηρεάζονται από τους γονείς, αλλά και τους επηρεάζουν. Η συμπεριφορά των γονιών στο σπίτι επηρεάζεται από τις εμπειρίες που έχουν στην δουλειά και στην κοινότητά τους, ενώ η κοινωνία, της οποίας μέρος είναι η κοινότητα, διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται από τα μέλη της.

Το πλαίσιο που επηρεάζει αμεσότερα την ανάπτυξη των μικρών παιδιών είναι η οικογένεια. Οι γονείς επηρεάζουν την ανάπτυξη των παιδιών με δύο συμπληρωματικούς τρόπους :

Πρώτον διαμορφώνουν τις γνωστικές δεξιότητες και την προσωπικότητα των παιδιών με τα καθήκοντα που αναθέτουν, με τους τρόπους τους οποίους αντιδρούν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, με τις αξίες που προωθούν και τα μοντέλα συμπεριφοράς που διαπλάθουν.

Όπως παρατήρησε η ανθρωπολόγος Beatrice Whiting (1980) οι γονείς επίσης επηρεάζουν την ανάπτυξη των παιδιών τους επιλέγοντας πολλά από τα πλαίσια στα οποία εκτίθενται τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων των χώρων που επισκέπτονται, των τηλεοπτικών προγραμμάτων που παρακολουθούν και των άλλων παιδιών που παίζουν μαζί τους.

A.6.1 Οι γονείς επιθετικών παιδιών.

Σχετικές έρευνες που έχουν ασχοληθεί με τους τύπους γονέων, υποστηρίζουν ότι αυτοί συσχετίζονται με την συμπεριφορά των παιδιών τους στους τομείς της κοινωνικής επάρκειας, της ακαδημαϊκής επίδοσης, της ψυχολογικής ανάπτυξης, όπως και της προβληματικής συμπεριφοράς.

Η επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά ίσως συνδέεται με μακρόχρονες στάσεις και συνήθειες ανατροφής του παιδιού.

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι οι γονείς επιθετικών παιδιών διαφέρουν από τους άλλους ως προς το ότι είναι περισσότερο τιμωρητικοί, απευθύνουν περισσότερες διαταγές, δείχνουν μεγαλύτερη προσοχή μετά την εκδήλωση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, έχουν λιγότερες πιθανότητες να αντιληφθούν την αποκλίνουσα συμπεριφορά ως τέτοια, εμπλέκονται περισσότερο σε παρατεταμένες σχέσεις εξαναγκασμού και εχθρότητας, δίνουν περισσότερο ασαφείς εντολές και είναι λιγότερο αποτελεσματικοί στην διακοπή της αποκλίνουσας συμπεριφοράς των παιδιών τους. (Patterson, 1982).

Οι γονείς των επιθετικών παιδιών παρουσιάζουν έλλειψη συνέπειας στους τρόπους πειθαρχίας των παιδιών τους και έλλειψη επίβλεψης ή ελέγχου. Τα επιθετικά παιδιά έμεναν συχνά μόνα τους στο σπίτι.

A.6.2 Η επιθετική συμπεριφορά του παιδιού μέσα στην οικογένεια

Το παιδί χρησιμοποιεί την επιθετικότητα ως μέσο για την επίτευξη κάποιας επιθυμίας του ή προκειμένου να μιμηθεί επιθετικά πρότυπα. Τα παιδιά μαθαίνουν πολύ νωρίς ότι συμπεριφερόμενα επιθετικά εξασφαλίζουν κάποιο επιθυμητό αποτέλεσμα. Πολύ εύκολα, επίσης, μιμούνται επιθετικές συμπεριφορές τόσο των ενηλίκων όσο και των συνομήλικών τους.

Ο θυμός, η οργή, η επιθετικότητα είναι από τις πιο συνηθισμένες αντιδράσεις της παιδικής ηλικίας. Από την αρχή της ζωής το άτομο αντιδρά βίαια σε καταστάσεις που του προκαλούν δυσαρέσκεια. Ο θυμός του παιδιού εκδηλώνεται κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με τον χαρακτήρα και την ηλικία του. Ως βρέφος χρησιμοποιεί το κλάμα. Μετά τον πρώτο χρόνο της ζωής εκδηλώνει εκρήξεις οργής, κατά τις οποίες η επιθετικότητα στρέφεται

κυρίως στον εαυτό του (κλαίει έντονα, πηδά πάνω κάτω, χτυπιέται στο πάτωμα, τραβά τα μαλλιά του, δαγκώνεται ή κρατά την αναπνοή του και μελανιάζει).

Αυτές οι αυτοεπιθετικές συμπεριφορές πανικοβάλλουν τα άτομα του περιβάλλοντός του, τα οποία σπεύδουν να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις του.

Αργότερα, από την ηλικία των δύο με τριών ετών η επιθετικότητα εκφράζεται προς τα αντικείμενα και τους ανθρώπους γύρω του. Στην αρχή έχει σκοπό την απόκτηση ή την διατήρηση κάποιου αντικειμένου ή δικαιώματος χωρίς να θέλει συνειδητά να προκαλέσει κακό στους άλλους. Στην συνέχεια, εκδηλώνεται μια πραγματικά εχθρική συμπεριφορά απέναντι στους γονείς και τα αδέρφια η οποία αργότερα -κατά την διάρκεια των σχολικών χρόνων- στρέφεται εναντίον των συνομηλίκων του.

Οι επιθετικές ενέργειες μπορεί να εκδηλωθούν με το σπάσιμο αντικειμένων, με το να χτυπά, να κλωτσά, να αρνείται να υπακούσει, να αποδοκιμάζει ή να βρίζει τους άλλους. Το παιδί έχει πλέον συνείδηση της εχθρικής διάθεσής του και πρόθεση να κάνει κακό ή να προκαλέσει ζημιά.

Ένα παιδί που είναι επιθετικό, παρουσιάζεται ως απροσάρμοστο στο περιβάλλον του. Δεν έχει ούτε με τους συνομηλικούς του ούτε με τους ενήλικους καλή επικοινωνία. Π.χ. τσακώνεται με τα άλλα παιδιά, τα χτυπάει, δε συνεννοείται, δεν υποχωρεί. Χτυπάει ίσως μικρότερα ή αδύνατα παιδιά, τους παίρνει τα παιχνίδια και τα καταστρέφει και τα παρόμοια. Στους γονείς και στους δασκάλους συμπεριφέρεται με «αυθάδεια» και «πείσμα»,

δεν τους ακούει και ίσως κάνει το ακριβώς αντίθετο απ' ότι τους λένε.

Εμφανέστερες μορφές επιθετικότητας είναι οι διαπληκτισμοί, η αγενής συμπεριφορά, η αδιάφορη στάση απέναντι στο σχολείο και η καταστροφικότητα που εκδηλώνουν πολλά παιδιά μετά την παρακολούθηση βίαιων τηλεοπτικών σκηνών ή προγραμμάτων.

Η παρεμπόδιση της ικανοποίησης των αναγκών είναι μια από τις κυριότερες πηγές άγχους για το παιδί όπου και τα οδηγεί στην επιθετικότητα.

B) ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ

Το σχολείο, παράλληλα με την οικογένεια, αποτελεί έναν από τους βασικότερους φορείς κοινωνικοποίησης των μαθητών.

Ο βασικότερος ρόλος του σχολείου είναι η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και η παροχή γνώσεων που είναι αναγκαίες για την κοινωνικο – οικονομική του ένταξη στην κοινωνία. Να διαμορφώσει δηλαδή, πολίτες με κριτική σκέψη, κοινωνικότητα, πνεύμα αλληλεγγύης και ικανότητα προβολής και διεκδίκησης των δικαιωμάτων με ταυτόχρονη προετοιμασία για την επαγγελματική ένταξη. Συνεπώς, οι μαθητές πρέπει να μάθουν να μην αποδέχονται άκριτα κάθε γνώμη, να αναζητούν τον κριτικό διάλογο και να αντιστέκονται ενάντια στον αυταρχισμό και πειθαναγκασμό.

Το παιδί που πηγαίνει για πρώτη φορά στο σχολείο έχει ήδη διαμορφωμένη την ψυχολογική και κοινωνική του φυσιογνωμία. Δεν είναι εύκολη η μεταβολή της φυσιογνωμίας του αυτής, διότι μέχρι την ηλικία που αρχίζει η φοίτησή του στο σχολείο, υφίσταται μόνο την επίδραση της οικογένειάς του. Το σχολείο συνεπώς, δεν δύναται να επηρεάσει τα βάθη της ψυχής του παιδιού, στο βαθμό τουλάχιστον που το επιτυγχάνει η οικογένεια του.

Θα ήταν σφάλμα όμως αν θεωρηθούν η οικογένεια και το σχολείο αντιτιθέμενοι παράγοντες της αγωγής των παιδιών καθώς και οι δύο αποτελούν δυναμικούς φορείς κοινωνικοποίησης και αγωγής παράλληλα όμως είναι οι περισσότερο ευαίσθητοι και οι περισσότερο πρόσφοροι για

την εμφάνιση σύγκρουσης και επιθετικότητας μεταξύ των μελών τους.

B.6.1 Μορφές επιθετικής συμπεριφοράς στο σχολείο

Σε κάθε χώρο του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος ασκείται βία. Στο σχολείο εμφανίζονται διάφορες μορφές βίας, οι οποίες περιλαμβάνουν το σύνολο των δραστηριοτήτων και ενεργειών, που έχουν ως συνέπεια το φυσικό / ψυχικό πόνο ή και τον τραυματισμό των ανθρώπων που δρουν στο πλαίσιο του σχολείου ή την πρόκληση ζημιών σε αντικείμενα του σχολικού χώρου. (Hurrelmann et. al., 1990)

Η βία στο σχολείο εμπεριέχει στοιχεία εξουσίας, πειθαναγκασμού, βαθιάς ριζωμένης αντίφασης / αντίθεσης / σύγκρουσης αλλά και ανομίας. Το σχολείο είναι ίσως ο μοναδικός χώρος όπου οι χαμένοι μπορούν να δείξουν την δύναμή τους και οι ευάλωτοι την αντίστασή τους.

Οι πιο συνήθεις μορφές βίας που ασκούν οι μαθητές είναι :

§ Η βία που ασκείται έναντι αντικειμένων : Τέτοιες περιπτώσεις είναι το γράψιμο (μουτζούρωμα των τοίχων), η καταστροφή αντικειμένων (καθρέπτες, νιπτήρες, καρέκλες, θρανία) ή η καταστροφή οπτικοαουστικών μέσων (τηλεόραση, κασετόφωνο, Η/Υ).

§ Η σωματική βία : Τέτοιου είδους βία ασκείται σε ένα άτομο, όταν π.χ. το κλειδώνουν στην τουαλέτα ή το ρίχνουν σε έναν κάδο απορριμμάτων ή του τραβούν τα μαλλιά ή του φορούν στο κεφάλι μια πλαστική σακούλα ή του λερώνουν το μπουφάν του ή τον κάνουν να σκοντάψει ή τον χτυπούν, τον τραυματίζουν με μαχαίρι ή τον βασανίζουν, τον βιάζουν ή ακόμα το σκοτώνουν. Η σωματική βία ως μορφή γίνεται περισσότερο αντιληπτή απ' ότι η ψυχική βία. Η τελευταία όμως εμφανίζεται πολύ πιο συχνά και συνήθως προηγείται της σωματικής βίας, μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις διαρκεί περισσότερο και προκαλεί μεγαλύτερο πόνο από την σωματική βία.

§ Η ψυχική βία : Η ψυχική βία μπορεί να ασκηθεί με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους και οι λόγοι που οδηγούν σ' αυτήν είναι ποικίλοι. Αυτό που την προκαλεί μπορεί να είναι :

- Η εξωτερική εμφάνιση (τα ρούχα, η κόμμωση, τα γυαλιά, τα σιδεράκια στα δόντια, το μέγεθος του κεφαλιού,

μια αναπηρία, το χρώμα το δέρματος, το χρώμα των μαλλιών, η μη σωστή άρθρωση, συγκεκριμένες συνήθειες).

- Η σχολική επίδοση (καλοί βαθμοί = «σπασίκλας», «φυτό», κακοί βαθμοί = αποτυχημένος)

- Η συνεργασία και η ενεργητικότητα στο μάθημα (π.χ. προσπαθεί να δείξει μια καλή εικόνα στους καθηγητές, «εκδούλευση»).

- Η εθνικότητα / καταγωγή

- Η γλώσσα (άλλη διάλεκτο, άλλη απόχρωση στη γλώσσα, και για αλλοδαπούς τα λάθη στη χρήση της γλώσσας).

§ Η βία που ασκείται μέσω της γλώσσας (λεκτική βία):

Κατά τον Vygotsky (1997) η γλώσσα είναι το αποκλειστικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό που μας επιτρέπει να μαθαίνουμε, να σκεφτόμαστε δημιουργικά, και να αλλάζουμε κοινωνικά. Μπορεί όμως να χρησιμοποιηθεί και για την άσκηση δύναμης. Η γλώσσα είναι ένα μέσο δύναμης και μπορεί να γίνει μέσο βίας. Η πιο συχνή μορφή άσκησης βίας είναι η λεκτική βία, ακριβώς, επειδή είναι τόσο «φυσική» που δεν εκλαμβάνεται καν ως μορφή βίας. Η βία που ασκείται μέσω της γλώσσας χρησιμοποιείται πολύ συχνά και από τους δασκάλους. Διάφορες μορφές αυτής είναι: όταν κάποιος ειρωνεύεται, χλευάζει, ενοχλεί, κοροϊδεύει, βρίζει, χρησιμοποιεί προσβλητικούς χαρακτηρισμούς και περιπαικτικά παρατσούκλια, απειλεί, εξαναγκάζει, ταπεινώνει, διαδίδει προσβλητικές ιστορίες και «κουτσομπολιά» για κάποιο άτομο, κάνει ανώνυμα τηλεφωνήματα, αφηγείται ανέκδοτα για αλλοδαπούς,

γράφει απειλητικά γράμματα και εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά στα αδέρφια και στους γονείς.

§ Η βία που δεν εκφράζεται : Είναι περιπτώσεις όπου κάποιος παρακούει κάτι, παραβλέπει, σιωπά, κοιτάζει με απειλητικό βλέμμα ή παίρνει μια απειλητική στάση του σώματος.

B.6.2 BULLYING

Ο όρος «bullying» χρησιμοποιείται για να περιγράψει την χρήση βίας και επιθετικότητας από συνομήλικο άτομο – θύτη, με πρόθεση να πληγωθεί το παιδί – θύμα ψυχολογικά. Ως αποτέλεσμα, προκαλείται πόνος και συναισθηματική συντριβή στο παιδί – θύμα, το οποίο δεν προκάλεσε αλλά ούτε και ευθύνεται για την κακοποιητική πράξη. Το bullying, συνήθως, αποτελεί την διαδικασία μιας «εκστρατείας» ενάντια στο παιδί – θύμα, ωστόσο, μπορεί να εμφανιστεί και ως μεμονωμένο γεγονός / περιστατικό.

Το bullying εκθέτει το παιδί – θύμα σε επανειλημμένες και χρόνια αρνητικές πράξεις από έναν ή περισσότερους ομήλικους – θύτες. Επίσης, ενυπάρχει μια «ανισορροπία» δύναμης κατά την οποία το παιδί – θύμα είναι ή αισθάνεται αβοήθητο έναντι των γεγονότων, ενώ οι θύτες εκδηλώνουν την πρόθεσή τους να βλάψουν το θύμα με ορισμένο τρόπο και μέσα.

Οι εκφοβιστές είναι ένα κυρίαρχο πρόβλημα στα σχολεία και μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι δάσκαλοι, οι μαθητές και οι διευθυντές.

Το bullying αποτελεί μια σύνθετη και πολυδιάστατη εκδήλωση ανθρώπινης σκληρότητας, είτε αυτή εκδηλώνεται ως εξύβριση ή λεκτικός χλευασμός, είτε ως αποκλεισμός του παιδιού – θύματος από την ομάδα, είτε ως άσκηση σωματικής βίας, ή ακόμα και ως εξαναγκασμός του θύματος που δεν επιθυμεί.

Συνήθως τα θύματα του bullying πάσχουν από κατάθλιψη και χαμηλή αυτοεκτίμηση, καθώς και με άλλα προβλήματα που σχετίζονται με το στρες, όπως: πονοκέφαλοι, στομαχόπονοι και δυσκολίες κατά την διάρκεια του ύπνου. Μαθητές που είναι στόχος του bullying αποφεύγουν να πηγαίνουν στο σχολείο γιατί φοβούνται για την ασφάλειά τους. Επίσης, αναφέρουν πως έχουν λίγους φίλους στο σχολείο και έτσι νιώθουν μόνοι τους σ' αυτό.

Άλλα παιδιά πιθανόν αποφεύγουν να κάνουν παρέα μαζί τους από φόβο μην γίνουν ο επόμενος στόχος των νταήδων – εκφοβιστών. Όλα αυτά τα συμπτώματα μπορεί να έχουν επιπτώσεις στην προσωπική και ακαδημαϊκή ζωή των παιδιών, της οποίας τα αποτελέσματα είναι : χαμηλότεροι βαθμοί, απέχθεια για το σχολείο ακόμα και να αποσυρθεί από αυτό.

Επισημαίνεται ότι κανένα παιδί δεν αξίζει να υποβάλλεται σε τέτοιου είδους επιθετική, υποτιμητική ή κακοποιητική συμπεριφορά.

Η πλειονότητα των παιδιών – θυμάτων χρειάζεται την άμεση και ουσιαστική βοήθεια των ενηλίκων για να σταματήσει την εναντίον τους κακοποιητική / επιθετική συμπεριφορά. Το ίδιο ισχύει – αντιστρόφως ανάλογα – και για τα παιδιά – θύτες. Η οικογένεια, το σχολείο και η κοινωνία έχουν την υποχρέωση να διασφαλίσουν την προστασία κάθε ανήλικου ατόμου από τις όποιες εκδηλώσεις του φαινομένου.

Μελέτες κατέδειξαν δύο κατηγορίες παιδιών που παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά:

1 Ο παραχαϊδευμένος, κακομαθημένος,

υπερπροστατευμένος, του οποίου οι γονείς αισθάνονται ότι το παιδί τους δεν μπορεί να κάνει κανένα λάθος. Συνήθως αυτά τα παιδιά είναι εγωκεντρικά και επιτίθενται εάν κάποιος σταθεί εμπόδιο στον τρόπο ζωής, τις επιθυμίες και τα σχέδιά τους.

2 Αυτός που έχει υπάρξει και ο ίδιος θύμα κάποιας μορφής κακοποίησης ή παραμέλησης. Συνακόλουθα αισθάνεται ανεπαρκής, βλάκας και υποτιμημένος.

B.6.2.1. Το προφίλ του παιδιού θύμα

Το παιδί που είναι κατ' επανάληψη θύμα παρουσιάζει κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση, έλλειψη αυτοπεποίθησης, εκδηλώνει τάση απόσυρσης, κλείνεται στον εαυτό του και έχει συχνά απρόβλεπτα ξεσπάσματα οργής και θυμού.

1 Φοβάται να περπατήσει μόνο του προς / από το σχολείο, ή αλλάζει σε καθημερινή βάση το δρομολόγιό του.

2 Δεν επιθυμεί, πλέον, να πάει στο σχολείο με το σχολικό.

3 Ικετεύει τους γονείς να το πάνε / πάρουν από το σχολείο οι ίδιοι, είτε με το αυτοκίνητο, είτε με τα πόδια.

4 Δείχνει, συχνά, απροθυμία να πάει στο σχολείο, ή προφασίζεται ασθένεια κάθε πρωί.

5 Αρχίζει να κάνει σκασιαρχείο.

6 Παρουσιάζει πτώση / κάμψη της συνήθους σχολικής του επίδοσης.

7 Επιστρέφει στο σπίτι, συχνά, με σκισμένα ρούχα, καταστραμμένα βιβλία, ή δηλώνοντας «απώλεια» προσωπικών του αντικειμένων.

8 Γίνεται δύστροπο στη συναναστροφή του με την οικογένεια και τους οικείους του.

9 Επιστρέφει σπίτι πεινασμένο (του έχουν αποσπάσει το κολατσιό του, ή τα χρήματα για την αγορά του).

10 Εκδηλώνει έντονο άγχος και ανησυχία, ψυχοσυναισθηματική δυσφορία και καταθλιπτική συντριβή, καθώς και ανορεκτική συμπεριφορά.

11 Παρουσιάζει αποσυρμένο, κλείνεται στον εαυτό του, αρχίζει να «τραυλίζει», χάνει την αυτοπεποίθησή του.

12 Εκδηλώνει συμπτώματα ή στοιχεία επαπειλούμενης αυτοκτονικής ιδεοληψίας, ενώ δεν αποκλείεται και να αποπειραθεί να αυτοκτονήσει.

13 Κλαίει το βράδυ μόνο στο δωμάτιό του πριν αποκοιμηθεί, ενώ μπορεί να έχει και συχνούς εφιάλτες.

14 Ζητά απεγνωσμένα χρήματα, με συχνότητα που ξεπερνά τη συνηθισμένη, και δεν διστάζει ακόμα και να κλέψει, για να το αποκτήσει (πληρώνοντας αυτόν που τον εκβιάζει).

15 Αρνείται επίμονα να αποκαλύψει τι του συμβαίνει.

16 Έχει «ανεξήγητες» γρατσουνιές, μελανιές και άλλα χτυπήματα στο σώμα του.

17 Αρχίζει να εκδηλώνει το ίδιο επιθετική συμπεριφορά προς συνομηλίκους ή / και προς τα αδέρφια του.

18 Παρουσιάζει έντονα επιθετική συμπεριφορά και αδιαλλαξία σε θέματα επικοινωνίας, δικαιωμάτων, ορίων, ευθυνών και υποχρεώσεων.

19 Φοβάται να χρησιμοποιήσει το κινητό του τηλέφωνο ή το ηλεκτρονικό του ταχυδρομείο.

20 Τρομάζει και φέρεται αμήχανα όταν λαμβάνει μήνυμα στο κινητό.

21 Δίνει απίθανες εξηγήσεις για τα παραπάνω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

A) ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Καταρχήν είναι απαραίτητο να ξεκαθαριστεί ποια συμπεριφορά θεωρείται στη σύγχρονη ψυχολογία επιθετική και να τονιστεί ότι ένα παιδί, που είναι επιθετικό, παρουσιάζεται ως απροσάρμοστο στο περιβάλλον του. Δεν έχει ούτε με τους συνομηλίκούς του ούτε με τους ενήλικους καλή επικοινωνία. Π.χ. τσακώνεται με τα άλλα παιδιά, τα χτυπάει, δε συνεννοείται, δεν υποχωρεί. Χτυπάει ίσως μικρότερα ή αδύνατα παιδιά, τους παίρνει τα παιχνίδια και τα καταστρέφει. Στους γονείς και στους δασκάλους τους συμπεριφέρεται με «αυθάδεια» και «πείσμα», δεν τους ακούει και ίσως κάνει ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι του λένε. Μια τέτοια συμπεριφορά είναι σταθερά επιθετική συμπεριφορά.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που ένα παιδί γίνεται ξαφνικά επιθετικό. Σπάζει τότε αντικείμενα, κλωτσάει ό,τι βρεθεί μπροστά του, φωνάζει. Δείχνει δηλαδή μια συμπεριφορά για την οποία και το ίδιο στην συνέχεια απορεί και συνήθως στενοχωριέται.

Υπάρχει και μια τρίτη περίπτωση παιδιών, που, όταν ξέρουν ότι δεν τα βλέπει κανείς, χτυπούνε τα μικρότερα αδέρφια τους ή τα άλλα παιδιά με τα οποία κάνουν παρέα. Είναι η «ευκαιριακή» επιθετικότητα.

Πολλοί γονείς δεν γνωρίζουν αν το παιδί τους είναι

πράγματι επιθετικό.

Για να ξεχωρίσουν την «ανησυχητική» επιθετικότητα από την «φυσιολογική», θα πρέπει :

1 Να καλοσκεφτούν «τι τους λέει» το ένστικτό τους. Αν δηλαδή οι ίδιοι αισθάνονται πως κάτι στην συμπεριφορά του παιδιού τους δεν πάει καλά.

2 Να θυμηθούν πόσες φορές έχουν διαμαρτυρηθεί άλλοι άνθρωποι για την επιθετικότητα του παιδιού τους, (συγγενείς, δάσκαλοι, καθηγητές, γονείς άλλων παιδιών).

3 Να «μετρήσουν» την επιθετικότητα του παιδιού προς τα παιχνίδια ή τους άλλους. Καταστρέφει συνεχώς αντικείμενα; Φέρεται προσβλητικά στα άλλα παιδιά ή στους ενήλικες; Δείχνει απείθεια διαρκώς παρ' ότι οι άλλοι του φέρονται ισορροπημένα; Γενικά έχει δυσανάλογες εκρήξεις θυμού;

Για να χαρακτηριστεί ένα παιδί ως επιθετικό θα πρέπει να συνυπολογίζονται τα εξής στοιχεία:

- **Η διάρκεια** της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού, δηλαδή αν είναι μια συμπεριφορά που διαρκεί και αν εμφανίζεται σε τακτά διαστήματα.
- **Η ηλικία και το φύλο του παιδιού:** οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η «επιθετικότητα» του παιδιού

κορυφώνεται, ως προς την συχνότητα, στα δύο του χρόνια και από τα τρία ή τέσσερα χρόνια και μετά μειώνεται βαθμιαία, καθώς το παιδί κοινωνικοποιείται και συνειδητοποιεί πώς πρέπει να φερθεί, για να είναι αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι τα παιδιά σχολικής ηλικίας ή οι έφηβοι δεν εμφανίζουν καθόλου επιθετική συμπεριφορά. Αντίθετα, στο ομαδικό παιχνίδι, όπου εμπλέκονται τα παιδιά του σχολείου ή στις σύνθετες κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούν, μπορεί να προκληθούν πιο πολλές εντάσεις και ξεσπάσματα. Στα μεγάλα παιδιά, όμως, αυτά μεταφράζονται περισσότερο σε ύβρεις, σχόλια ή πειράγματα και λιγότερο σε δαγκωματιές ή κλωτσιές, που θα χρησιμοποιούσαν τα νήπια. Όσον αφορά τον παράγοντα «φύλο», οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι στα αγόρια η επιθετική συμπεριφορά είναι συχνότερη απ' ότι στα κορίτσια. Αυτό ίσως οφείλεται σε μια (ανδρογόνο) ορμόνη των αγοριών. Κυρίως όμως αντανακλά τα κοινωνικά πρότυπα και ρόλους που θέλουν να περάσουν οι γονείς στα παιδιά τους, σύμφωνα με τα οποία τα κορίτσια πρέπει να είναι υπάκουα και ήσυχα, ενώ τα αγόρια ζωντανά και φασαριόζικα.

- **Ο βαθμός εχθρότητας, μίσους και εκδίκησης** προς τους άλλους, που μπορεί να έχουν μέσα τους οι επιθετικές ενέργειες του παιδιού. Αν αυτές οι ενέργειες τους συνοδεύονται από τέτοια συναισθήματα, τα οποία εκδηλώνει μάλιστα φανερά το ίδιο, τότε το γεγονός πρέπει να μας ανησυχήσει.

- **Η δύναμη που έχει το παιδί να ελέγξει τον εαυτό του** και να σταματήσει να προκαλεί πόνο στους άλλους, νιώθοντας πως κινδυνεύει η ασφάλειά τους. Επομένως η προβληματική επιθετική συμπεριφορά ενός παιδιού είναι αυτή που διαρκεί πολύ καιρό (μήνες, χρόνια), περιέχει τα στοιχεία της παράλογης εχθρότητας του μίσους και της εκδίκησης ή της σκληρότητας απέναντι στους άλλους ανθρώπους (ή τα ζώα) και δεν ελέγχεται εύκολα από το παιδί, σε σημείο που δεν μπορεί να σταματήσει να προκαλεί πόνο στους γύρω του, καθώς και _καμιά φορά- στον ίδιο του τον εαυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΠΡΟΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

A) ΠΡΟΛΗΨΗ

Η επιθετικότητα είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο που έχει να κάνει με εσωτερικές – ατομικές – ψυχολογικές παραμέτρους αλλά και με το ευρύτερο κοινωνικό – πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται. Το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον του παιδιού, συχνά καλείται να αντιμετωπίσει και να λύσει φαινόμενα επιθετικής συμπεριφοράς που διαταράσσουν την ισορροπία του σπιτιού και της τάξης.

Σήμερα είναι αποδεκτή η έννοια της πρόληψης μέσα από την εφαρμογή προγραμμάτων, τα οποία απευθύνονται στον ευρύτερο μαθητικό πληθυσμό και δίνουν έμφαση στην ενδυνάμωση αποδεκτών συμπεριφορών. Τα προγράμματα αυτά αναφέρονται σε τρία επίπεδα : στην πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή πρόληψη.

Στόχος της πρωτογενούς πρόληψης είναι η προαγωγή της ψυχικής υγείας και η πρόβλεψη πιθανών προβλημάτων συμπεριφοράς προτού αυτά εκδηλωθούν. Συνήθως αφορούν καθολικές παρεμβάσεις σε ολόκληρο το σχολικό πληθυσμό ή σε ομάδες οι οποίες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να αναπτύξουν διαταραχές της συμπεριφοράς και βελτιώνουν το σχολικό κλίμα.

Η δευτερογενής πρόληψη αποσκοπεί κυρίως στον εντοπισμό των παιδιών που παρουσιάζουν πρώιμες ενδείξεις προβλημάτων συμπεριφοράς και είναι ως εκ τούτου πιο επιλεκτικές και εντατικές.

Τέλος, η τριτογενής πρόληψη έχει στόχο να αποφευχθεί η ανάπτυξη περαιτέρω συμπτωμάτων σε παιδιά που έχουν ήδη εκδηλώσει τις διαταραχές αυτές. Εδώ οι παρεμβάσεις είναι εξατομικευμένες και προσαρμοσμένες στις ανάγκες του κάθε μαθητή (Μόττη – Στεφανίδη, Τσιάντης, 2000).

Ο Coie (όπως αναφέρει η Μόττη – Στεφανίδη, 2004), κατατάσσει τις παρεμβάσεις αυτές σε πέντε γενικές κατηγορίες :

1. **Τεχνικές διαχείρισης της συμπεριφοράς.** Οι τεχνικές αυτές βασίζονται στις συμπεριφοριστικές θεωρίες (συντελεστική μάθηση, κοινωνική μάθηση), σύμφωνα με τις οποίες η επιθετικότητα μαθαίνεται μέσα από εσφαλμένες ενισχύσεις ή από την παρακολούθηση κακών προτύπων από το περιβάλλον. Οι παρεμβάσεις στοχεύουν στο να ενισχύουν τις κοινωνικά επιθυμητές συμπεριφορές και να περιορίζουν τις επιθετικές τάσεις με τη χρήση τεχνικών όπως η αγνόηση, ο περιορισμός αυταρχικών διαταγών, η προσωρινή απομάκρυνση από τις δραστηριότητες της ομάδας κλπ. (Πασχάλης, 1992).

2. **Στρατηγικές ελέγχου των συναισθημάτων.** Η βάση αυτής της μεθόδου παρέμβασης είναι η πεποίθηση ότι η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα ανεπαρκούς ελέγχου των παρορμήσεων και αδυναμίας αποτελεσματικής διαχείρισης του θυμού. Τα παιδιά εκπαιδεύονται να αναγνωρίσουν τα αρνητικά τους αισθήματα και να τα ελέγχουν με τη χρήση

φράσεων αυτοκαθοδήγησης και άλλων τεχνικών γνωστικής διαμεσολάβησης. Τα ευρήματα ωστόσο για την αποτελεσματικότητα των μεθόδων αυτών είναι μάλλον ασαφή και αντικρουόμενα.

3. *Εξάσκηση στην απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων.*

Η μέθοδος αυτή σχετίζεται με την άποψη ότι το επιθετικό παιδί έχει ένα περιορισμένο ρεπερτόριο δεξιοτήτων για την διαχείριση δύσκολων κοινωνικών καταστάσεων και καταφεύγει στην επιθετική συμπεριφορά ως τη μόνη στρατηγική που γνωρίζει για τη διαχείριση συγκρουσιακών καταστάσεων. Μέσα από τεχνικές όπως το παιχνίδι ρόλων, το παιδί μαθαίνει κοινωνικές δεξιότητες διαπραγμάτευσης και μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης. Με τον τρόπο αυτό οι επιθετικές εκδηλώσεις υποκαθίστανται με κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές. Η εφαρμογή τέτοιων παρεμβάσεων είναι δυνατή στο σχολικό περιβάλλον και δεν απαιτεί την ενεργό συμμετοχή των ενηλίκων.

4. *Επεξεργασία πληροφοριών που αναφέρονται σε κοινωνικά ερεθίσματα.* Το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της παρέμβασης είναι η κοινωνικογνωστική θεωρία του Dodge. Σύμφωνα με αυτήν η διακρατική συμπεριφορά πηγάζει από ένα πλήθος παραποιήσεων, δηλαδή από τα γνωστικά λάθη που κάνουν τα επιθετικά παιδιά. Μελέτες έδειξαν ότι υπάρχουν σημαντικά ελλείμματα στον τρόπο επεξεργασίας των κοινωνικών ερεθισμάτων, στην εννοιολόγηση της συμπεριφοράς των άλλων και στην επιλογή αποδεκτών τρόπων αντίδρασης. Τα προγράμματα που στηρίζονται σ' αυτό το μοντέλο εστιάζουν κυρίως στις γνωστικές διεργασίες και όχι στον έλεγχο των συναισθημάτων.

5. *Εκπαίδευση στην ενσυναίσθηση και στην ικανότητα κατανόησης του τρόπου σκέψης των άλλων.*

Το παιδί λόγω του εγωκεντρισμού του δυσκολεύεται να κάνει διάκριση μεταξύ των δικών του συναισθημάτων, σκέψεων και αντιλήψεων και εκείνων των άλλων προσώπων. Η ενσυναίσθηση συνδέεται με τη γνωστική ικανότητα του παιδιού να συνεξετάζει την οπτική ή το ρόλο ενός άλλου, επηρεάζοντας έτσι την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Οι παρεμβάσεις στηρίζονται κυρίως σε παιχνίδια ρόλων και άλλα προγράμματα άσκησης, μέσω των οποίων τα παιδιά υποκινούνται να βιώσουν ψυχικές καταστάσεις άλλων προσώπων. (Ζάχαρης, 2003).

Επιστήμονες που έχουν μελετήσει το θέμα αυτό αναφέρουν ότι στα σχολεία θα μπορούσαν να γίνουν πολλά πράγματα για να σταματήσει η εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών. Θα πρέπει να υπάρχει μια σαφής και αυστηρή γραμμή όσον αφορά την αντιμετώπιση αυτών των περιστατικών. Σύμφωνα με τις έρευνες, όταν όλοι όσοι συμμετέχουν στη σχολική ζωή - καθηγητές, μαθητές και γονείς – αντιτίθενται σθεναρά στο φαινόμενο της βίας, τότε αυτό εκδηλώνεται πολύ σπάνια.

Είναι σημαντικό να καθίστανται σαφές ότι όλοι πρέπει να σέβονται τους άλλους – και ότι οι μαθητές έχουν το δικαίωμα να μην πέφτουν θύματα επιθετικών συμπεριφορών. Τα σχολεία θα πρέπει να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν πως δεν είναι κακό να ομολογούν ότι δέχονται απειλές και προσβολές. Τα παιδιά έχουν, επίσης, την ανάγκη να γνωρίζουν ότι θα γίνει κάτι

προκειμένου να σταματήσει αυτό το φαινόμενο, διαφορετικά δεν πρόκειται να μιλήσουν σε κανέναν ενήλικο. Τα σχολεία μπορούν, ακόμα, να διδάξουν στα παιδιά χρήσιμες δεξιότητες, όπως ικανότητες διαπραγμάτευσης και επίλυσης συγκρούσεων.

Τα παιδιά που έχουν υποστεί υπερβολικά βίαιη μεταχείριση, θα πρέπει να ακολουθήσουν κάποιο πρόγραμμα ψυχοθεραπείας, ώστε να ανακτήσουν την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθησή τους. Τα παιδιά που εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά, δεν δέχονται τόσο εύκολα το γεγονός ότι χρειάζονται ειδική βοήθεια, γιατί δεν πιστεύουν ότι έχουν κάποιο πρόβλημα. Κάποια από αυτά, ωστόσο, μπορεί να υποφέρουν από κατάθλιψη ή από αισθήματα φόβου, γι' αυτό θα μπορούσαν να ωφεληθούν σημαντικά από ένα πρόγραμμα ψυχοθεραπείας και από την παραπομπή σε ειδικό.

Για να μειωθούν οι δείκτες βίας στα σχολεία προτείνεται να ενισχυθούν τα σχολεία με κοινωνικούς επιστήμονες και ψυχολόγους με αποκλειστικό αντικείμενο ενασχόλησης, την αποκλιμάκωση των εντάσεων. Επίσης χρειάζεται καλύτερη φύλαξη των υποδομών του σχολείου καθώς και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και των γονέων.

Παράλληλα οι γονείς πρέπει να παρακολουθούν διακριτικά την ζωή των παιδιών τους και να συζητούν καθημερινά μαζί τους. Καλό είναι να ξέρουν τι συμβαίνει στο σχολείο του παιδιού και αργότερα στην παρέα του.

Επιπλέον, να αναλύουν τα δικά τους συναισθήματα ώστε να μαθαίνουν και στο παιδί να αναλύει τα δικά του π.χ. μη λέει απλά έχω τα νεύρα μου αλλά να ξέρει πάντα τι του φταίει.

Ο γονιός θα πρέπει να παρέχει στο παιδί του ασφάλεια, ώστε να μη νιώθει ανυπεράσπιστο. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το παιδί μπορεί να σκέφτεται πάντα «θα με προστατεύει ο πατέρας μου», αλλά ότι μπορεί να στηρίζεται και στον εαυτό του. Αν το παιδί κατανικά σιγά - σιγά την ανασφάλειά του και αποκτά αυτοπεποίθηση, θα χειρίζεται πιο σωστά καταστάσεις και συναισθήματα, οπότε δεν θα σωρεύει πικρίες και ανταγωνισμούς, δηλαδή στοιχεία που αυξάνουν την επιθετικότητα.

Πολλές φορές το παιδί στο σχολείο προσπαθεί να μιμηθεί την ατίθαση συμπεριφορά του «αρχηγού» της τάξης. Τότε η παρέμβαση των γονιών είναι πολύ σημαντική είτε απ' ευθείας στο σχολείο είτε και μέσω του συλλόγου γονέων, γιατί κανονικά το σχολείο πρέπει να εξισορροπεί τις συμπεριφορές όλων των παιδιών - και των πράων και των επιθετικών. Δεν αρκεί να προφυλαχθεί το παιδί από τον φερόμενο ως «ταραξία». Πρέπει να εξασφαλιστεί και το καλό όλων των παιδιών της τάξης ακόμα και των προβληματικών που πολλοί άνθρωποι τα απομονώνουν και τα οδηγούν άθελά τους σε ακόμα πιο αντικοινωνική συμπεριφορά.

Συγχρόνως οι γονείς πρέπει να περιορίζουν τις ώρες που το παιδί βλέπει τηλεόραση καθώς αποτελεί βασική πηγή των βίαιων μηνυμάτων που «εισάγονται» στην οικογένεια, χωρίς πολλές φορές οι γονείς να έχουν συναίσθηση του

μεγέθους της επιρροής των. Οι ειδήσεις, αλλά ακόμα και μερικές παιδικές σειρές που οι γονείς θεωρούν ακίνδυνες επειδή προβάλλονται στην «παιδική ζωή», μπορούν να προκαλέσουν μεγάλη ανασφάλεια σε ένα παιδί και να του μεταφέρουν αρκετά επιθετικά μηνύματα. Γι' αυτό καλό είναι τα παιδιά να παρακολουθούν τηλεόραση μαζί με τους γονείς και όχι μόνο τους στο δωμάτιο, ώστε όποιος τα επιβλέπει «να ρίχνει μια ματιά» και στο περιεχόμενο των προγραμμάτων στο οποίο εκτίθενται.

Εκτός από την ψυχολογική στήριξη του παιδιού, ο γονιός μπορεί να πάρει και μερικά πρακτικά θετικά μέτρα :

α) το παιδί θα αντιμετωπίσει πιο εύκολα το θυμό του, αν διαθέτει μέσα εκτόνωσης. Οι αθλητικές δραστηριότητες ή γενικά η σωματική (ομαδική ή ατομική) δράση βοηθά ιδιαίτερα.

β) θετική επίδραση έχει ο εθελοντισμός, αφενός γιατί κάνει το παιδί να αισθάνεται σημαντικό, αφετέρου γιατί το ενεργοποιεί και σωματικά.

γ) σύμμαχος του γονιού μπορεί να είναι οι εκπαιδευτικοί του σχολείου. Είναι καλό να έχει μαζί τους τακτική επικοινωνία.

B) ANTIMETΩΠΙΣΗ

Η επιθετική συμπεριφορά μερικών παιδιών αποτελεί ένα παιδαγωγικό πρόβλημα, τόσο στην οικογένεια όσο και στο σχολείο. Στο χαρακτηρισμό ενός παιδιού ως επιθετικού παίζουν ρόλο οι αντιλήψεις και οι στάσεις του κοινωνικού του περιβάλλοντος.

Σημαντικό βέβαια πρόβλημα αποτελεί το ερώτημα αναφορικά με το ποιος καθορίζει τους κοινωνικούς κανόνες που αντιβαίνει το επιθετικό παιδί με τη συμπεριφορά του, και αν αυτοί είναι δικαιολογημένοι και θεμελιωμένοι ή όχι.

Κατά την θεραπεία της παιδικής επιθετικής συμπεριφοράς παρουσιάζεται ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα. Ποιος πρέπει να αλλάξει συμπεριφορά; Το παιδί ή το κοινωνικό του περιβάλλον;

Η παιδαγωγική επέμβαση πρέπει εντούτοις να στρέφεται και προς το παιδί και προς το κοινωνικό περιβάλλον, αφού το παιδί υποφέρει από το περιβάλλον του και το περιβάλλον του από αυτό. (Selg, 1987, σελ. 186).

Η παιδική επιθετική συμπεριφορά δε θεωρείται σήμερα ως διαταραχή της συμπεριφοράς, αλλά ως διαταραχή της αμοιβαίας επίδρασης. Σύμφωνα με τον Patterson (1982), υψηλό βαθμό επιθετικότητας δεν παρουσιάζουν μόνο τα προβληματικά παιδιά, αλλά και τα πρόσωπα με τα οποία βρίσκονται σε αμοιβαία επίδραση. Στόχος επομένως της αγωγής στην περίπτωση της επιθετικότητας δεν πρέπει να

είναι μόνο το «προβληματικό» παιδί, αλλά και οι προβληματικοί γονείς. Αυτοί πρέπει να διαπαιδαγωγηθούν ώστε να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους. Η αλλαγή της συμπεριφοράς αυτής θα έχει ως συνέπεια την αλλαγή της συμπεριφοράς του παιδιού. (Perrez 1980, σελ. 246).

B.8.1 Πώς μπορούμε να χειριστούμε τις εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς.

Όσο δύσκολο είναι να ανιχνευθούν τα αίτια της επιθετικότητας των παιδιών και το μέτρο κρισιμότητας τους, άλλο τόσο δύσκολο είναι να γίνουν κατάλληλοι χειρισμοί, για να αντιμετωπιστούν οι παιδικές εκρήξεις.

Πρώτα απ' όλα, πρέπει να τονιστεί η ανάγκη συνεργασίας και παράλληλης δράσης γονέων και δασκάλων στις περιπτώσεις των παιδιών που παρουσιάζουν έντονη και μακρόχρονη επιθετική συμπεριφορά. Η τακτική που θα ακολουθήσουν γονείς και εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι κοινή και ενιαία. Οι ίδιοι είναι ανάγκη να ενημερώνουν συχνά ο ένας τον άλλον για τις προόδους που κάνουν τα παιδιά στα θέματα της συμπεριφοράς. Οι δάσκαλοι, ως πιο εξειδικευμένοι στην αντιμετώπιση των σχολικών προβλημάτων, όταν ενημερωθούν από τους γονείς για το «πρόβλημα», θα δράσουν οι ίδιοι, αν δεν το έχουν κάνει ήδη με τις γνώσεις και τις δυνάμεις που έχουν.

Στην συνέχεια θα αναφερθούν μερικές πρακτικές τεχνικές για την αντιμετώπιση της «παιδικής επιθετικότητας», όταν εμφανιστεί :

Αποφυγή της σωματικής τιμωρίας. Οι γονείς και οι δάσκαλοι πρέπει να προσπαθούν με συζήτηση και πολλή κατανόηση να εξηγήσουν στα παιδιά, όταν ηρεμήσουν, ποιες συνέπειες έχει πρώτα απ' όλα για τα ίδια η επιθετικότητα τους, για παράδειγμα, να χάσουν την αγάπη των φίλων τους. Ύστερα, να τους εξηγήσουν τις συνέπειες που θα υποστούν οι γύρω τους, όταν δεχτούν τα χτυπήματα τους, τις βρισιές τους ή την καταστροφική τους διάθεση.

Επίσης, καλό θα ήταν να απομακρυνθούν τα παιδιά από το «ακροατήριο τους» ύστερα από ένα εκρηκτικό επεισόδιο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα παιδιά, για να τραβήξουν την προσοχή του γονέα ή του άλλου προσώπου, δίνουν «παραστάσεις» επιθετικής συμπεριφοράς : στριγκλίζουν, στριφογυρίζουν, σπάνε πράγματα, γρονθοκοπούν τους άλλους ή τους εαυτούς τους. Η απομάκρυνση τους σε άλλο χώρο (σε άλλη σχολική αίθουσα ή σε άλλο δωμάτιο του σπιτιού) γίνεται, για να απομακρυνθούν από την εστία της έντασης και να ηρεμήσουν. **Εκεί, χωρίς να τους επιβληθεί σωματική τιμωρία, συζητούν τους λόγους και τις συνέπειες της έκρηξής τους.** Κάτι τέτοιο είναι δύσκολο με τα νήπια ή τα μικρά παιδιά, αλλά φέρνει αρκετά καλά αποτελέσματα στα μεγαλύτερα παιδιά.

Μέσα σε - όσο το δυνατό - πιο θερμό κλίμα τα παιδιά πρέπει να ασχοληθούν με μια ωφέλιμη δραστηριότητα που τα ευχαριστεί (ζωγραφική, άθληση, άκουσμα μουσικής και κ.α.). Η σχέση μεταξύ επιθετικότητας και τιμωρίας είναι αρκετά περίπλοκη.

Οι τιμωρίες μπορούν να συμβάλλουν στην αποτροπή οποιασδήποτε συμπεριφοράς. Από την άλλη πλευρά όμως,

οι ίδιες οι τιμωρίες είναι πράξεις επιθετικές και άρα μπορούν να αποτελέσουν πρότυπο επιθετικής συμπεριφοράς. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί όχι να μην μειώσουν την επιθετικότητα, αλλά και να την ενισχύσουν. Τα παιδιά που μεγάλωσαν σε επιθετικό περιβάλλον όπου οι γονείς χρησιμοποιούν την τιμωρία ως μέθοδο διαπαιδαγώγησης είναι πιθανόν να εκδηλώσουν βίαιη συμπεριφορά μεγαλώνοντας (Vissing, Straus, Gells, Harrop, 1991).

Ακόμα, οι γονείς μπορούν - **σε μερικές περιπτώσεις - να αγνοήσουν την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών.** Γιατί, αν αρχίσουν να συμβουλεύουν με τα «πρέπει» και τα «μη» ή να τα τιμωρούν, μπορεί να συνεχίσουν να φέρονται ακόμα πιο επιθετικά. Αν χρειαστεί να τιμωρήσουν τα παιδιά, καλύτερα αυτή η τιμωρία να μην είναι σωματική (ξυλοδαρμός, στέρηση τροφής) ή λεκτική ταπείνωση («Είσαι τέρας, γαϊδούρι» κ.τ.ό.). Προτιμότερη είναι, για παράδειγμα, η **μικρή και άμεση στέρηση προνομίων** («Δε θα πάμε την βόλτα που συμφωνήσαμε»).

Ας αποφύγουν, επίσης, τις απειλές («Θα τα πω όλα στο μπαμπά σου να σε κανονίσει») ή τις αναβολές της τιμωρίας, που παρατείνουν το φόβο και την αγωνία τους. Παράλληλα, πρέπει να εξηγούν στα παιδιά πόσο πιο όμορφα είναι τα πράγματα, όταν είναι ήρεμα. Τους δηλώνουν, επίσης, ότι κατανοούν τα βάσανά τους και πως - αν θέλουν- μπορούν να το μοιραστούν μαζί τους.

Όλα αυτά είναι πράγματι δύσκολο να εφαρμοστούν στα πλαίσια μιας πολυάσχολης και έντονης ζωής, όπου όλοι, γονείς και παιδιά, προσπαθούν μερικές φορές απλά και

μόνο να επιβιώσουν. Όμως, μπορούν να κάνουν ένα βήμα κάθε φορά, για να βοηθήσουν τα παιδιά, όταν αντιμετωπίζουν μια ψυχική σύγκρουση που οδηγεί στη βίαιη συμπεριφορά τους. Τους το οφείλουν γιατί το αξίζουν.

Οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί ας είναι στοργικοί και διαλλακτικοί, όσο μπορούν, ώστε οι διαφορές να λύνονται ειρηνικά. Ας προσπαθούν να καλλιεργήσουν το έδαφος, έτσι που να μην προκαλούν στα παιδιά απογοητεύσεις ή συναισθήματα κατωτερότητας (κόμπλεξ), που μπορεί να ανάψουν το φυτίλι της επιθετικότητάς τους. Η ανώφελη πίεση προκειμένου να πετύχουν πράγματα που δεν μπορούν, οι υπερβολικές προσδοκίες για τις επιδώσεις τους στο σχολείο και οι απαγορεύσεις, μπορεί να τα οδηγήσουν - αν όχι σε επιθετικότητα- σε σκληρότητα ή εχθρότητα απέναντι στις πηγές του άγχους τους (το σχολείο, τους ανταγωνιστές συμμαθητές, τους ίδιους τους γονείς κ.α.).

Επίσης, πρέπει οι γονείς να είναι προσεκτικοί στο θέμα της ανατροφής και των προτύπων που θέλουν να περάσουν στα παιδιά τους. Συνήθως θέλουν τους γιούς ζωηρούς, επιθετικούς και πιο εκρηκτικούς, γιατί έτσι θεωρούνται πιο αρρενωποί και αποδεκτοί από την κοινωνία. Αντίστοιχα, επιθυμούν τα κορίτσια πιο ήσυχα και πιο εξαρτημένα από αυτούς. Ωστόσο, θα ήταν καλύτερο να μην ενθαρρύνουν την επιθετικότητα των ήδη ζωηρών αγοριών, γιατί, αντί για αρρενωπότητα, ίσως εισπράξουν κάποτε την έντονη σκληρότητα.

Πρέπει να τονιστεί στα παιδιά ότι η βία πληγώνει τους άλλους και ότι είναι ανάγκη να σέβονται την ελευθερία και την σωματική ακεραιότητα των άλλων. Να μπορούν -με τη

βοήθεια των γονέων και των εκπαιδευτικών - να ασκούν αυτοέλεγχο στο θυμό τους και να βρίσκουν συμβιβαστικές λύσεις, ώστε να μη μαλώνουν με τους συμμαθητές τους.

Ένας άλλος τρόπος ελέγχου της επιθετικότητας είναι η χρήση της λογικής. Αν και μερικές φορές είναι δύσκολο να κάνει κανείς μια ορθολογική συζήτηση με ένα τετράχρονο που μόλις άρπαξε το παιχνίδι από το φίλο του, τέτοιες συζητήσεις έχει διαπιστωθεί ότι μειώνουν την επιθετικότητα ακόμα και σε αυτή την νεαρά ηλικία.

Τέλος, ας προσπαθήσουν οι γονείς να χαλιναγωγήσουν τον δικό τους επιθετικό εαυτό, για να μην τους μιμηθούν τα παιδιά τους. Αφού, όπως λένε, τα παιδιά είναι «καθρέπτες» της προσωπικότητας των γονέων τους, θα ήταν άσχημο να αναγνωρίσουν, μια μέρα, το δικό τους κακό και βίαιο εαυτό μέσα σε αυτούς τους «καθρέπτες».

Η γονεϊκή και η εκπαιδευτική αγάπη και η κατανόηση απέναντι στα παιδιά, καθώς και η καλλιέργεια, μέσα στην οικογενειακή ζωή, του σεβασμού και της αγάπης για τους συνανθρώπους είναι ο καλύτερος τρόπος για τη μείωση της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών και της ήρεμης συμβίωσης όλων.

B.8.2. Βοηθώντας ένα παιδί με επιθετική συμπεριφορά να την αντιμετωπίσει και να την αλλάξει.

Όταν διαπιστωθεί ότι ένα παιδί εκδηλώνει επιθετική / βίαιη / κακοποιητική / υποτιμητική συμπεριφορά προς, τότε, θα πρέπει :

- ▼ Να ζητηθεί από το παιδί που φέρεται επιθετικά εάν μπορεί να περιγράψει το γεγονός και τα αίτια που το προκάλεσαν. Σε αυτή την αρχική φάση παρέμβασης, η προσέγγιση είναι υποστηρικτική και μη επικριτική, έτσι ώστε να ανοιχτεί το παιδί και να μιλήσει για το γεγονός.
- ▼ Να ακολουθήσει διάλογος με το παιδί για την από κοινού ανακάλυψη των πιθανών τρόπων αντιμετώπισης και αλλαγής αυτής της συμπεριφοράς.
- ▼ Να γίνει ξεκάθαρο στο παιδί ότι αυτή η συμπεριφορά επιβάλλεται να σταματήσει άμεσα, όχι μόνο γιατί είναι τραυματική και οδυνηρή για άλλα άτομα, αλλά και γιατί, εάν συνεχισθεί, το πιθανότερο είναι να έχει αμφίδρομα αρνητικές εξελίξεις, οδηγώντας σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις (αποβολή από το σχολείο, αστυνομική παρέμβαση).
- ▼ Να περιγραφεί στο παιδί, το πόσο «τρομακτικός» και «αποκρουστικός» γίνεται και ο ίδιος μέσω της συμπεριφοράς του, όχι μόνο σ' αυτούς φέρεται επιθετικά, αλλά και στους αμέτοχους θεατές του. Ο στόχος εδώ είναι ενεργοποιηθεί το συναίσθημα της ενσυναίσθησης στο παιδί.
- ▼ Όπου και όποτε κριθεί απαραίτητο, να ασκηθεί εποικοδομητική κριτική όσον αφορά το φαινόμενο και τις εκδηλώσεις του, χωρίς να απορρίπτεται το παιδί ως οντότητα και χωρίς να στιγματίζεται με «ταμπέλες» που δεν του αφήνουν περιθώρια να προσπαθήσει για αλλαγή.
- ▼ Να εντοπισθούν θετικά χαρακτηριστικά και αποδεκτές συμπεριφορές στο παιδί που θα χρησιμεύσουν ως «κίνητρα» για έπαινο και αλλαγή της συμπεριφοράς του.

▼ Να ενθαρρύνεται το παιδί προς την κατεύθυνση της καλυτέρευσης της συμπεριφοράς του, επισημαίνοντας τις δυνατότητες του για αλλαγή. Σε αυτό το στάδιο η απαράδεκτη συμπεριφορά δεν το χαρακτηρίζει ως άτομο. Εμφυσώντας στο παιδί αισιοδοξία, μέσα από την εποικοδομητική κριτική και την καθοδηγητική υποστήριξη, διευρύνεται η καλλιέργεια του συναισθήματος της υγιούς αυτοπεποίθησης για αλλαγή.

▼ Το παιδί πρέπει να βοηθηθεί, έτσι ώστε να στραφεί σε νέα ενδιαφέροντα και αν χρειάζεται σε καινούριες και πιο «υγιείς» φιλίες (π.χ. μακριά από συμμορίες ανηλίκων). Επίσης να ενθαρρυνθεί να αναπτύξει και να εξασκήσει κατάλληλες κοινωνικές δεξιότητες (πώς να πλησιάζει τους άλλους, τι κώδικες επικοινωνίας να χρησιμοποιεί ανάλογα με τις περιστάσεις, πώς να κάνει θετικά σχόλια και να είναι ευγενής, πώς να ελέγχει το θυμό του και την οργή του κ.λπ.).

▼ Ο ποιοτικός χρόνος ενασχόλησης με το παιδί που φέρεται επιθετικά θα διευκολύνει τη δημιουργία μιας σχέσης οικειότητας και εμπιστοσύνης, έτσι ώστε να εκφράσει τους προβληματισμούς του, τις ανασφάλειες ή τους φόβους του. Κάποιοι ανήλικοι συμπεριφέρονται επιθετικά, προκειμένου να τραβήξουν την προσοχή των ενηλίκων, που συνεχώς αδιαφορούν για την πρόοδο και τις καθημερινές ανησυχίες των ανηλίκων.

▼ Να ξεκαθαριστεί στο παιδί με τρόπο σαφή και αμετάκλητο ότι τέτοιες συμπεριφορές είναι ανεπίτρεπτες, τονίζοντας ότι θα υπάρξουν άμεσες συνέπειες, σε όλα τα πλαίσια ζωής του (σχολείο, σπίτι, κοινωνία). Στόχος σε

αυτή τη φάση δεν είναι η τιμωρία και η εξόντωσή του, αλλά η καταπολέμηση του φαινομένου, η στήριξη, η παρέμβαση και υποστηρικτική καθοδήγηση του παιδιού.

B.8.3. Αντιμετωπίζοντας το φαινόμενο της επιθετικότητας στο σχολικό πλαίσιο.

Το σχολείο είναι συνήθως απροετοίμαστο για να αντιμετωπίσει μόνο του, άμεσα και διεξοδικά, το κοινωνικό αυτό φαινόμενο. Χρειάζεται λοιπόν, διασύνδεση φορέων και συνεργασία με γονείς και κοινότητα, μετά την αποκάλυψη του φαινομένου.

Μια τέτοια παρέμβαση προϋποθέτει :

- ▼ Συζήτηση με το παιδί που φέρεται επιθετικά και με το παιδί που είναι θύμα επιθετικότητας, με στόχο την κατανόηση της στάσης για το φαινόμενο – γενικά – και το περιστατικό ειδικότερα.
- ▼ Ανάγκη συλλογής μαρτυριών και καταγραφής όσων περισσότερων στοιχείων υπάρχουν για το φαινόμενο, πριν την κινητοποίηση των «μηχανισμών» παρέμβασης.
- ▼ Πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ότι, μερικές φορές, οι πρώτες πληροφορίες, φήμες ή διαδόσεις για το περιστατικό μπορεί να μην ανταποκρίνονται πλήρως στην αλήθεια.
- ▼ Μια ήρεμη αντιμετώπιση και συγκροτημένη προσέγγιση της κατάστασης, σίγουρα θα αποφέρει καλύτερη συνεργασία, απ' ό,τι μια επιθετική αντιπαράθεση των εμπλεκόμενων μερών.

▼ Δεν επιτρέπεται ο εφησυχασμός με απλές «υποσχέσεις» σχετικά με την αντιμετώπιση της κατάστασης. Αντίθετα, χρειάζεται επίγνωση των κινήσεων που ακολουθηθούν, καθώς και του σχετικού χρονοδιαγράμματος παρέμβασης και αντιμετώπισης.

▼ Όταν το σχολικό πλαίσιο παρουσιάζει ελλιπή οργάνωση και εποπτεία ή διαθέτει προσωπικό με εξίσου επιθετική συμπεριφορά, τότε η αντιπαράθεση των εμπλεκόμενων είναι, σχεδόν, αναπόφευκτη. Σε τέτοιες περιπτώσεις απαιτείται διασύνδεση με γονείς, διδασκάλους και με αρμόδιους φορείς που θα συνδράμουν, έτσι ώστε να ακολουθηθούν οι ισχύουσες νόμιμες διαδικασίες.

▼ Υπάρχει και η πιθανότητα σε ορισμένα σχολικά πλαίσια – λόγω κακοδιαχείρισης του περιστατικού – να παρουσιασθεί το παιδί που φέρεται επιθετικά, ως άτομο με ιδιαίτερα ατομικά προβλήματα και εξειδικευμένες ανάγκες. Δεν πρέπει να γίνει αποδεκτή μια τέτοια αντιμετώπιση, που θα οδηγήσει στο στιγματισμό του παιδιού. Εάν το φαινόμενο αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά, τέτοιου είδους αιτιολογία και μεταβίβαση ψευδο - ευθυνών στο παιδί αποδεικνύεται ανυπόστατη.

▼ Βασικές προτεραιότητες στο πεδίο της προστασίας και φροντίδας κάθε παιδιού και εφήβου αποτελούν η ψυχοσωματική ασφάλεια και ανάπτυξή του. Γι' αυτό τον λόγο, δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται τα παιδιά ως «πιόνια» χειρισμών για την αλλαγή μιας ελλιπούς ή ανύπαρκτης –αναφορικά με το φαινόμενο- πολιτικής ενός σχολείου. Όταν όλα τα όρια και οι διαδικασίες έχουν εξαντληθεί, είναι ίσως προτιμότερη μια πιο δραστική

απόφαση, όπως η «αποχώρηση» και τοποθέτηση του παιδιού σε ένα διαφορετικό – και αρτιότερο- σχολικό περιβάλλον.

B.8.4. Βοηθώντας τα παιδιά πολύ νεαρής ηλικίας.

Παιδιά πολύ μικρής ηλικίας μπορεί να φέρονται επιθετικά ή να πέσουν θύματα επιθετικής συμπεριφοράς.

Γι' αυτές τις περιπτώσεις, επισημαίνονται τα παρακάτω:

▼ Όσο πιο νεαρό σε ηλικία είναι το παιδί, τόσο μεγαλύτερη είναι η δυνατότητα αλλαγής της συμπεριφοράς του προς το καλύτερο.

▼ Στους παιδικούς σταθμούς και στα νηπιαγωγεία πρέπει να δίνεται έμφαση στην εκμάθηση των κατάλληλων κοινωνικών δεξιοτήτων. Π.χ. τα παιδιά πρέπει να μάθουν να μοιράζονται πράγματα μεταξύ τους, αλλά και να είναι ευγενικά και καλότροπα στις συναναστροφές τους.

▼ Εάν το μικρό παιδί δηλώνει ή συμπεριφέρεται με τρόπο που εμπεριέχει «απαξίωση» για τον εαυτό του, αδυναμία να δημιουργήσει φιλίες και εντύπωση ότι κανένας δεν το συμπαθεί, είναι πολύ πιθανό να είναι θύμα επιθετικότητας.

▼ Πηγή προβληματισμού για τον ενήλικα είναι, επίσης, το παιδί που παρουσιάζεται μόνιμα υπερευαίσθητο και έντονα ευερέθιστο, με χαμηλότατα όρια ανοχής. Το παιδί αυτό μπορεί να αποτελέσει ιδανικό στόχο για τους

συνομήλικους θύτες, και γιατί όχι, να εξελιχθεί σε πιθανό θύτη και το ίδιο.

▼ Το μικρό παιδί πρέπει να μάθει να αντιμετωπίζει τη ζωή και τα γεγονότα της με χιούμορ και να μπορεί να «πειράζει» και να αποδέχεται «πειράγματα» από τους συνομηλικούς του, χωρίς να δραματοποιεί τις αντιδράσεις. Έτσι, προλαμβάνονται εκδηλώσεις bullying και το παιδί μαθαίνει να αυτοπροστατεύεται.

▼ Εάν το παιδί είναι ευερέθιστο ή / και αγχωμένο πριν πάει ή μόλις επιστρέψει από το σχολείο, όχι όμως κατά την διάρκειά του Σαββατοκύριακου ή των διακοπών, τότε, είτε προτιμά να παραμείνει στο σπίτι, είτε έχει πέσει θύμα επιθετικής/ υποτιμητικής συμπεριφοράς στο παιδαγωγικό πλαίσιο.

▼ Εάν το παιδί είναι εξαγριωμένο και επιθετικό διαρκώς, τότε πρέπει να αξιολογηθούν όλες οι πιθανές παράμετροι, όπως : η αυστηρότερη παιδαγωγική οριοθέτηση, τα δυναμικά μέτρα στο σχολείο και στην οικογένεια, η διάγνωση πιθανών ιατρικών προβλημάτων, ή ακόμα και η ανάγκη ψυχοθεραπευτικής υποστήριξης.

▼ Εάν το παιδί φέρεται επιθετικά μόνο στα πλαίσια του σχολείου, τότε πρέπει να εκτιμηθεί η καταλληλότητα του παιδαγωγικού πλαισίου και η επάρκεια της φροντίδας και εποπτείας που παρέχεται στο σύνολο των παιδιών. Η αξιολόγηση πρέπει να αφορά σε αντικειμενικές παραμέτρους όπως η αναλογία παιδαγωγού – παιδιών, αλλά και το πολυεπίπεδο περιεχόμενο της δημιουργικής απασχόλησής τους. Επίσης, χρειάζεται να διευκρινισθεί εάν η επιθετική συμπεριφορά του μικρού παιδιού αποτελεί

απάντηση – αντίδραση σε ανάλογες συμπεριφορές άλλων παιδιών.

▼ Οι γονείς πρέπει να προσκαλούν τα άλλα παιδιά στο σπίτι, ενώ οι παιδαγωγοί οφείλουν να δημιουργούν ευκαιρίες ομαδικής παρατήρησης των δυναμικών και αλληλεπιδράσεων των μαθητών, έτσι ώστε να διαπιστωθεί η ποιότητα της διάδρασης των παιδιών μεταξύ τους.

▼ Το παιδί χρειάζεται βοήθεια για να μάθει να συμπεριφέρεται καλύτερα, ενώ η αυτοεκτίμηση του παιδιού που είναι θύμα επιθετικής συμπεριφοράς πρέπει να διοχετευθεί στην απόκτηση (νέων) φίλων, ώστε να απαλειφθούν οι μεταξύ τους οδυνηρές σχέσεις.

▼ Εάν παρατηρείται η ύπαρξη «ομάδας» επιθετικών παιδιών που ταλαιπωρεί ένα παιδί – θύμα, οι ενήλικοι οφείλουν να παρέμβουν άμεσα και να τη διασπάσουν.

▼ Το νεαρό της ηλικίας των παιδιών δεν πρέπει να παρασύρει τους ενήλικες, θεωρώντας τα ανίκανα για μια τέτοια συμπεριφορά.

B.8.5. Παρεμβαίνοντας, όταν εμφανίζεται το φαινόμενο της επιθετικότητας στα πλαίσια της οικογένειας.

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου, όταν αυτό εκδηλώνεται (και) στα πλαίσια της οικογένειας, προτείνονται τα παρακάτω:

▼ Εκ των προτέρων, οριοθέτηση και συγκεκριμενοποίηση των συνεπειών τέτοιων συμπεριφορών

για όλα τα παιδιά, ανάλογα με την ηλικία και το στάδιο ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης. Εάν και όταν το παιδί συμπεριφέρεται επιθετικά, τότε θα υποστεί τις – ήδη γνωστές σε αυτό – συνέπειες.

▼ Έπαινος της καλής και αποδεκτής συμπεριφοράς των παιδιών. Οι ενήλικες σπανιότερα είναι συνεπείς στον έπαινο, από ότι στην απόδοση ποινών στα παιδιά!!!

▼ Όλα τα μέλη της οικογένειας επηρεάζονται με διαφορετικό τρόπο από την επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των ανήλικων μελών. Για το λόγο αυτό η οικογένεια χρειάζεται χρόνο και τρόπους να «επουλώσει» τα τραύματα της, αφού πλέον το φαινόμενο θα έχει αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά. Ενδείκνυται λοιπόν ο προγραμματισμός διασκεδαστικών δραστηριοτήτων για την ψυχαγωγία όλης της οικογένειας, καθώς και εφαρμογή τρόπων χαλάρωσης. Με αυτούς τους τρόπους, μετατοπίζεται το επίκεντρο της προσοχής της οικογένειας από το φαινόμενο, σε «υγιείς» συνδιαλλαγές.

▼ Η οικογένεια πρέπει να μάθει να γελάει, ακόμα και με κάποια εντελώς παράλογα πράγματα. Όλα τα μέλη μπορούν να παίζουν και να ξεφαντώσουν μαζί, ώστε να αποφορτίζεται η «βαριά» ατμόσφαιρα...

▼ Οι ενήλικοι οφείλουν να διδάξουν στα παιδιά το πώς να φέρνουν το επιθυμητό γι' αυτά αποτέλεσμα με κατάλληλη χρήση του λόγου τους, και όχι με μπουνιές,

λεκτικές αντιπαραθέσεις και υποτίμηση των άλλων. Ενδείκνυται να δίνονται κατάλληλα παραδείγματα, ανάλογα με τις πιθανές περιστάσεις.

▼ Οι ανήλικοι πρέπει να βοηθηθούν να εκφράσουν το θυμό τους με τρόπους που δεν θα κάνουν άλλα άτομα να υποφέρουν. Χρειάζεται να κατανοήσουν ότι είναι φυσικό κάποιες φορές να θυμώνουν με ενήλικες αλλά και με παιδιά. Εκείνο που κάνει τη διαφορά μεταξύ επιτρεπτού και ανεπιτρεπτού, είναι ο τρόπος με τον οποίο επιλέγουν να εξωτερικεύσουν το θυμό τους, έτσι ώστε να μη φθάνουν σε ακρότητες. Τα παιδιά πρέπει να μάθουν να εκφράζουν το αίτιο του θυμού τους, καθώς και το τι πιστεύουν ότι πρέπει να συμβεί. Γνωρίζοντας συγκεκριμένες «τεχνικές» αντιμετώπισης του θυμού τους («γράφω ένα γράμμα», «εκφράζομαι με ζωγραφιές», «παίζω ένα μουσικό όργανο», «γυμναστική και ενέργεια», «ρίχνω βελάκια σε ένα στόχο», «συζητώ με κάποιον που εμπιστεύομαι», «εκτόνωση σε ένα μαξιλάρι», κ.λπ), αυτό το συναίσθημα δεν τα «ταλαιπωρεί» ψυχικά, αλλά ούτε και θα εκδηλώνεται ως επιθετικότητα.

▼ Όταν - σε πρώτη φάση - εκδηλώνονται κάποιες παρεξηγήσεις και εντάσεις, οι ενήλικοι πρέπει - με διακριτική εποπτεία - να επιτρέψουν στα παιδιά να «ξεκαθαρίσουν» τα πράγματα μόνα τους, συζητώντας. Η εμπλοκή των ενηλίκων απαιτείται μόνο όταν διαφανεί ότι, είτε το επιθετικό παιδί δεν ελέγχει τη συμπεριφορά του, είτε το θύμα δεν διεκδικεί αυτά που καλεί η περίσταση, για να προστατευτεί.

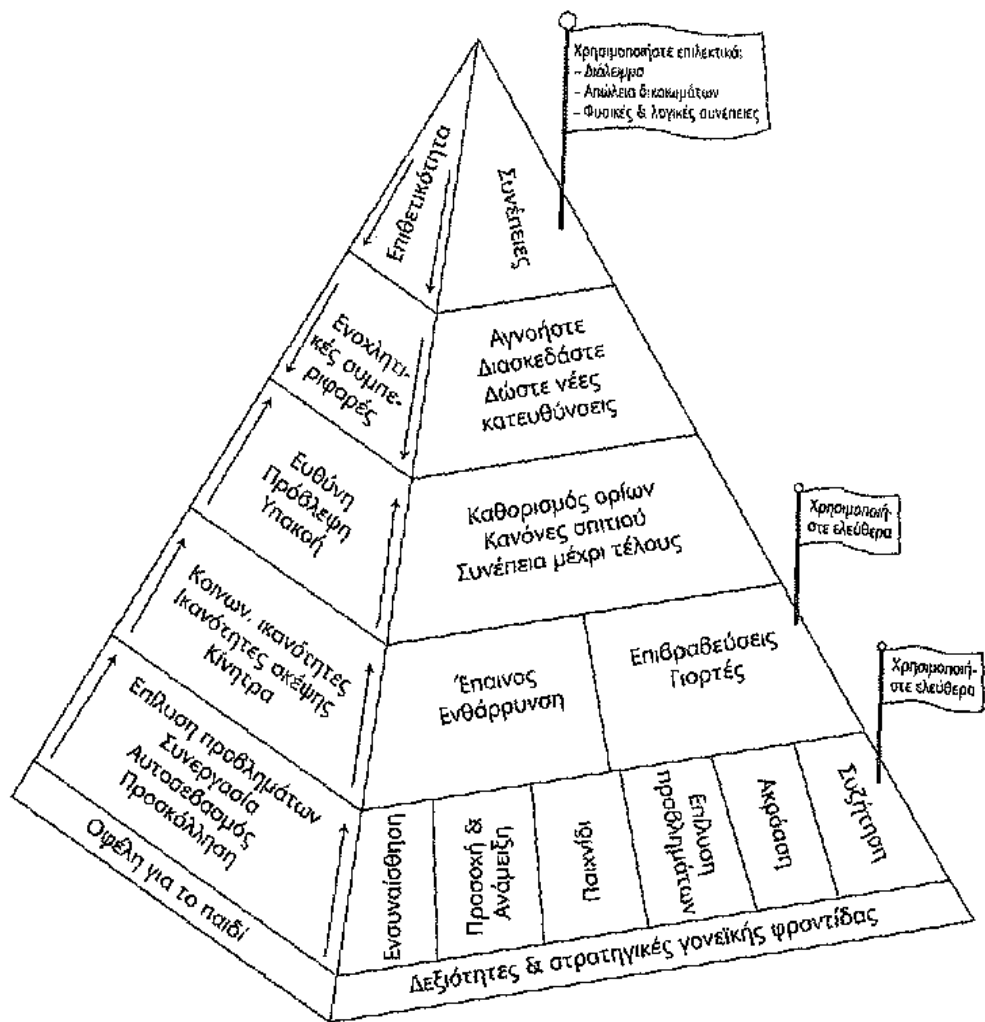
▼ Η βοήθεια προς το παιδί – θύμα βοηθάει όλη την οικογένεια. Προσανατολίζοντας το θυμό και την ενέργειά του σε αθλήματα, στη μουσική, στη δραματοποιημένη έκφραση, στην τέχνη, σε καινούργια χόμπι, στη συμμετοχή σε συλλόγους, αλλά και σε όποια άλλη ασχολία κάνει το παιδί –θύμα να αισθάνεται καλύτερα, αποφορτίζεται – συνακόλουθα – και η ένταση της οικογένειας.

▼ Χρειάζεται όλα τα μέλη της οικογένειας, ενήλικα και ανήλικα, να βρίσκουν λίγο χρόνο και για τον εαυτό τους. Το διαρκές άγχος και η συνεχείς ένταση επιτείνουν τα αρνητικά συναισθήματα όλων στην οικογένεια και ιδιαίτερα του παιδιού – θύματος.

▼ Οι ενήλικοι (γονείς) οφείλουν να επιλέξουν μια ήρεμη χρονική στιγμή για να διεξαγάγουν μια ισότιμη συζήτηση, με στόχο την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση και επίλυση του προβλήματος. Μια τέτοια διαδικασία προϋποθέτει: παρουσίαση των γεγονότων, ανάλυση της κατάστασης και αναζήτηση της κατανόησης, συμπαράσταση και συνεργασία όλων των μελών της οικογένειας, ανεξάρτητα από την ηλικία τους. Όλα τα μέλη πρέπει να επιδείξουν ειλικρίνεια, χωρίς ν' ασκείται κριτική ή να δημιουργούνται εντάσεις. Τόσο ο θύτης, όσο και το θύμα (αν αφορά ενδο-οικογενειακό φαινόμενο), χρειάζεται να εμπλακούν στη αναζήτηση λύσεων. Μακροπρόθεσμα, μια τέτοια στάση και αντιμετώπιση θα αποφορτίσει το

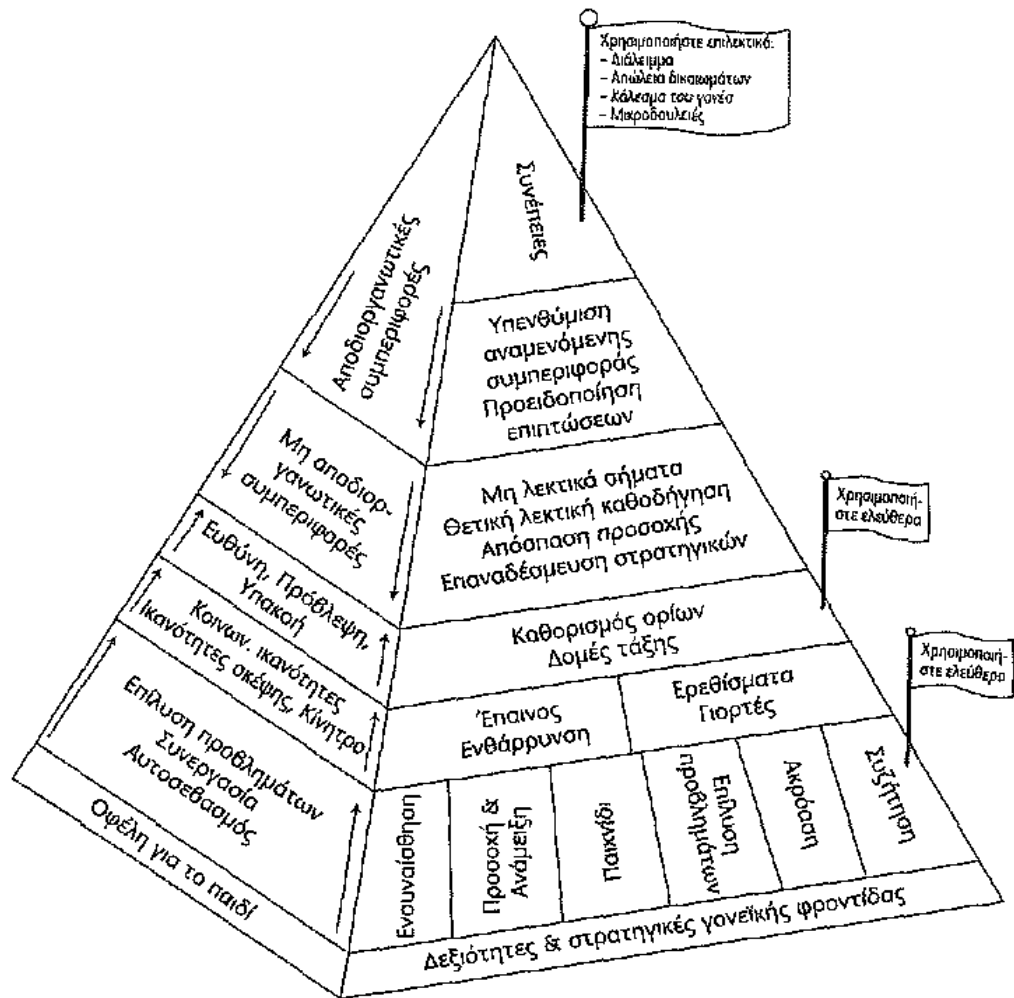
«βαρύ» οικογενειακό κλίμα, προωθώντας την ομαδική προσπάθεια βελτίωσης.

Σαν ένα τρόπο απεικόνισης των αλληλένδετων στοιχείων της γονεϊκής φροντίδας και της διδασκαλίας η Webster – Stratton επινόησε την γονεϊκή φροντίδα η οποία απεικονίζει πως αλληλεπιδρούν τα διάφορα στοιχεία αυτής.

Στην συνέχεια απεικονίζεται η διδακτική πυραμίδα η οποία δείχνει, πώς ο αποτελεσματικός χειρισμός του

παιδιού αποπνέει αρχές αποτελεσματικής γονεϊκής φροντίδας. Σε κάθε περίπτωση η προσέγγιση βασίζεται στο σεβασμό προς το παιδί, αλλά χρησιμοποιεί επίσης αρχές που προέρχονται, είτε το γνωρίζουν οι άνθρωποι είτε όχι, από τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης.

B.8.6. Βοηθώντας τα παιδιά και τους εφήβους να δημιουργήσουν «υγιείς» σχέσεις.

Η πρόληψη και η ουσιαστική αντιμετώπιση του φαινομένου της επιθετικότητας προϋποθέτει τα παιδιά και οι έφηβοι να διδάσκονται ευκολόχρηστες «τεχνικές» δημιουργίας βιώσιμων και «υγιών» σχέσεων, που να εμπεριέχουν κάποια από τα παρακάτω στοιχεία:

- ▼ Χαμόγελο: οι καλότροποι άνθρωποι είναι συνήθως πιο ελκυστικοί στους άλλους.
- ▼ Πρωτοβουλία στη γνωριμία με άλλα παιδιά: η θετική στάση και η φιλική προσέγγιση διευκολύνουν και τα άλλα παιδιά να ανταποκριθούν ανάλογα.
- ▼ Κάθε παιδί πρέπει να μάθει να είναι καλός «ακροατής» των όσων έχουν να πουν και να μοιραστούν οι άλλοι μαζί του.
- ▼ Πρέπει να θεωρείται γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν τον ίδιο χαρακτήρα, τις ίδιες ιδέες, ή τα ίδια χαρακτηριστικά. Είναι εξάλλου προτιμότερο οι φίλοι να διαφέρουν στις ιδέες και αντιλήψεις, έτσι ώστε η συνδιαλλαγή και συναναστροφή να «εμπλουτίζεται» με τις εμπειρίες κάθε πλευράς, χωρίς η σχέση να γίνεται «βαρετή».

▼ Οι άνθρωποι προσεγγίζονται και γνωρίζονται καλύτερα, όταν είναι σε θέση να κάνουν τις κατάλληλες ερωτήσεις. Αυτός είναι ένας καλός τρόπος για να προωθηθεί η περαιτέρω επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων και η εξοικείωση σχετικά με τα ενδιαφέροντα, τις προτιμήσεις και τις σκέψεις καθενός.

▼ Οι άνθρωποι δεν συμπαθούν όσους γκρινιάζουν συνεχώς! Εάν οι γνωριμίες χρησιμεύουν μόνο ως μέσο έκφρασης προβλημάτων, αυτό αναπόφευκτα θα επιφέρει κόπωση και φθορά στις σχέσεις.

▼ Πρέπει κάποιος να έχει την ικανότητα να διακρίνει μεταξύ ειλικρινών και μη ατόμων. Μια γνωριμία ή φίλια που διατηρείται σε βάρος του ενός δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές απαιτήσεις μιας τέτοιας σχέσης.

▼ Η προσπάθεια εντυπωσιασμού και η επιβολή της γνώμης αποτελούν ανασταλτικά παράγοντα κάθε γνωριμίας ή φιλίας. Το να προσπαθεί πάντα ο ένας να έχει τον έλεγχο, ή να κομπάζει για το πόσο ικανός και ξεχωριστός είναι, επιδρά αρνητικά σε μια σχέση.

▼ Στην παιδική ηλικία η δημιουργική φαντασία συμβαδίζει με την λογική! Η δημιουργικότητα μπορεί να καταστήσει μια σχέση ιδιαίτερα διασκεδαστική ή και ενδιαφέρουσα. Οι άνθρωποι με «φρέσκες» ιδέες είναι πάντοτε ευχάριστοι και ευπρόσδεκτοι σε μια παρέα.

▼ Τελικά, κάποιιοι άνθρωποι δεν επιθυμούν τη σχέση με κάποιους άλλους, και αυτό πρέπει να γίνεται σεβαστό. Σε τέτοιες περιπτώσεις, καλό είναι να αναζητούνται γνωριμίες αλλού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στόχος της κοινωνικής εργασίας είναι η πρόληψη και η θεραπεία κοινωνικών προβλημάτων και συγχρόνως η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της κοινωνικής λειτουργικότητας, ατόμων και ομάδων με την πραγμάτωση κοινωνικών αλλαγών μέσα στην κοινότητα.

Ειδικότερα και σε ότι αφορά στην επιθετικότητα, στόχος του κοινωνικού λειτουργού είναι να συμβάλλει στην άμβλυση των συμπτωμάτων που εκδηλώνουν τα παιδιά με επιθετική συμπεριφορά και στην συνέχεια να συμβάλει στην αποτροπή αυτής της συμπεριφοράς. Με τα παιδιά που παρουσιάζουν προδιάθεση επιθετικότητας, στόχος είναι η πρόληψη.

Τα κύρια στοιχεία της Κοινωνικής Εργασίας με τα παιδιά που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά-επιθετικότητα είναι: 1) η κλινική αναγνώριση της συμπεριφοράς. 2) ο καθορισμός των ορίων μέσα στα οποία είναι εφικτή η θεραπεία. 3) η ανάπτυξη επικοινωνίας – σχέσης με το παιδί. Καθώς το άτομο μαθαίνει από τη δική του εμπειρία να έχει εμπιστοσύνη σε μια τέτοια σχέση, μπορεί να καταλήξει σε ταύτιση με τον κοινωνικό λειτουργό που οδηγεί στην ενδυνάμωση της ευθύνης του απέναντι στον εαυτό του. Στις «προστατευτικές» περιπτώσεις, ο κοινωνικός λειτουργός ξεκινά από τη σημασία της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Είναι σημαντικό να κατανοηθεί η άμυνα και η σχέση να

χρησιμοποιηθεί δυναμικά ως νέα εμπειρία μέσα στην οποία μπορούν να εκφραστούν και οι φόβοι να μετριαστούν ενώ βαθμιαία να αμβλυνθεί η επιθετικότητα του ατόμου. Ξεκινώντας από τη βασική αυτή αρχή ο κοινωνικός λειτουργός θα βοηθήσει το άτομο – παιδί να αντιληφθεί την πραγματικότητα της κατάστασης που αντιμετωπίζει και να μπορέσει να «δει» τη συμπεριφορά του ως έναν παράγοντα που εν δυνάμει βοηθά ή επιβραδύνει την αποκατάσταση του. Παράλληλα ο κοινωνικός λειτουργός βοηθά το άτομο να κατευθύνει τις προσπάθειες του σε κοινωνικά αποδεκτές διόδους.

Η αντικοινωνική – επιθετική συμπεριφορά ανηλίκων ανήκει στη γενική διαγνωστική κατηγορία των διαταραχών της προσωπικότητας και εκφράζει τις συγκρούσεις με τον κοινωνικό περίγυρο. Ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να κατανοήσει τη δυναμική της συμπεριφοράς και να γνωρίζει πώς να φέρει το επιθετικό παιδί σε κατάσταση θεραπευτικής σχέσης. Όπως σε κάθε επαγγελματική σχέση ο κοινωνικός παραδέχεται, προσπαθεί να κατανοήσει αλλά δεν «παγιδεύεται» από τις αντικοινωνικές πράξεις του παιδιού. Τα περισσότερα παιδιά είναι εγωπαθή, δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν απογοητεύσεις και πιστεύουν στην μαγική παντοδυναμία τους. Παράλληλα όμως η νεαρή ηλικία, η ρευστότητα των ταυτίσεων, οι ικανότητες για ανάπτυξη και αφομοίωση νέων καταστάσεων με νέες μορφές θεραπείας αντί για τιμωρία και απόρριψη, προσφέρουν έδαφος για συναισθηματική και κοινωνική αναδιάρθρωση.

Παράλληλα βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν νέους τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς αλλά και τις δεξιότητες επικοινωνίας και θετικής συναλλαγής.

Πέρα από την επαφή του με το παιδί ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να συνεργάζεται με την οικογένεια, προκειμένου να εξαλείψουν από κοινού την επιθετικότητα του παιδιού, αλλά και με το σχολείο εντοπίζοντας και απομακρύνοντας τις πηγές προέλευσης των ερεθισμάτων που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επιθετικότητας.

Ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να βοηθήσει γονείς και δασκάλους να μάθουν δεξιότητες για την κοινωνική προσαρμογή του παιδιού στους χώρους στους όπου παρουσιάζει την επιθετική συμπεριφορά (οικογένεια – σχολείο).

Εντοπίζοντας το πρόβλημα, ο κοινωνικός λειτουργός ενθαρρύνει τους εξυπηρετούμενους να επιλέξουν καλύτερους και αποδοτικότερους τρόπους αντιμετώπισης τους. Συστήνει κατάλληλες υπηρεσίες, προγράμματα ή εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης.

Η οικογένεια και το σχολείο, όπως έχουμε αναφέρει, ασκούν επιδράσεις στο παιδί, στην εμφάνιση της επιθετικότητας έτσι λοιπόν, ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να συγκεντρώσει όλες τις πληροφορίες, να τις αξιολογήσει, να συσχετίσει αντιδράσεις και βάση των συμπερασμάτων του να πάρει τις ανάλογες αποφάσεις ώστε να παρέμβει δραστικά για την εξάλειψη της επιθετικότητας.

Επίσης η σχολική κοινωνική εργασία μπορεί να συμβάλει στην πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου. Οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι “συμπληρωματικοί”

παιδαγωγοί, ενώ οι γονείς, οι δάσκαλοι, οι εκπαιδευτές, «πρωτεύοντες παιδαγωγοί».

Η σχολική κοινωνική εργασία μπορεί να φέρει εις πέρας την παιδαγωγική της αποστολή μόνο όταν συνεργάζεται με το σχολείο όχι αντισταθμιστικά, αλλά συμπληρωματικά.

Το έργο του κοινωνικού λειτουργού στον τομέα της εκπαίδευσης συνίσταται στη διερεύνηση των συνθηκών που μπορούν να δημιουργήσουν τα παραπάνω προβλήματα στην εκτίμηση των αναγκών των ανωτέρω ατόμων και στην παροχή σ' αυτά και στο περιβάλλον τους, σε συνεργασία με το εκπαιδευτικό προσωπικό και του συμβούλου επαγγελματικού προσανατολισμού, ειδικών υπηρεσιών ενημερωτικού, συμβουλευτικού και επιβοηθητικού χαρακτήρος, για να μπορέσουν τα παιδιά να ενταχθούν με επιτυχία στον εκπαιδευτικό χώρο, να αναπτύξουν εποικοδομητικές σχέσεις με το περιβάλλον τους και να επωφεληθούν των υπηρεσιών που τους παρέχονται.

Από την σκοπιά των δασκάλων και των κοινωνικών λειτουργών η σχολική κοινωνική εργασία θα πρέπει να επικεντρώνεται στα παρακάτω καθήκοντα:

- Να υποβοηθά ατομικά τους μαθητές.
- Να προσφέρει κοινωνικοπαιδαγωγική βοήθεια σε μαθητές με προβλήματα συμπεριφοράς.
- Να αντιλαμβάνεται και να μεταδίδει ερεθίσματα για τη συναπόφαση των μαθητών.
- Να βοηθά για τη δημιουργία ομάδα γονέων, να τις ενθαρρύνει και να τις συνοδεύει.
- Να μάθει να αντιλαμβάνεται, να αναλύει, να αξιολογεί και να επεξεργάζεται συγκρούσεις.

- Να παρέχει πρακτικές κοινωνικές υπηρεσίες.
- Να προσφέρει συμβουλευτικές υπηρεσίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, σκοπός της εργασίας αυτής είναι να μελετηθεί η επιθετικότητα που εμφανίζουν τα παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας, να ανιχνευθούν τα αίτια καθώς και ο ρόλος που διαδραματίζουν οι πρωτογενείς ομάδες (οικογένεια, σχολείο), στην εκδήλωση του φαινομένου της επιθετικότητας.

Από την βιβλιογραφική ανασκόπηση προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα :

▼ Στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του παιδιού η οικογένεια παίζει το σημαντικότερο ρόλο, αφού εκείνη είναι που συμβάλει δυναμικά στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και φέρει ευθύνες για την συμπεριφορά που θα υιοθετήσει και η λανθασμένη διαδικασία κοινωνικοποίησης μέσα στην οικογένεια μπορεί να οδηγήσει οδηγεί σε εκδήλωση επιθετικών τρόπων συμπεριφοράς.

▼ Οι συγκρούσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας και η τιμωρία που οι γονείς επιβάλλουν στο παιδί με σκοπό την συμμόρφωσή του, συμβάλλουν στο να εμφανίσει το παιδί επιθετική συμπεριφορά και στο χώρο του σπιτιού αλλά και έξω από αυτό. Έτσι λοιπόν τα παιδιά έχοντας πρότυπο τους γονείς τους, μιμούνται και υιοθετούν παρόμοιες συμπεριφορές.

▼ Η υπερπροστασία και η υπερβολική αγάπη που εκδηλώνουν οι γονείς στα παιδιά τους, τα καθιστούν ικανά να θέλουν να ικανοποιήσουν μόνο τις δικές τους ανάγκες χωρίς να μπορούν να αναγνωρίσουν και να ανταποκριθούν στις ανάγκες και επιθυμίες του κοινωνικού τους περίγυρου. Έτσι λοιπόν οποιαδήποτε άρνηση των γονέων να ικανοποιήσουν κάποια από τις επιθυμίες των παιδιών μπορεί να προκαλέσει εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς.

▼ Όπως η οικογένεια έτσι και το σχολείο θεωρείται μία πρωτογενής ομάδα κοινωνικοποίησης που αντιπροσωπεύει μία από τις σημαντικότερες αλλαγές στον τρόπο ζωής του παιδιού. Η συμπεριφορά του δασκάλου έχει άμεση επιρροή στον μαθητή. Όταν λοιπόν αντιμετωπίζει τους μαθητές επιθετικά συμβάλλει στην συνέχιση αλλά και στην αύξηση της επιθετικότητας και στο χώρο του σχολείου.

▼ Στο χώρο του σχολείου τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο εμφανίζεται το φαινόμενο του «bullying» ως μορφή επιθετικότητας μεταξύ των συνομήλικων.

▼ Η τηλεόραση έχει πλέον ενσωματωθεί στο οικογενειακό περιβάλλον και αποτελεί ένα κομμάτι της καθημερινής ζωής του παιδιού. Από τη στιγμή που η τηλεόραση αποτελεί «μέλος» της οικογένειας, υφίσταται και ενεργεί μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Καθώς , η τηλεόραση σήμερα είναι ένας πομπός βίαιων και επιθετικών σκηνών, η ανεξέλεγκτη παρακολούθηση εκπομπών με βίαιες σκηνές συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση της

επιθετικότητας των παιδιών, τα οποία συνηθίζουν να μιμούνται τα τηλεοπτικά πρότυπά τους.

▼ Η επιθετικότητα αν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα όταν εκδηλώνεται είναι δυνατό να οδηγήσει το παιδί στην υιοθέτηση και άλλων προβληματικών συμπεριφορών, π.χ. στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στην συγκεκριμένη ενότητα παρατίθενται μια σειρά από προτάσεις που στόχο έχουν να συμβάλλουν στην άμβλυνση της εκδήλωσης επιθετικών συμπεριφορών από τα παιδιά.. Αν και τα θέματα συμπεριφοράς έχουν σειρά συναρτήσεων και δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με ένα είδος «συνταγών», οπωσδήποτε μπορούν να μειωθούν σημαντικά λαμβάνοντας υπόψη τα παρακάτω :

Ø Οι γονείς πρέπει να αφιερώνουν χρόνο στο παιδί, να μοιράζονται μαζί του δραστηριότητες και να το επιβραβεύουν όταν φέρεται καλά και να μην επικεντρώνουν την προσοχή τους μόνο όταν αυτό φέρεται επιθετικά.

Ø Οι γονείς πρέπει να αποφεύγουν ακραίες τακτικές. Οι αυστηρές ποινές και κυρίως η σωματική τιμωρία έχουν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα καθώς η επιθετικότητα γεννά επιθετικότητα και ο γονέας – τιμωρός αποτελεί πρότυπο για μίμηση.

Ø Οι γονείς πρέπει να προγραμματίζουν τις ώρες που το παιδί τους παρακολουθεί τηλεόραση και συγχρόνως να είναι ενήμεροι για τα προγράμματα που παρακολουθεί.

Ø Γονείς και δάσκαλοι πρέπει να επικοινωνούν με το παιδί μέσω του διαλόγου. Να έχουν υπομονή, να μην είναι υπερβολικοί και αυστηροί στις αντιδράσεις τους.

Ø Οι γονείς θα πρέπει να αναζητήσουν την βοήθεια ειδικού ώστε να ενημερωθούν για τους κατάλληλους χειρισμούς για να αντιμετωπίσουν την ιδιαίτερη συμπεριφορά που παρουσιάζει το παιδί τους.

Ø Οι γονείς και εκπαιδευτικοί θα πρέπει να ενημερώνονται με σεμινάρια και ημερίδες από ειδικούς για θέματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών, επικοινωνίας, αναγνώρισης και κατανόησης των αναγκών τους, εκμάθησης χειρισμών επίλυσης συγκρούσεων κ.α.

Ø Γονείς και δάσκαλοι θα πρέπει να αναπτύσσουν συνεργατικές σχέσεις με κοινή κατεύθυνση προς τον τρόπο αντιμετώπισης της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Πολύ σημαντική θα ήταν η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στο εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να μπορούν να αντιμετωπίσουν τα κρούσματα επιθετικής συμπεριφοράς όταν αυτά παρουσιάζονται και συγχρόνως να προβούν σε κατάλληλους χειρισμούς και ενέργειες, προκειμένου να προληφθούν τέτοιου είδους συμπεριφορές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Αγγλοελληνικό λεξικό τόμος Α' Α-Γ, εκδ. Πελεκάνος, τα Νέα.
- 2) Αρτινοπούλου Βάσω, «Βία στο σχολείο», «Προβλήματα συμπεριφοράς στην σχολική ηλικία», εκδ. Μεταίχμιο 2001.
- 3) Βουϊδάσκη Β., «Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο», Αθήνα 1987.
- 4) Βουϊδάσκη Β., «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία», Ελληνικά Γράμματα, επιμ. Ι.Υ. Νέστορος, Αθήνα 1992.
- 5) Βουϊδάσκη Β., «Η τηλεοπτική βία και επιθετικότητα και οι επιδράσεις τους στα παιδιά και στους νέους», εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1992.
- 6) Γαλάνης Γ., «Παραβατικότητα μαθητών και προληπτική εκπαίδευση», «Σύγχρονη εκπαίδευση», τεύχος 82- 83.
- 7) Γκίκα Σωκράτη, «Λεξικό εννοιών γενικής παιδείας».
- 8) Ζάχαρης Δημήτριος, «Επιθετικότητα και αγωγή». Έννοια, θεωρίες, παράγοντες, εξέλιξη, θεραπεία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1994.
- 9) Ζάχαρης Δημήτριος, «Επιθετικότητα και αγωγή», εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003.

- 10) Ζωγράφου Ανδρέας, «Σχολική Κοινωνική Εργασία», «θεωρία – πράξη – προβληματισμοί», Πάτρα 1943.
- 11) Ηλιόπουλος Ι., «Οικογενειακή και σχολική αγωγή», Πάτρα.
- 12) Κακαβούλης Α, «Ψυχοπαιδαγωγική, συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή», Αθήνα 1990.
- 13) Καλλιώτης Παναγιώτης, Καϊσέρογλου Νίκος, Κολοβός Γιώργος, Μπαμπανίκας Δημήτρης, Ταούλας Κώστας, «Η φύση και η έκταση της σχολικής επιθετικότητας και κακοποίησης στους μαθητές από 8 έως 12 ετών», εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.
- 14) Κοκκινάκη Φλώρα, «Κοινωνική Ψυχολογία», «Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς», εκδ. Τυπωθήτω.
- 15) Κουντούρης Δημήτρης, «Το επιθετικό παιδί», εκδ. Δωδώνη.
- 16) Κρασανάκης Γ.Ε, «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία», Ελληνικά Γράμματα, επιμ. Ι.Ν. Νέστορος, Αθήνα 1992.
- 17) Λυκιαρδοπούλου Σταυρούλα, «Παιδική Επιθετικότητα», «Παιδαγωγικός λόγος», Τόμος Ι, εκδ. Κορφή, 2004.
- 18) Μόττη – Στεφανίδη, Τσιάντης, «Όταν τα πράγματα στο σχολείο αγριεύουν», Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2000.
- 19) Μπαμπινιώτης Γ., «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», Β΄ έκδοση, Β΄ ανατύπωση, 2005 εμπλουτισμένη.

- 20) Παπαδόπουλος Νίκος Γ, «Σύγχρονη Ψυχολογία», «θέματα και προβλήματα», εκδ. Β΄- Συμπληρωμένη, Αθήνα.
- 21) Παπαϊωάννου Καλλιώπη, «Παιδιά – Γονείς, Κοινωνικοί Λειτουργοί, εκδ. Ελλην.
- 22) Παπανούτσος Ε., «Πολιτεία και Παιδεία» στο: Μαρωνίτη, Ν.Δ., ο φόβος της ελευθερίας: Δοκιμές ανθρωπισμού, Αθήνα 1971.
- 23) Παρασκευόπουλος Ι. Εξελικτική Ψυχολογία. «Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη έως την ενηλικίωση», τόμος 1, προγεννητική περίοδος, Αθήνα 1985.
- 24) Παρασκευόπουλος Ι. Εξελικτική Ψυχολογία. «Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη έως την ενηλικίωση», τόμος 3, σχολική ηλικία, Αθήνα 1985.
- 25) Πασχάλης Τάσος, «Βοηθήστε το παιδί σας», εκδ. Δανιά, Αθήνα 1990.
- 26) Πιάνος Κ., «Οι ψυχοκοινωνικές διαταραχές και η αντιμετώπιση τους», Ελλην., Αθήνα 1998.
- 27) Τσάγκαρη Μαρία Ι, «Bullying : Η βία και η επιθετικότητα μεταξύ συνομηλίκων στην παιδική ηλικία», περιοδικό "Κοινωνική Εργασία", τεύχος 69^ο, Αθήνα 2003.
- 28) Τσαρδάκης Δημήτρης, «ο άνθρωπος στα δίχτυα της τηλεόρασης», εκδ. Σκαρβαίος, Αθήνα 1983.
- 29) Τσιάντης Γ., «Ψυχική Υγεία του παιδιού και της οικογένειας», Καστανιώτη, Αθήνα 1993.
- 30) ΥΠΕΠΘ, «Επιθετικότητα στο σχολείο», 2002.
- 31) Φραγκουδάκη Α., «Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985.

- 32) Χατζηδημού Δ., «Θεωρίες για την προέλευση της επιθετικότητας», Μια κριτική θεώρηση στη σύγχρονη εκπαίδευση ΙΙ, Μάρτιος – Απρίλιος, 1983.
- 33) Χουντουμαλή Αναστασία – Πατεράκη, «Σύντομο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων», Αγγλοελληνικό – Ελληνοαγγλικό, εκδ. Δωδώνη.
- 34) Χριστοδούλου Γ., «Ψυχικά προβλήματα στα παιδιά», Μαστορίδης, Αθήνα 2002.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Cole Michael, Sheila R. Cole, «Η ανάπτυξη των παιδιών», «Γνωστική και ψυχο-κοινωνική ανάπτυξη κατά την νηπιακή και μέση παιδική ηλικία», Β΄ τόμος, εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδάνος
- 2) Courtecuisse V., Fortin J., Μπεζε Α., Pain J., Selosse J, «Βία στο σχολείο...του σχολείου», επιμ. Μπεζέ Λουκία, εκδ. ελλην. Γράμματα, Αθήνα 1998.
- 3) Dowling Emilia , Osborne Elsie, «Η οικογένεια και το σχολείο». «Μια συστημική προσέγγιση από κοινού σε παιδιά με προβλήματα», μτφ Μπίμπου – Νάκου Ιωάννα, επιμ. Βοσνιάδου Στέλλα, εκδ. Gutenberg – Αθήνα 2001.
- 4) Emery Robert E., «Όλη η αλήθεια για τα παιδιά και το διαζύγιο», εκδ. Πατάκη.
- 5) Felson R., "Mass Media effects a violent behavior", Ann. Rev. Social., 22, 103 – 28, 1996

- 6) Herbert Martin, «Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας», τόμος Β', μτφ Παρασκευόπουλος Ι, ελλην. Γράμματα 1996.
- 7) Krebs – Miller, «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία», Εκδ. Ελλην. Γράμματα, 1986
- 8) Laplace J. – Pontolis J.B, «Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης», εκδ. Κέρδος, Αθήνα 1986.
- 9) Lorezn K., «Η επιθετικότητα», Μετάφραση Λώνη Μ., Εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1979
- 10) Orpivas Pamela, Horne Arthur M., «Byllying prevention», «Creating a positive school competence», American psychological association Washington, DC
- 11) Postman N., «Η εξαφάνιση της παιδικής ηλικίας», στο : «Παιδική ηλικία», επιμ. Μακρυγιώτη Δ., Νήσος, σελ. 131 – 147, Αθήνα 1997
- 12) Sutton Carole, «Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων», μτφ. Ψαρράκη Παρασκευή, επιμ. Παυλίδου Μαρία, εκδ. Σαββάλας .
- 13) Vygotsky Lev. S., «Thought and language (newly revised and edited by Alex Kozulin)», Cambridge : MIT.
- 14) Στορ Α., «Ανθρώπινη επιθετικότητα», μτφ. Λώνη Μ., εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1985.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- 1) [http : //www. Obrela. Gr. / ekstrateia - sxolikos ekfobismos. Htm.](http://www.Obrela.Gr/ekstrateia-sxolikos-ekfobismos.Htm)
- 2) [http : //www. Galera. Gr.](http://www.Galera.Gr) Μαθητική βία.

3) [http : //stessteen. Stress. Gr. / bullying. Php.](http://stessteen.Stress.Gr/bullying.Php)

ΑΡΘΡΑ

- 1) Περιοδικό *Αρμονία*, δημοσιεύτηκε Τρίτη 12 Σεπτεμβρίου, 2006.
- 2) Εφημερίδα «Τα Νέα», δημοσιεύτηκε 6 Απριλίου 2005, Τσίγκανου Ιωάννα, κοινωνιολόγος εγκλήματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Από την American Academy of Pediatrics

- Η τηλεοπτική βία μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά σε επιθετικές συμπεριφορές. Αυτό επιβεβαιώνουν περισσότερες από 1.000 μελέτες
- Τα παιδιά στην Αμερική, φθάνοντας την ηλικία των 18 ετών, έχουν παρακολουθήσει κατά μέσο όρο 200.000 πράξεις βίας μόνο από την τηλεόραση.
- Το επίπεδο της βίας κατά τη διάρκεια των cartoon που προβάλλονται το πρωί του Σαββάτου είναι μεγαλύτερο από οποιοδήποτε άλλο. Υπάρχουν 3 με 5 πράξεις βίας κάθε ώρα στις υπόλοιπες ώρες και περίπου 20 με 25 το πρωί του Σαββάτου.
- Η τηλεοπτική βία είναι ιδιαίτερα ζημιογόνα για τα παιδιά κάτω των 8 ετών επειδή αυτά δεν μπορούν να διαχωρίσουν εύκολα τη πραγματικότητα από τη φαντασία. Οι βίαιες εικόνες στην τηλεόραση και τις ταινίες είναι δυνατόν να θεωρούνται πραγματικές από τα μικρά παιδιά. Είναι δυνατόν να τα τραυματίσουν.
- Η τηλεοπτική βία επηρεάζει τα παιδιά ως εξής:
 - Αύξηση της επιθετικότητας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς
 - Αύξηση του φόβου να καταστούν θύματα

- ο Περιορισμός της ευαισθησίας τους στη βία και στα θύματα της βίας.
- ο Αύξηση της επιθυμίας για περισσότερη βία στη ψυχαγωγία και στη πραγματική ζωή.
- ο Η τηλεόραση συχνά δεν δείχνει τα αποτελέσματα της βίας. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στα cartoons, στα παιδικά commercial και στα βιντεοκλίπ. Το αποτέλεσμα είναι, τα παιδιά να μαθαίνουν ότι δεν υπάρχει ή υπάρχει ελάχιστη επίπτωση για τους δράστες βίαιων πράξεων.

Από την National Association for the Education of Young Children

Η National Association for the Education of Young Children εστιάζει σε τρεις επιπτώσεις της τηλεοπτικής βίας στα παιδιά:

- Τα παιδιά είναι δυνατόν να γίνουν λιγότερο ευαίσθητα στον πόνο και στο μαρτύριο των άλλων (απευαισθητοποίηση)
- Τα παιδιά είναι δυνατόν να συμπεριφέρονται με επιθετικό ή επιζήμιο τρόπο απέναντι στους άλλους (αύξηση επιθετικότητας)
- Τα παιδιά μπορεί να γίνουν περισσότερο δειλά (Σύνδρομο μοχθηρού κόσμου)

Από το National Institute of Mental Health

Τα βίαια προγράμματα της τηλεόρασης οδηγούν τα παιδιά και τους εφήβους που παρακολουθούν αυτά τα προγράμματα σε επιθετικές συμπεριφορές.

Από το Mediascope, National Television Violence Study

Τρεις βασικοί κίνδυνοι σχετίζονται με την επανειλημμένη παρακολούθηση βίαιων τηλεοπτικών εικόνων

- Εκμάθηση επιθετικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς
- Απευαισθητοποίηση στις βίαιες συμπεριφορές της πραγματικής ζωής
- Ανάπτυξη του φόβου να καταστούν θύματα βίας

Από το Center for Media and Public Affairs

- Από το 1955, αναφορές, έρευνες και δημόσιες παρουσιάσεις από ειδικούς έχουν αναμφίβολα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ‘ τα ΜΜΕ έχουν σημαντικές ευθύνες στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών και την ανάπτυξη επιθετικών στάσεων πολλών παιδιών, εφήβων και ενηλίκων.(Surgeon General, 1972; National Institute of Mental Health, 1982; American Psychological Association, 1992).
- Δυο μεγάλες μετα-έρευνες έγιναν σχετικά με τη σχέση της επιθετικότητας των παιδιών και της βίας που προβάλλεται από τα ΜΜΕ. Η πρώτη αφορούσε σε 67 έρευνες που περιλαμβάνουν περισσότερα από 30.000 άτομα (Andison, 1977) και η δεύτερη 230 μελέτες που αφορούσαν

σε περίπου 100.000 άτομα (Hearold, 1986). Και οι δυο κατέληξαν σε κοινά συμπεράσματα. Πρώτο, υπάρχει μια σαφής σχέση μεταξύ της προβαλλόμενης τηλεοπτικά βίας και της συμπεριφοράς. Δεύτερο, η παρακολούθηση βίαιων προγραμμάτων δεν αυξάνει μόνο την επιθετική συμπεριφορά αλλά σχετίζεται με την εκδήλωση αρχέγονων προ-κοινωνικών συμπεριφορών.

Από το The ChildTrauma Academy

Η βία των ΜΜΕ

Στα σπίτια όπου δεν υπάρχει φυσική ή συναισθηματική βία, τα παιδιά εμβαπτίζονται σε βίαιες εικόνες, το μέσο παιδί περνά περισσότερες από τρεις ώρες την ημέρα παρακολουθώντας τηλεόραση. Η τηλεόραση, τα βίντεο-παιχνίδια, η μουσική και οι ταινίες γίνονται όλο και περισσότερο βίαια (Donnerstein et al., 1995). Ο Huston και οι συνεργάτες του έχουν υπολογίσει ότι ο μέσος έφηβος των 18 ετών έχει παρακολουθήσει 200.000 πράξεις βίας στην τηλεόραση (Huston, et al., 1992). Ακόμη και στις περιπτώσεις που σωστές οικογενειακές και κοινωνικές δομές έχουν δημιουργήσει στέρεες συναισθηματικές, συμπεριφοριολογικές, γνωστικές και κοινωνικές βάσεις, η διαβρωτικότητα της τηλεοπτικής βίας αναπτύσσει την επιθετικότητα και την αντικοινωνική συμπεριφορά (Lewis et al., 1989; Myers et al., 1995; Mones, 1991; Hickey, 1991; Loeber et al., 1993; O'Keefe, 1995), συνεισφέροντας στην

άποψη ότι ο κόσμος είναι περισσότερο επικίνδυνος από είναι στην πραγματικότητα (Gerbner, 1992) και απευαισθητοποιεί τα παιδιά στη βία για το μέλλον (Comstock and Paik, 1991). Για τα παιδιά που βιώνουν τη βία μέσα στο σπίτι τους, η τηλεοπτική εικόνα της δύναμης και της βίας καθιερώνει τις συμπεριφορές αυτές ως «πολιτιστικές» αξίες, ενισχύοντας τα όσα έχουν καταγράψει στο σπίτι. (The Neurodevelopmental Impact of Violence in Childhood Bruce D. Perry, M.D., Ph.D.)

Από το The American Psychological Association

-

Ψυχολογικές έρευνες έχουν καταλήξει ότι η τηλεοπτική βία είναι υπεύθυνη για τα εξής:

- Τα παιδιά γίνονται λιγότερο ευαίσθητα στο πόνο και στα μαρτύρια των άλλων
- Τα παιδιά είναι δυνατόν να αναπτύξουν φόβους για το κόσμο γύρω τους
- Τα παιδιά ρέπουν προς επιθετικές συμπεριφορές και επικίνδυνες στάσεις απέναντι στους γύρω τους.

Από το Media Awareness Network

Είναι ασφαλές ότι η τηλεοπτική βία δεν ευθύνεται για κάθε εκδήλωση παιδικής επιθετικότητας, και είναι επίσης αληθινό ότι κάποια παιδιά έχουν τη τάση να επηρεάζονται περισσότερο από τη τηλεοπτική βία σε σχέση με άλλα, και είναι βέβαιο ότι αυτά τα παιδιά θα είναι περισσότερο επιθετικά σε κάθε περίπτωση. Όμως η επίδραση της τηλεοπτικής βίας οδηγεί αυτά τα προδιαθετημένα παιδιά να γίνουν ακόμη περισσότερο επιθετικά από ότι θα ήταν. Παρά το ότι αυτά τα παιδιά πιθανόν αποτελούν μειοψηφίες ανάμεσα στους τηλεθεατές, αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό των επιθετικών παιδιών. *Television Violence: A Review of the Effects on Children of Different Ages by Wendy L. Josephson, Ph.D., for the Department of Canadian Heritage, February 1995.*

Από την National Education Association

Η επιθετικότητα και η βία στα παιδιά της σχολικής ηλικίας έχει αυξηθεί δραματικά. Η τηλεοπτική βία αποτελεί σοβαρό παράγοντα και δεν ευθύνεται μόνο για τις βίαιες ή της εγκληματικές συμπεριφορές αλλά κυρίως ως παράγοντας διάδοσης της επιθετικότητας. Η National Education Association αναγνωρίζει ότι τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι θεατές και πρέπει να προστατεύονται από τη βία, τη προκατάληψη, τα σεξουαλικά θέματα, τα στερεότυπα, την εκμετάλλευση των διαφημιστών, των κατασκευαστών

videogames, μουσικών κασσετών, παιχνιδιών και άλλων
που οι επαγγελματίες των ΜΜΕ προβάλλουν...

Επιθετικότητα: Η Ψυχολογική Προσέγγιση.

Δευτέρα, 02
Απρίλιος
2007

Γράφει η **Βίκυ Γκόλτση**, Psychology Lecturer, Academic Advisor **T.H.A.C.E.** (The Hellenic Association of Continuing Education)

Η έννοια της επιθετικότητας μπορεί να οριστεί ως η συμπεριφορά που προκαλεί βλάβη, το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς αυτής ή ακόμη και η πρόθεση του επιτιθέμενου.

Σύμφωνα με τον Bandura (1973) επιθετικότητα είναι η συμπεριφορά που έχει ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό ή την καταστροφή προσωπικής περιουσίας.

Η έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα πως υπάρχουν διαφορετικοί τύποι επιθετικότητας:

1. λειτουργική επιθετικότητα: είναι λογική και μπορεί να υπολογιστεί – χρησιμοποιείται από κάποιο άτομο με σκοπό να αυξήσει τα προσωπικά του οφέλη.
2. συναισθηματική επιθετικότητα: είναι αντιδραστική και αυθόρμητη – κατευθύνεται από συναίσθημα (θυμό) και συχνά η λογική ανάλυση κόστους-κέρδους είναι απύσχα.

Γιατί μελετάμε την επιθετικότητα;

1. κατά τη διάρκεια των 5600 ετών ιστορίας του ανθρώπινου είδους, έχουν γίνει πάνω από 14400 πόλεμοι
2. σε μια συνηθισμένη ημέρα γίνονται περίπου 95.000 εγκλήματα και περίπου 50 άνθρωποι δολοφονούνται.
3. οι άνθρωποι είναι από τα λίγα είδη πάνω στη γη, όπου συστηματικά σκοτώνουν μέλη του ίδιου είδους
4. αποτελεί σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα.

Γιατί οι άνθρωποι είναι επιθετικοί;

Σύμφωνα με τη ψυχοβιολογία, η βία και η επιθετικότητα είναι μέσα στην ανθρώπινη φύση – είναι έμφυτες και ενστικτώδεις. Ο Freud (1930) μίλησε για το ένστικτο του Θανάτου: την καταστρεπτική δύναμη που χτίζεται μέσα μας και εκτονώνεται με τη βία κατά του άλλου ή κατά του ίδιου του εαυτού. Ο Lorenz (1966) υιοθέτησε τη Δαρβινική θεωρία της εξέλιξης και την αρχή της επιβίωσης: υποστήριξε πως το «fighting instinct» είναι εξελικτικό και απαραίτητο για την ανθρώπινη επιβίωση.

Οι θεωρίες που βασίζονται μόνο στο ένστικτο είναι υπεραπλουστευμένες. Πρόσφατα εξελικτικοί ψυχολόγοι υποστήριξαν πως πολλές ανθρώπινες συμπεριφορές προκαλούνται από ψυχολογικούς μηχανισμούς. Η έρευνα σε διαφυλικές διαφορές έδειξε πως οι γυναίκες είναι περισσότερο πιθανό σε σχέση με τους άνδρες να χρησιμοποιήσουν λεκτική βία ενώ οι άνδρες είναι περισσότερο πιθανό να κυριαρχούν σωματικά ή να είναι

περισσότερο επιθετικοί σωματικά εναντίον άλλων ανδρών.

Στο αντίποδα συναντούμε τις συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις οι οποίες υποστηρίζουν πως η επιθετικότητα όπως και κάθε συμπεριφορά μαθαίνεται μέσα από ενισχύσεις. Η θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης του Bandura (1977) υποστηρίζει πως οποιαδήποτε κοινωνική συμπεριφορά μαθαίνεται μέσω: 1) άμεσης εμπειρίας μέσω της οποίας το άτομο άμεσα ανταμοίβεται για τη συμπεριφορά, και 2) έμμεσης εμπειρίας όπου το άτομο μαθαίνει μέσα από την υποκατάσταση. Οι «σημαντικοί» άλλοι αποτελούν μοντέλα συμπεριφοράς και το άτομο μαθαίνει μέσω της μίμησης αυτών των μοντέλων. Ο Bandura πραγματοποίησε μια σειρά ερευνών με μικρά παιδιά που έβλεπαν ένα ενήλικα να βιοπραγεί σε μια κούκλα. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως η επιθετική συμπεριφορά μπορεί να μαθευτεί άμεσα αλλά και έμμεσα: αφού μαθευτεί μπορεί να γενικευτεί σε άλλα πλαίσια και χρονικές περιόδους. Πράγματι, η έκθεση των παιδιών σε βίαια τηλεοπτικά προγράμματα βρέθηκε να αυξάνει την επιθετικότητα ειδικά των αγοριών. Σαν αντίλογος στο τελευταίο η άποψη που υποστηρίζει πως η έκθεση σε βίαιες πράξεις στην τηλεόραση μπορεί να μειώσει την επιθετικότητα μέσω του μηχανισμού της κάθαρσης. Ενώ άνδρες και γυναίκες αντιδρούν διαφορετικά όταν παρακολουθούν βίαια γεγονότα.

Υπάρχει «επιθετική προσωπικότητα»;

1. Το χαρακτηριστικό προσωπικότητας «ναρκισσισμός» φαίνεται να συνδέεται σε συγκεκριμένες μορφές επιθετικότητας.
2. Επιπλέον, ο τύπος Α προσωπικότητας (τάση για επίτευξη, ανυπομονησία, ανταγωνιστικότητα, εχθρότητα) βρέθηκε να συνδέεται με μεγαλύτερη επιθετικότητα σε ανταγωνιστικά έργα, με μεγαλύτερη επιθετικότητα στην κακοποίηση ανηλίκων και σε περισσότερες συγκρούσεις με συνεργάτες στον εργασιακό χώρο.
3. Μερικοί άνθρωποι απλά υιοθετούν ένα εχθρικό στυλ απόδοσης αιτίων συμπεριφοράς, όταν τείνουν να αποδίδουν τις εχθρικές προθέσεις τους στους άλλους.
4. Τέλος, το σύνδρομο της αντικοινωνικής προσωπικότητας, περιγράφει το άτομο με έλλειψη ενδιαφέροντος για τα συναισθήματα των άλλων, την επίμονη άρνηση των κοινωνικών κανόνων, την πολύ μικρή ανοχή στην απογοήτευση και την προδιάθεση να κατηγορεί τους άλλους για τη συμπεριφορά που το φέρνει σε σύγκρουση με την κοινωνία.

Υπάρχουν συνθήκες που ευνοούν την επιθετικότητα;

Περιβαλλοντικές συνθήκες μπορούν να αυξήσουν την τάση των ανθρώπων να επιτεθούν, όπως η παρουσία σε μεγάλο πλήθος (ειδικά σε συνδυασμό με αλκοόλ) και η υψηλή θερμοκρασία.

Ο ρόλος της απογοήτευσης

Σύμφωνα με τους Dollard et al (1939) η απογοήτευση μπορεί να αυξήσει την τάση για επιθετικότητα. Ακόμη και η υποκειμενική εμπειρία της απογοήτευσης μπορεί να οδηγήσει σε επιθετικότητα: η αντίληψη της στέρησης σε σχέση με προηγούμενα κερτημένα, ή η απομόνωση της ομάδας του ατόμου σε σχέση με άλλες ομάδες, μπορεί να οδηγήσει σε συμπεριφορά ανατροπής της τρέχουσας κατάστασης.

Εν κατακλείδι, με βάση τα ερευνητικά δεδομένα, η επιθετικότητα φαίνεται πως είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού εσωτερικών και εξωτερικών συνθηκών. Όπως κάθε συμπεριφορά μπορεί να ερμηνευτεί από διάφορες προσεγγίσεις, με αφετηρία την μοναδικότητα της στιγμής και της συμπεριφοράς.

**Η Σχολική Βία στην Προοπτική της Παγκοσμιοποίησης:
Η Φύση και η Έκταση του Προβλήματος στη Χώρα μας.**

Του Παναγιώτη Καλλιώτη

Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Sheffield (U.K).

ABSTRACT

This is an exploratory/descriptive study of bullying with some empirical connotations that explores the extent and nature of aggressive behaviour engaged in by schoolchildren in Hellas. The key issues for the study were to establish the extent of the incidents of bullying among pupils between eight to fifteen years old and to describe and bring to light some aspects of the bully/victim problem, as pupils, teachers and parents perceive it. The key issues are examined using three data sources. There were 677 pupils at three primaries and one secondary schools of East Attica (Athens), 36 teachers from those schools and 24 parents whose children studied at those schools. A combination of three checklists (a modified Hellenic version of the “Life in School” Checklist and a “Supplementary Questionnaire”/Author’s creation) was used to establish the incidence of school bullying among pupils. Furthermore, a sample of teachers and parents were interviewed about their perceptions of school bullying and of the school’s and

family's policies to prevent it respectively. For this reason, two questionnaires were created. In this paper, we present the results taken from the pupils' sample.

The findings indicate that the incidence of bullying and general aggression stands in a relatively high proportion among pupils in the schools studied. There was evidence that pupils perceived and defined school bullying mainly as a synergy of the physical rooted actions within the checklist rather than the physiological ones. Gender was identified as an important variable in that determination and not only on that. Significant sex differences were found for the majority of the negative indicators of "being bullied" of the "Life in School" checklist with boys experiencing more bullying than girls. Age differences were also found for some of the negative indicators of the "Life in school" checklist. There were no statistically significant differences between the schools in either the experience or the perception of bullying. The two most common forms of bullying were reported to be hitting/kicking and threatened to hurt me (physically or psychologically)/tried to get me into trouble. The most common place that the incidents bullying tended to occur was the playground of the school.

Εισαγωγή

Ένα από τα προβλήματα της τελευταίας δεκαετίας που ανάδειξε η διεθνής εκπαιδευτική ερευνητική σκηνή προς επίλυση είναι το φαινόμενο της σχολικής βίας (bullying). Παγκοσμίως, το πρόβλημα υπήρχε από τη γέννηση της μαζικής εκπαίδευσης, αλλά πήρε μεγάλες διαστάσεις, τώρα στη λεγομένη εποχή της παγκοσμιοποίησης. Της εποχής

που επιτάσσει για τον χώρο της εκπαίδευσης ίσες ευκαιρίες μάθησης και γνώσης για όλους, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία πολυπληθών και ανομειογενών τάξεων και σχολείων. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, βιώσαμε την περίοδο αυτή, την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού της (με την έλευση αλλοδαπών μαθητών), με αποτέλεσμα μετατροπή του εκπαιδευτικού μας συστήματος από μονοπολιτισμικό που ήταν σε πολυπολιτισμικό.

Ορισμός της Σχολικής Επιθετικότητας (School Bullying).

Η παιδική επιθετικότητα (bullying-harassment-mobbing) δεν είναι νέο φαινόμενο στις Δυτικές κοινωνίες. Μάλιστα έχει απεικονιστεί από την διεθνή λογοτεχνία [Oliver Twist (Dickens, 1838) Tom Browns' schooldays, (Hughes, 1857)κ.ά]. Η σχολική επιθετικότητα είναι επίσης κομμάτι των εμπειριών του σχολείου. Λίγοι είναι οι μαθητές που την προκαλούν και περισσότεροι αυτοί που την υφίστανται ή είναι μάρτυρες της. Η αίσθηση της σχολικής επιθετικότητας είναι πάρα πολύ κατανοητή από την στιγμή που οι περισσότεροι ενήλικες μπορούν να ανακαλέσουν στην μνήμη τους τα επεισόδια από τις σχολικές τους μέρες.

Οι άνθρωποι δέχονται την σχολική επιθετικότητα σαν φυσική διαδικασία στην ανάπτυξη του παιδιού. Η συνηθισμένη αντίληψη είναι ότι ανέχοντάς την και πιθανώς ανταποδίδοντάς την, αγόρια και κορίτσια σκληραίνουν και προετοιμάζονται για την ζωή.

Ο Don Olweus (1993) δίνει έναν γενικό και κατανοητό ορισμό για την σχολική επιθετικότητα (bullying) : «Ένας μαθητής κακοποιείται ή γίνεται θύμα όταν αυτός είναι εκτεθειμένος κατ' επανάληψη και για μεγάλη χρονική

διάρκεια στις αρνητικές ενέργειες του συμμαθητή του» (σελ. 9). Σύμφωνα με την *Besag (1989)* η σχολική επιθετικότητα (bullying) είναι συχνά μια διάθεση παρά μια δράση. Γι' αυτό το λόγο λέει πως είναι «ένα πολυδιάστατο πρόβλημα» (σελ. XIII) που έχει τις ρίζες του σε πολλές αλληλένδετες διαδικασίες όπως είναι το ταμπεραμέντο, η κοινωνική συμπεριφορά, η φυσιολογική εξέλιξη, το επίπεδο επικοινωνίας, το επίπεδο αυτοεκτίμησης και αυτοεμπιστοσύνης του παιδιού. Ορίζει δε, τη σχολική επιθετικότητα σαν «επαναλαμβανόμενη επίθεση – φυσική, ψυχολογική, κοινωνική, λεκτική – από εκείνους που είναι σε θέση ισχύος σε εκείνους που είναι αδύναμοι να αντισταθούν, με την πρόθεση να προξενήσουν δυστυχία για το δικό τους καλό και για τη δική τους ευχαρίστηση» (σελ. 4). Η διαφορά της από τον Olweus είναι ότι δίνει έμφαση στον ηθικό χαρακτήρα της πράξης, η επιθετικότητα είναι προσχεδιασμένη.

Ο *Farrington (1993, σελ.2)* προτείνει ένα γενικό ορισμό της σχολικής επιθετικότητας (bullying) συνδυάζοντας τις ερμηνείες διαφορετικών ερευνητών σε μια προσπάθεια ενός καθολικού και κοινά αποδεκτού ορισμού λέγοντας ότι: «Η σχολική επιθετικότητα έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά στοιχεία: 1) φυσική, λεκτική ή ψυχολογική επίθεση ή προσβολή. 2) Πρόθεση να προκαλέσει φόβο, ανησυχία ή πόνο στο θύμα. 3) περιλαμβάνει μια ανισορροπία ισχύος με το δυνατότερο παιδί να πιέζει το αδύναμο. 4) Δεν προκαλείται από το θύμα. 5) Επαναλαμβάνεται από τα ίδια παιδιά για μεγάλη χρονική διάρκεια».

Αν μπορούμε να βρούμε τη συχνότητα της σχολικής επιθετικότητας, τότε μπορούμε και να την μειώσουμε.

Οδηγούμενοι απ' αυτή την αλήθεια αποφασίσαμε να κάνουμε αυτή την έρευνα που στοχεύει στο να κατανοήσουμε τι σημαίνει σχολική επιθετικότητα για τα ελληνόπουλα, συλλέγοντας όσο το δυνατό περισσότερες πληροφορίες κάτω από τις συνθήκες που τα παιδιά μας κακοποιούνται.

Ορισμός εργασίας.

Διαλέξαμε σαν ορισμό εργασίας για την ερευνά μας τον ορισμό της σχολικής επιθετικότητας (school bullying) των (Smith και Sharp, 1994, σελ.13)., γιατί ορίζει με σαφή τρόπο ποιες συμπεριφορές και ενέργειες των παιδιών είναι και ποιες δεν είναι επιθετικές.

«Λέμε ότι ένα παιδί **έχει ενοχληθεί ή πειραχθεί ή κοροϊδευτεί**, όταν ένα άλλο παιδί ή μια ομάδα παιδιών του(της) λένε άσχημα λόγια. Είναι ακόμα ενόχληση ή πείραγμα όταν ένα νέο παιδί έχει χτυπηθεί, κλωτσηθεί ή απειληθεί. Επίσης όταν έχει κλειδωθεί μέσα σ' ένα δωμάτιο, ή του (της) έχουν σταλεί άσχημα γράμματα, ή όταν ακόμα κανείς δεν του (της) μιλά στο σχολείο. Αυτές οι καταστάσεις μπορούν να συμβούν συχνά και κατά εξακολούθηση και είναι δύσκολο για ένα νέο παιδί που ενοχλήθηκε να υπερασπίσει τον εαυτό του. Αλλά **δεν είναι ενόχληση ή πείραγμα** όταν δύο νέα παιδιά της ίδιας περίπου σωματικής δύναμης έχουνε μια διαμάχη ή έναν καυγά στην αυλή του σχολείου».

Μεθοδολογικό Πλαίσιο της Έρευνας.

Στόχοι και υποθετικές ερωτήσεις της παρούσας μελέτης.

Τα δύο σημαντικότερα θέματα αυτής της έρευνας ήταν:

- Να προσπαθήσει να περιγράψει το πρόβλημα θύτη (bully)/θύματος (victim) και,
- Να διαπιστώσει τα περιστατικά της σχολικής επιθετικότητας στα ελληνικά σχολεία.

Αυτοί οι στόχοι μπορούν να μετατραπούν σε ουσία απαντώντας στις παρακάτω υποθετικές ερωτήσεις:

Αναγνωρίζουν οι Έλληνες μαθητές και κυρίως αυτοί μεταξύ 8 και 16 την ύπαρξη της σχολικής επιθετικότητας; αν ναι, πώς την ορίζουν;

Ο ορισμός των μαθητών για την επιθετικότητα εμπεριέχει διαφορές φύλου και ηλικίας;

Πόσο συχνά έχουν υποστεί επιθετικότητα από τους συμμαθητές τους;

Υπάρχουν διαφορές φύλου και ηλικίας στη συχνότητα των περιστατικών;

Σε ποιο μέρος του σχολείου εμφανίζεται η σχολική επιθετικότητα;

Οι μαθητές που δέχονται επιθετικότητα σε ποιόν το μαρτυρούν;

Μεθοδολογία της συλλογής στοιχείων.

Τα παραπάνω υποθετικά ερωτήματα ανιχνεύτηκαν με τη βοήθεια του ερωτηματολογίου «Η Ζωή στο Σχολείο» (Life in School/Hellenic version) που αποτελείται από:

Την Λίστα ελέγχου «Η Ζωή στο Σχολείο».

Την «Λίστα ορισμού».

Ένα «Συμπληρωματικό Ερωτηματολόγιο» μαθητών.

Η Δομή του ερωτηματολογίου «Η Ζωή στο Σχολείο».

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από μια επιλογή γεγονότων (40 ερωτήσεων) που θα μπορούσαν να συμβούν σ' έναν μαθητή στη διάρκεια μιας εβδομάδας. Ακόμη αποτελείται από ένα μείγμα ευχάριστων ή ουδέτερων και δυσάρεστων γεγονότων σε ίση αναλογία.

Ζητείται από τους μαθητές να πουν αν τα γεγονότα της λίστας ελέγχου τους έχουν συμβεί καμία, μία ή πάνω από μία φορές στην διάρκεια της προηγούμενης εβδομάδας. (Λίστα Ελέγχου «Η Ζωή στο Σχολείο»).

Μετά τους ζητείται να πουν σημειώνοντας, ποια γεγονότα θεωρούνται περιστατικά επιθετικότητας στα σχολεία τους. («Λίστα Ορισμού»).

Τέλος, τους ζητήθηκε να συμπληρώσουν ένα «Συμπληρωματικό Ερωτηματολόγιο» που αφορούσε τον τόπο της επιθετικής συμπεριφοράς και σε ποιον το πρωτοείπαν.

Πίνακας 1. Η εφαρμογή των μεθοδολογικών εργαλείων ανά ερευνητική ερώτηση.

Ερευνητικές Ερωτήσεις	Χρησιμοποιηθέν Ερωτηματολόγιο
<p>ω Πόσο συχνά έχουν υποστεί επιθετικότητα;</p>	<p>Η Λίστα Ελέγχου «Η Ζωή στο Σχολείο»</p>
<p>κ Υπάρχουν διαφορές φύλου και ηλικίας στη συχνότητα των περιστατικών;</p>	
<p>ι Αναγνωρίζουν οι Έλληνες μαθητές και κυρίως αυτοί μεταξύ 8 και 16 την ύπαρξη της σχολικής επιθετικότητας; <u>Αν</u> ναι, πώς την ορίζουν;</p>	<p>Η «Λίστα Ορισμού»</p>
<p>ν Ο ορισμός των μαθητών για την επιθετικότητα εμπεριέχει διαφορές φύλου και ηλικίας;</p>	
<p>γ Σε ποίο μέρος του σχολείου εμφανίζεται η επιθετικότητα;</p>	<p>«Συμπληρωματικό Ερωτηματολόγιο»</p>

z	Οι
μαθητές που	
δέχονται	
επιθετικότητα	
α σε ποιόν	
το	
μαρτυρούν;	

Αποτελέσματα/Συζήτηση.

Ερευνητική Ερώτηση 1: Πώς ορίζουν οι μαθητές την σχολική ατακτοσύνη και επιθετικότητα;

Η ερώτηση τέθηκε από την συλλογή απαντήσεων στη Λίστα Ορισμού (Βλ. Πίνακα 1) το 1996 από τρία δημοτικά σχολεία και ένα γυμνάσιο. Ονομάσαμε τα σχολεία του δείγματός μας ως **Δ1, Δ2, Δ3, και Γ1**, για λόγους ανάλυσης.

Η «Λίστα Ορισμού» διευκρινίστηκε πρώτα για να πάρουμε μια ένδειξη εκείνης της συμπεριφοράς που οι μαθητές θεωρούν ότι πιο συχνά αποτελεί ατακτοσύνη

Ζητήθηκε από τους μαθητές να δείξουν απαντώντας με ένα «ναι» ή «όχι» εάν πίστευαν ότι οποιοδήποτε από τα θέματα της Λίστας αποτελούσε ατακτοσύνη. Μόνο οι θετικές απαντήσεις λήφθηκαν υπόψη στην τελική ανάλυση.

Τύποι Ατακτοσύνης

Στο Πίνακα 2 παρουσιάζουμε το ποσοστό των μαθητών που δήλωσαν περισσότερο τα δεδομένα του ερωτηματολογίου «Η Ζωή στο σχολείο» ως πράξη ατακτοσύνης. Οι μέσοι όροι υπολογίστηκαν παίρνοντας ποσοστά για κάθε τάξη, μετά έγιναν οι μέσοι όροι για όλες τις τάξεις σε κάθε σχολείο και μετά υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι για όλα τα σχολεία.

Πίνακας 2. Ποσοστά των παιδιών που αποδέχτηκαν τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου «Η Ζωή στο Σχολείο» σαν πράξη ατακτοσύνης και επιθετικότητας σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50 %.

Δ1	Δ2	Δ3	Όλα τα Δημοτικά	Γ1	Όλα τα σχολεία	Σχολεία μαζί	
μαζί							
Ερωτήσεις (N=677)			(N=120)	(N=132)	(N=97)	(N=349) (N=328)	
Q40 Προσπάθησε να με χτυπήσει				58	78	71	69
75		72					
Q9 Απειλήσε ότι θα με χτυπήσει			(σωματ.)	64	71	64	66
69		68					
Q5 Προσπάθησε να με κλωσήσει			68	79	66		71
65		68					
Q23 Προσπάθησε να με μπλέξει σε φασαρίες			58	66	68		64
71		68					
Q20 Μια παρέα μαθητών με ενοχλούσε			53	71	63		62
66		64					
Q4 Ήταν αγενής για την οικογένειά μου			64	62	57		61
67		64					
Q34 Προσπάθησε να μου βάλει τρικλοποδιά				58	75	69	67
58		63					
Q25 Προσπάθησε να με πληγώσει (ψυχολ.)				59	75	62	65
57		61					
Q39 Είπε ψέματα σε βάρος μου				53	62	53	56
61		59					
Q36 Γελούσε σε βάρος μου			54	64	62		60
53		57					
Q16 Με πείραζε			52	70	60		61
50		56					
Q21 Προσπάθησε να με κάνει να χτυπήσω							
άλλα παιδιά (με φυσικά μέσα)			48	64	57		56
55		56					
Q37 Απειλήσε ότι θα με «καρφώσει»			49	64	52		55
49		52					
Q27 Με πιάζε να κάνω κάτι που εγώ δεν ήθελα			48	61	49		53
49		51					
Q38 Προσπάθησε να σπάσει κάτι δικό μου				42	62	56	53
48		51					

Παρατηρώντας τα δεδομένα του Πίνακα 2 μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι: οι κυριότερες μορφές (τύποι)

ατακτοσύνης που απαντήθηκαν από τους μαθητές είναι: τύποι φυσικής επιθετικότητας και ατακτοσύνης όπως χτυπάω, σπάω, κλωτσώ (Ερ40,Ερ9,Ερ5) και της μορφής απειλώ να πληγώσω κάποιον είτε ψυχολογικά είτε φυσικά (σωματικά).

Φαίνεται ότι οι Έλληνες μαθητές ορίζουν τη σχολική ατακτοσύνη σαν μια συνέργια διαφόρων αρνητικών ενεργειών κυρίως φυσικής υφής, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τον παρακάτω πίνακα.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις συμφωνούν με τις διαπιστώσεις των : Arora και Thompson (1987), Olweus (1993), Kalliotis (1994, 2000), Arora (1994, 1995, 1996). Πιο συγκεκριμένα: Οι Arora και Thompson (1987) σε δείγμα 145 μαθητών ηλικίας 12 μέχρι 14 ετών βρήκαν ότι σχεδόν οι 3 στους 5 μαθητές ορίζουν το φαινόμενο της σχολικής επιθετικότητας κυρίως ως συνέργια συμπεριφορών φυσικής βίας. Επίσης στο ίδιο αποτέλεσμα συνηγορεί και ο Kalliotis (1994, 2000) που έγινε σε δείγμα 117 Ελλήνων μαθητών ηλικίας 11 με 12 χρονών.

Πίνακας 3. Κατάλογος των ερωτήσεων που προτιμήθηκαν περισσότερο από τους μαθητές σαν ο ορισμός της ατακτοσύνης και επιθετικότητας με τις αντίστοιχες προσδοκούμενες ενέργειες ατακτοσύνης που εμπεριέχουν.

Ερώτηση	Φράση	Ενέργεια επιθετικότητας
Ερ40	Προσπάθησε να με χτυπήσει	Άμεση φυσική επιθετικότητα
Ερ9	Απειλήσε ότι θα με	Απειλή για φυσική

	χτυπήσει (με φυσικά μέσα)	επιθετικότητα
Er5	Προσπάθησε να με κλωσήσει	Άμεση φυσική επιθετικότητα.
Er23	Προσπάθησε να σπάσει κάτι δικό μου	Απειλή για φυσική επιθετικότητα / Προσπάθεια για ξεκίνημα καβγά.
Er20	Μια παρέα μαθητών με ενοχλούσε	Ομάδα εναντίον ατόμου/ Διαλέγω «θύμα».
Er4	Ήταν αγενής με την οικογενεία μου	Κατηγορίες εναντίον της οικογένειας/ Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er34	Προσπάθησε να μου βάλει τρικλοποδιά	Άμεση φυσική επιθετικότητα
Er25	Προσπάθησε να με πληγώσει (ψυχολ.)	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα.
Er39	Είπε ψέματα σε βάρος μου	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er36	Γελούσε σε βάρος μου	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er16	Με πείραζε	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er21	Προσπάθησε να με κάνει να χτυπήσω άλλα παιδιά (με φυσικά μέσα)	Απειλή για φυσική επιθετικότητα / Προσπάθεια για ξεκίνημα καβγά.
Er37	Απειλήσε ότι θα με «καρφώσει»	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er27	Με πιέζε να κάνω κάτι που εγώ δεν ήθελα	Απειλή για ψυχολογική επιθετικότητα
Er38	Προσπάθησε να σπάσει κάτι δικό μου	Απειλή για φυσική επιθετικότητα / Προσπάθεια για ξεκίνημα καβγά.

Ερευνητική ερώτηση 2: Υπάρχει σημαντική διαφορά φύλου και ηλικίας στον μαθητικό ορισμό της σχολικής επιθετικότητας και ατακτοσύνης;

Αναλύσεις γενικής συσχέτισης χ^2 .

Οι αναλύσεις του χ^2 έγιναν σε όλες τις ερωτήσεις της «Λίστας Ορισμού» με σκοπό να βρούμε εάν υπάρχει κάποια σημαντική διαφορά ανάμεσα στο φύλο και την ηλικία των μαθητών σε σχέση με την αποδοχή των πράξεων του ερωτηματολογίου σαν ορισμό της σχολικής επιθετικότητας.

Διαφορές φύλου.

Σημαντική αναμέσα στα αγόρια και στα κορίτσια βρέθηκε να υπάρχει μόνο στην ερώτηση 32=Μου φώναζε με άγριο τρόπο (N=677, $\chi^2 = 7.60$, $p < 0.005$), με τα κορίτσια να ορίζουν την ενέργεια αυτή σαν πράξη επιθετικότητας και ατακτοσύνης περισσότερο από τα αγόρια.

Διαφορές ηλικίας.

Σημαντικές διαφορές ηλικίας σε σχέση με τον μαθητικό ορισμό της επιθετικότητας βρέθηκαν στις ερωτήσεις: 16, 34 και 31. Πιο συγκεκριμένα για τις ερωτήσεις 16= Με πείραζε (N=676, $\chi^2 = 23.01$, $p = 0.000$) και 34= Προσπάθησε να μου βάλει τρικλοποδιά (N=676, $\chi^2 = 29.17$, $p = 0.000$) όσο μικρότερη είναι η ηλικία των μαθητών τόσο μεγαλύτερα ποσοστά αποδοχής αυτών των ενεργειών ως πράξεις ατακτοσύνης και επιθετικότητας λαμβάνεις. Για την ερώτηση 31=Ήταν αγενής για το χρώμα του δέρματός μου (N=676, $\chi^2 = 11.46$, $p < 0.021$), όσο μεγαλύτερη ήταν η ηλικία των μαθητών τόσο μεγαλύτερα ποσοστά αποδοχής

της ως πράξη ορισμού της μαθητικής επιθετικότητας λάβαμε.

Ερευνητική Ερώτηση 3: Πόσο συχνά οι μαθητές εκφοβούνται και «κακοποιούνται»;

Από τους μαθητές των σχολείων του δείγματός μας ζητήθηκε να υποδείξουν μέσα από ένα αριθμό 40 ερωτήσεων που περιέγραφαν ευχάριστες αλλά και δυσάρεστες σχολικές δραστηριότητες, να μας πουν τι συνέβη σ'αυτούς την προηγούμενη βδομάδα στο σχολείο τους.

Η έκταση του φαινομένου της σχολικής επιθετικότητας.

Το 20% των παιδιών ανέφεραν ότι μια φορά τη βδομάδα και περισσότερο εκφοβούνται από τους συμμαθητές τους, ενώ ένα 10% του μαθητών του δείγματός μας αναφέρθηκαν ότι ήταν θύματα της σχολικής κακοποίησης (βλ. Πίνακα 4).

Πίνακας 4. Ποσοστά των αρνητικών δραστηριοτήτων του ερωτηματολογίου που φανερώνουν την έκταση του φαινομένου της επιθετικότητας ανά σχολείο.

Δημοτικά Σχολεία

Γυμνάσιο

**Δ1
Δ3**

Δ2

Γ1

	Μια φορά Περισσότερο φορά Περισσότερο Περισσότερο τη βδομάδα φοράς βδομάδα than once	Μια φορά Περισσότερο Μια φορά τη βδομάδα της μιας φορές	Μια της μιας τη
«Κακοποιημένοι/εκφοβισμένοι μαθητές:			
Αγόρια (N= 59)		Αγόρια (N= 57)	
Αγόρια (N= 55)			Αγόρια (N=
166)			
E5	34	24	19
32	31	16	
29	20		
E 9	27	17	27
13	16	2	
27	10		
E 11	17	2	20
4	2	2	
25	15		
E 25	16	9	18
11	11	2	
13	9		
E 38	14	9	11
9	11	0	
11	3		
E 40	17	19	19
26	25	13	
30			
16			

Κορίτσια (N= 55)	Κορίτσια (N= 64)	Κορίτσια (N= 168)	Κορίτσια (N= 334)
43)			
E 5	22	13	20
8	17	14	
15	13		
E 9	7	5	6
3	14	5	
8	8		
E 11	9	0	14
5	14	7	
17	8		
E 25	13	4	25
8	24	10	
25	11		
E 38	15	5	13
8	14	0	
10	5		
E 40	20	15	39
3	12	9	
13	15		
Σύνολο (N= 114)	Σύνολο (N= 121)	Σύνολο (N= 334)	
98)			
E 5	28	18	20
19	25	16	
22	16		
E 9	18	11	16
8	15	3	
17	9		
E 11	13	1	17
4	7	4	
21	12		
E 25	14	6	22
9	17	5	
19	10		
E 38	14	7	12
8	12	0	
11	4		
E 40	19	17	30
14	19	11	
21	16		

Ερευνητική ερώτηση 4: Υπάρχουν διαφορές φύλου και ηλικίας στη συχνότητα των περιστατικών;

Σημαντικές διαφορές φύλου βρέθηκαν σε κάποιους από τους αρνητικούς δείκτες/ερωτήσεις, με τα αγόρια να δέχονται μεγαλύτερη επιθετικότητα και ποσοστά εκφοβισμού απ'ότι τα κορίτσια. Επίσης, βρέθηκαν κάποιες διαφορές ηλικίας στην συχνότητα του φαινομένου σε κάποιους από τους δείκτες.

Τα αποτελέσματα της έρευνας μας συμφωνούν με τα δεδομένα της παγκόσμιας βιβλιογραφίας για την σχολική επιθετικότητα. Πιο συγκεκριμένα συμφωνούν με τις έρευνες των : Olweus (1978, 1993), Agora και Thompson (1987), Yates και Smith (1989), Whitney και Smith (1993).

Ερευνητική ερώτηση 5 και 6: Σε ποιο μέρος του σχολείου λαμβάνει μέρος η επιθετικότητα των μαθητών; Σε ποιον οι μαθητές πρωτοείπαν το συμβάν;

Τα παραπάνω ερωτήματα απαντήθηκαν με την εφαρμογή του «Συμπληρωματικού Ερωτηματολογίου» στα τέσσερα σχολεία του δείγματός μας (N=677).

Οι απαντήσεις των μαθητών παρουσιάζονται στον παρακάτω Πίνακα 5.

Πίνακας 5. Ποσοστά των μαθητών (ανά σχολείο και για όλα τα σχολεία μαζί) που απάντησαν (α) σε ποιο μέρος του σχολείου έγινε η «κακοποίηση», (β) σε ποιον το πρωτοείπαν.

(α) Σε ποιο μέρος του σχολείου έγινε η «κακοποίηση»

	Δ1	Δ2	Δ3	Γ1	
Σύνολο	(N=120)	(N=132)	(N=97)	(N=328)	(N=677)
Μέσα στην τάξη 19.9	16.0	18.0	26.3	17.7	
Στους διαδρόμους 9.6	8.5	14.0	11.6	4.8	
Στην αυλή 38.9	56.4	14.0	28.4	48.4	
Έξω από το σχολείο 31.6	19.1	54.0	33.7	29.0	

(β) Σε ποιον το πρωτοείπαν

	Δ1	Δ2	Δ3	Γ1	
Σύνολο	(N=120)	(N=132)	(N=97)	(N=328)	(N=677)
Στο Διευθυντή/ ντρια	2.1	8.0	5.3	12.9	6.3
Στο Δάσκαλο/ α	27.7	14.0	21.1	22.6	22.3
Στους γονείς τους	37.2	28.0	27.4	30.6	31.2
Στο συμμαθητή/τρια	22.3	20.0	16.8	27.4	21.3
Σε κανένα	10.6	30.0	29.5	6.5	18.9

Παρατηρώντας τα στοιχεία του παραπάνω Πίνακα μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι:

(α). Οι μαθητές τείνουν στο σύνολο τους να εκφράζουν αλλά και να δέχονται την σχολική επιθετικότητα στην αυλή του σχολείου (38.9%). Επίσης περίπου το 1/3 των μαθητών δηλώνει ότι έξω από το σχολείο λαμβάνει χώρα η σχολική επιθετικότητα.

(β).Υπάρχει ένα συνολικό ποσοστό μαθητών της τάξεως του 20% που δηλώνει ότι τα συμβάντα της επιθετικότητας γίνονται μέσα στην τάξη. Αυτό είναι πολύ ανησυχητικό γιατί δηλώνει ότι οι δάσκαλοι(ες)

των τάξεων είτε ανέχονται την ατακτοσύνη των μαθητών είτε δεν γνωρίζουν ότι η σχολική επιθετικότητα υπάρχει μέσα στην τάξη τους.(γ). Το σχολείο Δ1 παρουσιάζει την μεγαλύτερη συχνότητα επεισοδίων επιθετικότητας στην αυλή (56.4%), που σημαίνει ότι πρέπει το σύστημα επιτήρησης των δασκάλων κατά την διάρκεια των διαλειμμάτων να αλλάξει. Επίσης, στο σχολείο Δ3 οι δάσκαλοι πρέπει να ευαισθητοποιηθούν περισσότερο στα ζητήματα σχολικής πειθαρχίας και επιθετικότητας μέσα στην τάξη (26.3%). (δ). Οι μαθητές τείνουν περισσότερο (31.2%) να λένε στους γονείς τους τα συμβάντα της σχολικής επιθετικότητας που τους έτυχαν. Τέλος, ένα ποσοστό του 22.3% τα αναφέρει στον δάσκαλο(α) του σχολείου.

Συμπεράσματα

ι Οι μαθητές φαίνεται να αποδέχονται σχεδόν στο σύνολό τους (4 στους 5) το τι είναι σχολική επιθετικότητα και ατακτοσύνη προτιμώντας περισσότερο τους φυσικούς τύπους της, όπως: χτυπάω, κλωτσώ, σπάω, από τους μη φυσικούς, για να την ορίσουν. Παρότι οι συμπεριφορές και οι τύποι της σχολικής επιθετικότητας καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα διαφορετικών συμπεριφορών.

ν Το πρόβλημα της σχολικής επιθετικότητας στα ελληνικά δημοτικά σχολεία φαίνεται να απασχολεί ένα μεγάλο μέρος των μαθητών (1 στους 4) σε καθημερινή βάση, με το 1/10 των μαθητών να πιστοποιείται ως θύματα της σχολικής επιθετικότητας.

ω Τα αγόρια ανέφεραν περισσότερα περιστατικά σχολικής επιθετικότητας απ' ότι τα κορίτσια, αλλά φαίνεται ότι η ατακτοσύνη αγοριών και κοριτσιών ορίζεται ομοιόμορφα απ' ότι αρχικά υποτίθετο.

κ Οι μαθητές τείνουν να εκφράζουν αλλά και να δέχονται την επιθετική συμπεριφορά των συμμαθητών τους κυρίως στην αυλή του σχολείου (4 στους 10) και μετά έξω από το σχολείο (3 στους 10).

υ Επίσης, οι μαθητές από 8 έως 12 χρονών τείνουν στην πλειοψηφία τους (2 στους 3) να λένε είτε στους γονείς, είτε στον δάσκαλό τους τα περιστατικά σχολικής επιθετικότητας που τους συνέβηκαν. Αξιοσημείωτο δε είναι ότι όσο η μαθητική ηλικία μεγαλώνει τόσο λιγότερη αναφορά των περιστατικών σχολικής επιθετικότητας έχουμε προς τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς και περισσότερο στους συμμαθητές τους και σε κανέναν.

Βιβλιογραφία

Arora, C.M.J. (1994). 'Measuring Bullying with the Life in School Checklist'. *Pastoral Care in Education*, Vol.12, No.3, pp. 11-16.

Arora, C.M.J. (1995). 'A Longitudinal Study of the Incidence of Bullying as Defined by Pupils in a Secondary School, Their Perspectives on the Bullying Process and on the School's Strategies of Dealing with this'. Sheffield University. Unpublished PhD Thesis.

Arora, C.M.J. (1996). 'Defining Bullying: Towards a Clearer General Understanding and More Effective Intervention Strategies'. *School Psychology International*, Vol.17, No.4, pp.317-329.

Arora, C.M.J. and Thompson, D.A. (1987). 'Defining Bullying for a Secondary School'. *Education and Child Psychology*, Vol.4, No.3&4, pp.110-120.

Besag, E.V.(1989). *Bullies and victims in schools*. Philadelphia: Open University Press.

Besag, V.E, (1989). *Bullies and Victims in Schools: A Guide to Understanding and management*. Milton Keynes: Open University Press.

Dickens, C.J.H. (1838, March). *Oliver Twist: Or the Parish Boy's Progress*. *Bentley's Miscellany*.

Farrington, D.P. (1993). 'Understanding and Preventing Bullying'. In M. Torny and N. Morris (Eds.) *Crime and Justice: An Annual Review of Research* (Vol.17). Chicago: University of Chicago Press.

Hughes, T. (1857). *Tom Brown's Schooldays*. New York: Harper.

Kalliotis, P.A.(1994). 'A Comparison of the Incidents of Bullying in English and Greek Schools and for Pupils between 11 and 12 years old'. Sheffield University: Unpublished M.Ed. thesis.

Kalliotis, P.A. (2000). 'Bullying as a Special Case of Aggression - Procedures for Cross-Cultural Assessment', *School Psychology International*, 21 (1), pp. 47-64.

Olweus, D. (1993). *Bullying at School-What we Know and What we Can Do*. Oxford: Blackwell Publishers.

Smith, P.K. (1991). 'The Silent Nightmare: Bullying and Victimization in School Peer Groups'. *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society*, 4, pp.243-248.

Smith, P. K. and Sharp, S. (1994). *School Bullying-Insights and Perspectives*. London: Routledge.

Whitney, I., and Smith, P.K. (1993). 'A Survey of the Nature and Extent of Bullying in Junior/Middle and Secondary Schools'. *Educational Research*, Vol.35, No.1, pp.3-25.

Μεγαλώνοντας στην Αθήνα – Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων Έρευνα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ

Παραβατική

**συμπεριφορά
μαθητών και επαφή με τη
βία(1)**

της Γίτσας Κοτταριδη

Η δημοσιοποίηση ολοένα και περισσότερων περιστατικών εκδήλωσης βίας ή παραβατικής συμπεριφοράς ακόμη και στο χώρο του σχολείου, όπου το ρόλο του θύτη και του θύματος φέρουν ανήλικοι μαθητές εφηβικής ή ακόμα και προεφηβικής ηλικίας προκαλεί ανησυχία και ερωτηματικά σχετικά με τη διαδικασία και τα αίτια του φαινομένου.

Μία νέα έρευνα που διεξήχθη από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και συγκεκριμένα από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, με θέμα : « **Βία και παραβατική συμπεριφορά στη ζωή των μαθητών της Αθήνας** », μέρος του Ερευνητικού Προγράμματος « **Μεγαλώνοντας στην Αθήνα -**

Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Έφηβων», έρχεται στην επικαιρότητα.

Σκοπός της είναι να διερευνήσει το φαινόμενο ,όπως αυτό εκδηλώνεται στη ευρύτερη περιοχή της Αθήνας , και τα ευρήματά της να χρησιμοποιηθούν πιλοτικά στην αποτελεσματική παρέμβαση των υπηρεσιών του δήμου για να καλύψει, αφενός μεν ,τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας και , αφετέρου ,να αποτελέσει τον πυρήνα για την εξάσκηση πολιτικής μέριμνας σε ολόκληρη τη χώρα. Αν και η έρευνα βρίσκεται ακόμη στη φάση επεξεργασίας των ευρημάτων της, σε μια πρώτη ανάγνωση οι ακόλουθοι στατιστικοί πίνακες που αφορούν στοιχεία για τα θύματα , τους θύτες , τους αμέτοχους θεατές , τη σεξουαλική παρενόχληση ή τα ζητήματα ένταξης στη σχολική κοινότητα ,καθώς και οι αναφορές διευθυντών και εκπαιδευτικών σχετικά με την παραβατική συμπεριφορά , αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα. Η δειγματοληψία πραγματοποιήθηκε σε 101 σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας κ δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (πλην των νηπιαγωγείων ,όπου η ερευνά βρίσκεται σε εξέλιξη).

Τέλος , καταγράφονται τα πρώτα πορίσματα όπως μας τα παραθέτει η μία εκ των τριών συντονιστριών του Ερευνητικού Προγράμματος και διευθύντρια ερευνών του ΕΚΚΕ, η Γίτσα Κοπαριδη.

Ανησυχητικά

Στατιστικοί πίνακες

§ Θύματα

Οι μαθητές του δημοτικού δηλώνουν ότι έχουν υποστεί βία , σε μια ή περισσότερες μορφές , σε μεγαλύτερα ποσοστά από

ό,τι οι μαθητές του γυμνασίου/λυκείου . Ειδικά για τη σωματική βία , τα ποσοστά για τα παιδιά του δημοτικού είναι 37% , ενώ τα αντίστοιχα του γυμνασίου/λυκείου είναι 11%.

Πράξεις «βίας» που δηλώνουν ότι έχουν υποστεί τα παιδιά

	Σύνολο	Λύκειο/ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Με έχουν κατηγορήσει σε καθηγητές/συμμαθητές	358 (18%)	38 (9,7%)	57 (11,5%)	263 (24%)
Με έχουν κοροϊδέψει/βρίσει	927 (46,8%)	111 (28,2%)	213 (43%)	603 (55,2%)
Με έχουν απειλήσει	282 (14,2%)	18 (4,6%)	65 (13,2%)	199 199 (18,2%)
Έχουν καταστρέψει δικά μου αντικείμενα	287 (14,5%)	17 (4,3%)	72 (14,6%)	198 (18%)
Με έχουν χτυπήσει	505 (25,5%)	13 (3,3%)	84 (17%)	408 (37%)
Με αποφεύγουν	329 (16,6%)	57 (14,5%)	68 (13,8%)	204 (18,7%)

Η κ. Γίτσα Κοτταρίδη είναι διευθύντρια Ερευνών του ΕΚΚΕ.

§ Θύτες

Ομολογούν ότι έχουν κάνει τα ίδια τα παιδιά πράξεις βίας σε ποσοστά που δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ δημοτικού και γυμνασίου/λυκείου .

Έχουν χτυπήσει άλλα παιδιά :13% και 11% αντίστοιχα. Έχουν απειλήσει άλλα παιδιά στο ίδιο ποσοστό , 5%.

Πράξεις «βίας» που ομολογούν ότι έχουν κάνει τα ίδια σε άλλα παιδιά στο σχολείο

	Σύνολο	Λύκειο/ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Τα έχω κατηγορήσει σε καθηγητές/συμμαθητές	167 (8,4%)	16 (4,1%)	54 (11%)	97 (9%)
Τα έχω απειλήσει	95 (4,8%)	19 (4,8%)	26 (5,3%)	50 (4,6%)
Τους έχω καταστρέψει δικά τους αντικείμενα	61 (3%)	13 (3,3%)	17 (3,4%)	31 (2,8%)
Το έχω χτυπήσει	245 (12,3%)	31 (8%)	69 (14%)	145 (13,3%)
Το αποφεύγω	324 (16,3%)	79 (20%)	84 (17%)	161 (14,7%)

§ **Αμέτοχοι θεατές :**

Ως προς τις πράξεις βίας που τα παιδιά δηλώνουν ότι έχουν βιώσει ως θεατές, 41% των παιδιών του δημοτικού και 43% των παιδιών του γυμνασίου/λυκείου έχουν δει παιδί/παιδιά να απειλούν/φοβερίζουν άλλα παιδιά στο σχολείο 77% και 68% , αντίστοιχα , έχουν δει παιδί/παιδιά να χτυπούν άλλα παιδιά στο σχολείο.

Έχουν δει αυτή τη χρονιά παιδιά να προκαλούν φθορές σκόπιμα στο χώρο του σχολείου , σε αντικείμενα που δεν τους ανήκουν :

	Λύκειο/ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Πολύ συχνά ή συχνά	48 %	48%	34%
Ποτέ	18,6 %	22%	36,4%

Έχουν δει παιδιά να χτυπούν κάποιο άλλο
(διευκρινίστηκε το μονόπλευρο της δράσης).

	Σύνολο δείγματος	Λύκειο/ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Γενικά (οπουδήποτε)	1.677 (84%)	273 (69%)	429 (86,8%)	969(88,7%)
Στο σχολείο	1.446 (73%)	231(58,8%)	370 (75%)	845(77,4%)
Στη γειτονιά	614 (31%)	122 (31%)	185 (37%)	307 (28,1%)

Έχουν δει παιδί ή παιδιά να απειλούν / φοβερίζουν
κάποιο άλλο

	Σύνολο δείγματος	Λύκειο/ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Γενικά (οπουδήποτε)	1.057 (53%)	206 (52,4%)	268 (54,3%)	583 (53,4%)
Στο σχολείο	831 (42%)	166 (42,2%)	216 (43,7%)	499 (41%)
Στη γειτονιά	477 (24%)	113 (28,8%)	131 (26,5%)	233 (21,3%)

§ Σεξουαλική ενόχληση :

Ως προς τη σεξουαλικοί ενόχληση , 19% των μαθητών
του δημοτικού και 21%

Των μαθητών του γυμνασίου/λυκείου αναφέρουν ότι
«είναι σίγουροι ή νομίζουν» ότι έχουν προσεγγιστεί με
σκοπό τη σεξουαλική ενόχληση . Μάλιστα, το 5% των
μαθητών του δημοτικού και το 3% των μαθητών του
γυμνασίου/λυκείου αναφέρουν ότι αυτό έγινε στο
χώρο του σχολείου .

Ποσοστά θετικών απαντήσεων στην ερώτηση
«Ακούμε συχνά για παιδιά που τα παρασύρουν κάποιοι
και τα ενοχλούν σεξουαλικά. Εσύ έχεις αντιληφθεί
κάποιον να σε πλησιάσει με τέτοια πρόθεση;»

	Σύνολο δείγματος	Λύκειο/ ΤΕΕ	Γυμνάσιο	Δημοτικό
Γενικά (οπουδήποτε)	403(20,3%)	98(24,9%)	99(18,8%)	212(19,4%)

Στο σχολείο	87(4,3%)	11(2,8%)	18(3,6%)	58(5,3%)
Στη γειτονιά	201(10%)	55(14%)	37(7,4%)	109(10%)

§ Αναφορές διευθυντών / εκπαιδευτικών :

Τόσο οι διευθυντές όσο και οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν σε μεγάλο ποσοστό, πάνω από 60%, ότι στο σχολείο τους υπάρχει επιθετικότητα απέναντι σε αδύνατους / καινούριους / δυπροσάρμοστους / διαφορετικούς μαθητές. Επίσης δηλώνουν ότι υπάρχει επιθετικότητα προς τους εκπαιδευτικούς (1,8%).

Αναφέρουν ακόμα επιθέσεις από εξωσχολικές ομάδες (29% των διευθυντών και 13% των εκπαιδευτικών). Ως προς την επιθετικότητα από αλλοδαπούς προς Έλληνες μαθητές και αντίστροφα , δηλώνονται περίπου τα ίδια ποσοστά, γύρω στα 30% , και για τις δυο περιπτώσεις.

Εκτίμηση διευθυντών για τη συχνότητα περιπτώσεων παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών

Ποσοστά διευθυντών(%) αναφέρουν:				
Περιπτώσεις συμπεριφοράς	παραβάτης	Πολλές	Λίγες	Καμιά
Καταστροφή αντικειμένων που δεν τους ανήκουν		5,9	56	38
Κλοπές αντικειμένων που δεν τους ανήκουν		»	49	51
Εκδήλωση επιθετικότητας προς άλλα παιδιά (αδύνατα, καινούρια, δυπροσάρμοστα , διαφορετικά)		1	62	37
Εκδήλωση επιθετικότητας προς αλλοδαπούς		3	25	77
Εκδήλωση επιθετικότητας από			32	65

αλλοδαπούς προς Έλληνες			
Εκδήλωση επιθετικότητας προς εκπαιδευτικούς (από Έλληνες και αλλοδαπούς 14, από αλλοδαπούς 4, από Έλληνες 1)		18,6	81,4
Επιθέσεις στο σχολείο από εξωσχολικές ομάδες	4	26	72

§ Ζητήματα ένταξης :

Προβλήματα ένταξης των αλλοδαπών αναφέρονται από το 16% των εκπαιδευτικών και το 17% των διευθυντών.

Το 84% των μαθητών του δημοτικού και το 76% των μαθητών του γυμνασίου/λυκείου απαντούν ότι έχουν φίλους άλλης εθνικότητας.

Επισημάνσεις

Επισημαίνουμε ότι στην έρευνα αυτή το κάθε ζήτημα στη ζωή των παιδιών, όπως στη προκειμένη περίπτωση η παραβατικότητα , δεν διερευνάται μεμονωμένα, αλλά ως ένα στοιχείο της ζωής τους , πολυπαραγοντικής αιτιολογίας. Στόχος μας είναι να επεξεργαστούμε τα στοιχεία κατά σχολείο και κατά δημοτικό διαμέρισμα και , συνεκτιμώντας και άλλες μεταβλητές , να μπορέσουμε να επισημάνουμε σημεία αποτελεσματικής αλλά και έγκαιρης παρέμβασης (για την αντιμετώπιση του όποιου φαινομένου).

Από την έρευνα αυτή αναδύονται θέματα που αξίζει να διερευνηθούν στη συνέχεια. Για παράδειγμα :

§ Η μη ικανοποίηση των παιδιών από διάφορες διαστάσεις της ζωής.

§ Η αντιμετώπιση της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, που φαίνεται να μας βρίσκει απροετοίμαστους. Μιλάμε, συνήθως, για ενσωμάτωση και όχι για ένταξη. Ωστόσο οι ανάγκες ένταξης δεν αφορούν μόνο αλλοδαπούς , αλλά και τα ελληνόπουλα .

§ Από τα στοιχεία μας φαίνεται ότι η παραβατικότητα και η επαφή με τη βία υπάρχουν , αλλά δεν είναι αναπόφευκτα στοιχεία στη ζωή των παιδιών. βρέθηκαν σχολεία , σε αρκετά μεγάλο ποσοστό , άθικτα από τέτοιου είδους συμπεριφορές . θα είναι πολύ χρήσιμο να ερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνονταν κάτι που μπορεί από τα δεδομένα μας.

§ Η έμφαση σε διαστάσεις πέρα από την εκπαίδευση , που αφορούν την καλλιέργεια , την αγωγή, την ευρύτερη παιδεία των παιδιών.

§ Η ανάγκη για περισσότερη ψυχολογική και κοινωνική στήριξη των παιδιών και της οικογένειάς τους.

§ Η ανεπάρκεια δομών , ακόμα και θεσμοθετημένων , για την εξυπηρέτηση παιδιών με κινητική ή άλλη αναπηρία ή πρόβλημα.

Η έρευνα

Την πραγματοποίηση της Έρευνας « Μεγαλώνοντας στη Αθηνά – Ποιότητα

Ζωής Παιδιών και Έφηβων » ζητήσατε από το ΕΕΚΕ το Δημοτικό Συμβούλιο Αθηναίων , με ομόφωνη απόφασή του, μετά από εισήγηση της αρμόδιας αντιδημάρχου κ. Έρας Βαλσαμάκη- Ράλλη (αρμόδια για τη σχολική μεριμνά) και χρηματοδοτήθηκε από το υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Απρίλιος 2005).

Το Ερευνητικό Πρόγραμμα διεξήγαγε Ερευνητική Ομάδα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής , ενώ για το τμήμα της μελέτης που αφορά την

προσχολική ηλικία , συνεργάστηκε Ερευνητική Ομάδα από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην προσχολική ηλικία).

Ερευνητική Ομάδα : Γίτσα Κοτταριδη , διευθύντρια Ερευνών, ΕΚΚΕ / Ελένη Βαλασση – Αδάμ , υφηγήτριας Παιδιατρικής / Μαρία Μαλικιωση – Λοΐζου καθηγήτρια Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών. ΕΤ

(1) Η έρευνα αυτή δημοσιεύτηκε στη περιοδική ενημερωτική έκδοση

της Γενικής Γραμματείας Έρευνας & τεχνολογίας , «Ε&Τ» , τεύχος 21,

Οκτώβριος 2006.

Ημιδομημένη συνέντευξη από ειδικούς
(παιδοψυχιάτρους, κοινωνικούς λειτουργούς)

Εισαγωγικά

Στην βιβλιογραφική μελέτη και στη διερευνητική έρευνα που πραγματοποιείται για το φαινόμενο της παιδικής επιθετικότητας, θα συμπεριληφθούν οι στάσεις και οι απόψεις των ειδικών επιστημόνων με την μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης. Ως παιδική επιθετικότητα στην παρούσα μελέτη υιοθετήθηκε ο ορισμός του M. HERBERT (1989):

«η επιθετικότητα περιλαμβάνει όλες τις μορφές διεκδικητικής – αγωνιστικής προσπάθειας και όλες τις ενέργειες που αποσκοπούν στην άσκηση ελέγχου πάνω στο περιβάλλον του ατόμου, όχι μόνο στοιχεία καταστροφικά – αρνητικά, αλλά και ιδιότητες που είναι όλως απαραίτητες για την επιβίωση του ατόμου».

Με βάση τα παραπάνω, οι αρχικές ερωτήσεις της συνεντεύξεως θα είναι οι εξής:

1. πόσο συχνά συναντάτε και αντιμετωπίζεται το φαινόμενο της παιδικής επιθετικότητας.
2. ποιες μορφές επιθετικότητας συναντάτε πιο συχνά.
3. ποια είναι η συνήθης οικογενειακή κατάσταση, στην οποία ζει το παιδί που παρουσιάζει επιθετικότητα,

4. ποια είναι συνήθως η στάση των γονέων απέναντι στην επιθετικότητα των παιδιών τους.
5. ποιες είναι οι πιο συνήθως μέθοδοι διαπαιδαγώγησης που χρησιμοποιούν οι γονείς επιθετικών παιδιών.
6. γνωρίζεται αν και ποια είναι η επίδραση των γονέων στην εμφάνιση ή αύξηση της παιδικής επιθετικότητας.
7. γνωρίζετε αν και ποια είναι η επίδραση των Μ.Μ.Ε στην εμφάνιση ή αύξηση της παιδικής επιθετικότητας.
8. από ποιους κυρίως παραπέμπονται σε εσάς παιδιά με επιθετική συμπεριφορά.

Παρόρτημα Β'

Stop Bullying

